

Obsah

Obsah	6
Úvod	8
I. Vymezení Černých Polí a rozdělení tématu	9
II. Výběr literatury a pramenů ve vztahu k metodologii	11
III. Černá Pole ve starověku a středověku	15
<i>III.1. První lidé</i>	15
III.1.1) Od pravěku ke Germánům	15
III.1.2) Příchod Slovanů a mlčení pramenů	17
<i>III.2. První písemné záznamy o Černých Polích</i>	18
III.2.1) Exkurz do dějin Králova Pole	19
III.2.2) Augustiniáni a jejich pole	21
III.2.3) Měšťanské role.....	24
III.2.4) Shrnutí.....	26
<i>III.3. Černá Pole v 15.–18. století</i>	26
III.3.1) Název Černá Pole.....	26
III.3.2) Nároky zábrdovického kláštera a počátky vinic	28
III.3.3) Obléhání Brna	29
III.3.4) Do josefínských reforem.....	30
III.3.5) Stručné dějiny klášterů.....	31
IV. První zástavba v Černých Polích v 19. století	38
<i>IV.1. Cihelna a první domky</i>	39
<i>IV.2. Ochranná zanedbané mládeže</i>	41
<i>IV.3. Nový zábrdovický hřbitov</i>	43
<i>IV.4. Belveder</i>	44
<i>IV.5. Základní kameny vilové kolonie</i>	45
<i>IV.6. 90. léta a dělnické domky</i>	47
<i>IV.7. Nájemní domy a vily u Lužánek</i>	48
<i>IV.8. Dětská nemocnice Františka Josefa a Útulna pro slepé dívky</i>	52

IV.9.	<i>Tišnovka</i>	53
IV.10.	<i>Shrnutí</i>	55
V.	Vývoj v Černých Polích počátkem 20. století	57
V.1.	<i>Sanatorium</i>	57
V.2.	<i>Nové vily</i>	58
V.3.	<i>Architekt Fischer a stavebník Schmeer</i>	59
V.4.	<i>Moravsko-slezský zemský ústav pro slepé a Mendelova univerzita</i> ...	61
V.5.	<i>Schreberovy zahrádky</i>	65
VI.	Černá Pole ve 20. letech 20. století	66
VI.1.	<i>Stavební vývoj</i>	66
VI.1.1)	Nové ulice	66
VI.1.2)	Nouzová kolonie Na Novém hřbitově	70
VI.1.3)	Vila Tugendhat a kavárna Era.....	72
VI.1.4)	Školy Mojmíra Kyselky	77
VI.1.5)	Další projevy moderní architektury 20. let	78
VI.1.6)	Městská doprava	79
VI.2.	<i>Významné události</i>	80
VI.2.1)	Otevření nové školy	81
VI.2.2)	Spartakiáda.....	81
VI.2.3)	Návštěva Tomáše Garrigua Masaryka	82
VII.	Černá Pole do 2. světové války	83
VII.1.	<i>Nové ulice</i>	83
VII.2.	<i>Moderní architektura</i>	84
VII.3.	<i>Přímé spojení Černých Polí s centrem Brna</i>	86
Závěr	89
Seznam literatury	93
Seznam ilustrací	105
Příloha	109

Úvod

Kdybychom se dnes zeptali nějakého dospělého Čecha, jestli zná vilu Tugendhat, pravděpodobně nebo téměř jistě by nám odpověděl, že ano. Avšak když se řekne Černá Pole, snad až na samotné obyvatele města Brna málokdo ví, že nejde o označení nějaké louky nebo vesnice, nýbrž o brněnskou čtvrť, respektive katastrální území, které v sobě skrývá nejen tyto významné objekty, ale i několik dalších staveb, jež patří ke kulturnímu bohatství města Brna. Proto jsem se také rozhodl pátrat po dějinách Černých Polí a sepsat alespoň stručný přehled dějinného vývoje v této části Brna, protože pro mnoho lidí je to jen shluk několika ulic na kopci mezi Královým Polem a Husovicemi, které vznikly koncem 19. a počátkem 20. století díky výstavbě dalších domů v rámci rozpinání města. Skutečnost je však taková, že procházka těmito ulicemi nabízí mnoho zajímavého, a dle mého názoru by byla škoda, kdyby ani samotní obyvatelé Brna o tomto koutě jihomoravské metropole nic nevěděli.

Důležitým předpokladem vzniku této práce byl fakt, že dějinami Černých Polí se zatím systematicky nikdo nezabýval. Existuje však množství monografických prací a článků, které se věnují nějakému konkrétnímu objektu v této oblasti (vila Tugendhat, Mendelova univerzita, Masaryková základní škola atd.) a které tak nepřímou vypoovídají i o Černých Polích jako takových. Cesta historií oblasti, která dnes nese název Černá Pole, je tak především cestou sbírání dílčích zpráv, poznámek na okraji, hledáním s tématem na první pohled nijak nesouvisejících textů, je to cesta nutně vedoucí i přes různé veřejné nebo soukromé archivy, pamětní desky nebo vzpomínky pamětníků. Je to cesta zdoluhavá, ale věřím tomu, že přinesla své plody.

Cílem této práce není dokázat nějaký velkolepý historický význam, který by tato oblast měla od dávných let mít a který by se opíral o její strategickou polohu nebo nějaký zvláštní a několik staletí budovaný kulturní přínos. Chce spíše sloužit jako jeden z mnoha střípků dějin Brna, které však poskládané v jeden celek dávají vzniknout velice pestrému a poutavému obrazu.

I. Vymezení Černých Polí a rozdělení tématu

Dříve, než upřeme svůj zrak do minulosti, je však nutné si říci, co jsou Černá Pole dnes. Když procházíme seznam brněnských městských částí, Černá Pole tam nenalezneme.¹ Je proto nutné sáhnout k ještě užšímu městskému členění, a to na katastrální území. Pohled do mapy (viz obr. 1) nám říká, že katastrální území Černá Pole dnes zasahuje do tří městských částí – Brno-Sever (sem spadá většina území), Brno-Střed (jde o park Lužánky a území jižně od něj) a Brno-Královo Pole (sem spadá malá severní část katastru). Toto katastrální území vzniklo v letech 1966 – 1969 na úkor území Dolního a Horního Cejlu, Husovic, Králova Pole a Zábrdovic. Do té doby byla Černá Pole považována za součást osad Brno-město a Husovice. Roku 1972 vznikly na území zrušené osady Brno-město nové čtvrtě, mezi nimi i Černá Pole spadající do III. městského obvodu. K takto vzniklé čtvrti byla roku 1979 poněkud nelogicky připojena i část zrušené osady Lužánky (východně od Lidické, tedy park a dnešní nám. 28. října s okolními ulicemi).² K posledním změnám došlo v listopadu 1990, kdy bylo zrušeno dělení města na obvody a vzniklo 29 městských částí. V důsledku toho bylo katastrální území Černá Pole rozděleno na tři části a ta největší u nich zařazena do městské části Brno-Sever.³ Tento stav platí dodnes (pro detailnější pohled na hranice území Černých Polí viz obr. 3).

Zmínili jsme se o umělém připojení části zrušené čtvrti Lužánky k Černým Polím. Toto území se historicky vyvíjelo zcela jinak než druhá, větší část Černých Polí, která dnes náleží do městské části Brno-střed. Tato větší část ležící na svahu nad Lužánkami je tím „historickým jádrem“, tedy územím, kterému se již před několika stoletími začalo podle černé zeminy říkat Černá Pole.⁴ V této práci bych se chtěl věnovat především této staré části Černých Polí, protože dějinami Lužánek se již zabývalo více autorů.⁵

¹ Srov. *Brno.cz* [online]. 2011 [cit. 2011-11-01]. Městské části. Dostupné z WWW: <http://www.brno.cz/sprava-mesta/mestske-casti>

² Srov. KUČA, K. *Brno – vývoj města, předměstí a připojených vesnic*. Praha: Baset, 2000, s. 324–329.

³ Srov. tamtéž, s. 243.

⁴ Srov. *Sever.brno.cz* [online]. 1995–2009 [cit. 2011-11-01]. Černá Pole. Dostupné z WWW: <http://www.sever.brno.cz/mestska-cast/zajimavosti/z-historie/cerna-pole>

⁵ Např.: EMÖDIOVÁ, R. *Historický vývoj zeleně v městě Brně*. Brno: Městské kulturní středisko S. K. Neumanna, 1983. KUČA, 2000, kapitoly Lužánky, Příkopy, Na hrázi. PÁNKOVÁ, E. *Moje vzpomínka*

V celé práci jsem se rozhodl používat jednotnou normu pro psaní velkých písmen v názvu Černá Pole, a sice obě první písmena psát velká, jak to stanoví současná česká gramatika,⁶ i když v některých starších knihách nebo archivních dokumentech je toto psaní nejednotné a užívá se malého „p“.

na parky a zajímavá zákoutí Brna. Brno: Kulturní a informační centrum města Brna, 2004. PACÁKOVÁ-HOŠTÁLKOVÁ, B. *Zahrady a parky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Libri, 2004. DAMCOVÁ, E. *Významné parky města Brna*. Brno: Odbor životního prostředí Magistrátu města Brna, 2005. FOLTÝN, D. a kol. *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*. Praha: Libri, 2005, s. 193.

⁶ Srov. ŠAUR, V. *Pravidla českého pravopisu: s výkladem mluvnice*. Praha: Ottovo nakladatelství, 2012, s. 167.

II. Výběr literatury a pramenů ve vztahu k metodologii

Jak bylo řečeno v úvodu, téma dějin Černých Polí nebylo zatím nijak systematicky zpracováno. Potřebné informace bylo tedy třeba hledat v mnoha odborných knihách a člancích, které často s Černými Poli souvisely jen velmi okrajově, ale obsahovaly nějaké důležité dílčí zprávy, které po konečném uspořádání a setřídění daly obraz Černých Polí, jak jej předkládám v následující práci. Především pro středověké dějiny pak bylo třeba sáhnout i k archivnímu materiálu, který bylo opět nutné pozorně hledat v několika různých fondech Moravského zemského archivu a Archivu města Brna. Citační odkaz na každé uvedené dílo je zařazen do příslušné poznámky pod čarou.

O období pravěku a starověku v Černých Polích nemáme mnoho informací, jelikož toto období je zde možno zkoumat jen z archeologických vykopávek, kterých tu ovšem nebylo tolik. Jejich souhrn přináší Jaroslav Dřímál v prvním díle *Dějiny města Brna*, detailnější zprávy o jednotlivých lokalitách, a tím pádem i o původcích nálezů, je možné získat z odborných článků zabývajících se výsledky průzkumů, i těch je ale poskrovnu. Dva z nich týkající se doby bronzové a únětické kultury publikoval Karel Tihelka, stručný souhrn všech nálezů v letech 1937–1945 přinesl Josef Skutil, Věra Hochmanová se zabývala okolnostmi týkajícími se nálezu skleněného pohárku na Merhautově ulici.

Ke studiu středověkých dějin Černých Polí je nutné sáhnout do archivního materiálu, ten ovšem nenajdeme nijak setříděný na jednom místě, je třeba hledat v archiváliích několika institucí. Jako nejpřínosnější se ukázaly být klášterní fondy augustiniánů u sv. Tomáše v Brně,⁷ premonstrátů v Zábrdovicích a kartuziánů v Králově Poli. Jde většinou o listiny zachycující obchodování nebo spory o pozemky v Černých Polích, přičemž ty starší lze také najít přepsané v nějakém z dílů edice *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae*; velmi užitečnou se ukázaly *Pamětní kniha města Brna z let 1343–1376 (1379)*, kterou k vydání připravil Flodr, a *Knihy počtů města Brna z let 1343–1365*, které k edici připravil Mendl. Pro začínající badatele jsou tyto edice výbornou pomůckou, protože veškerý materiál je zde zpřístupněn ve velmi systematické a čitelné podobě. Netroufám si tvrdit, že mnou uvedené středověké i raně novověké

odkazy na Černá Pole v různých úředních dokumentech jsou zcela úplné a vyčerpávající. Jistě by bylo možné dopátrat se v archivech ještě dalších, to už by však bylo úkolem jiné, úžeji specifikované práce.

Bohatý materiál pro studium historie Černých Polí představují dále mapy, které jsem se snažil využívat co možná nejvíce a pomocí kterých jsem se snažil vypátrat, jaké objekty se zde v různých obdobích nacházely a jak zde postupoval stavební vývoj v různých časových etapách. Nejstarší taková mapa je z doby obléhání Brna Švédy. Prvním v rámci možností přesným plánem je pak I. vojenské plánování z let 1763–1785. Mapového materiálu z 19. a 20. století je v obou výše uvedených archivech poměrně hodně, proto jsem se snažil studovat jej co nejdůkladněji. Pro 19. a začátek 20. století jsou důležité především sčítací aparáty, pomocí kterých je možné nahlédnout do sociálních poměrů obyvatel Černých Polí.

Dalším zajímavým pramenem k utváření představy o dřívější podobě Černých Polí jsou různé obrazy a kresby, které jsou převážně majetkem Muzea města Brna a lze je většinou najít otištěné v nějaké publikaci. Jde např. o obraz Brna Folperta van Allena z roku 1690 zachycující pohled na Brno od jihovýchodu, veduta znázorňující příkop vedoucí Černými Poli během švédského obléhání, především pak kresby Františka Richtera z první poloviny 19. století, na kterých se snažil zachytit Brno z několika různých pohledů, k čemuž si často vybíral i svah dnešních Černých Polí.

Cenným pramenem pro mne byly i dobové fotografie. Ta nejstarší, která se týká Černých Polí, pochází přibližně z roku 1890 a zachycuje asi vůbec první důležitou stavbu v tomto prostoru – Ochránovnu zanedbané mládeže, první zařízení tohoto druhu v českých zemích. Z doby přelomu 19. a 20. století a pozdější máme dochováno mnoho fotografií, většinou již publikovaných nebo alespoň dostupných v elektronické podobě, ale také zatím nepublikovaných, které lze dohledat v Archivu města Brna. Myslím si, že někdy tyto fotografie vyjadřují více, než je možné formulovat slovy. Nebylo možné zveřejnit zde úplně všechny, protože by to ještě více zvětšilo rozsah této práce, do budoucna bych však rád veškerý materiál zpřístupnil veřejnosti skrze nějakou výstavu nebo publikaci. V obrazové příloze také přikládám fotografie Černých Polí, jak vypadají v současnosti (podzim a zima 2011/2012), aby si čtenář sám mohl vytvořit představu o místech a objektech v práci popisovaných.

⁷ Přesný název chrámu je kostel Zvěstování Panně Marii a sv. Tomáše. Pro zjednodušení budu ale nadále používat jen obecně užívaného názvu sv. Tomáš.

Od 19. století je možné sledovat vývoj v Černých Polích na základě prvních staveb, o kterých se lze již ledacos dočíst v odborných publikacích. Byl jsem odkázán na velké množství článků, příspěvků do sborníků, monografií i edičních prací, které uvádím v seznamu literatury na konci práce, přičemž v mnoha z nich bylo možné dopátrat se další literatury k danému tématu. Mnoho z nich je poměrně staršího data a nebyť archivních výtisků uložených v Národní knihovně v Praze, těžko by dnes bylo možné z nich čerpat. Výchozí prací pro mne bylo velké dílo Karla Kuči *Brno – vývoj města, předměstí a připojených vesnic*, kde je i krátký příspěvek k dějinám Černých Polí. Z hlediska pravdivosti a četnosti uvedených údajů mi tento text příliš neposloužil, byl to však výborný odrazový můstek pro další hledání, protože mi poskytl přibližnou představu o tom, na co se mám ve svém hledání zaměřit. Toto hledání mě však v několika případech dovedlo k závěru, že skutečnost bylo trochu jiná, než se pan Kuča domníval, což jsem se snažil na příslušném místě zdůvodnit v poznámce pod čarou. Velkým pomocníkem v tomto hledání mi byla i internetová encyklopedie města Brna, kde se kolektiv autorů snaží sbírat informace o všem, co se týká historie Brna. Jde především o soupisy děl mnoha architektů, ze kterých bylo možné dohledat další odbornou literaturu. Podobnou úlohu plní i nově zprovozněný internetový Brněnský architektonický manuál, který nabízí velké množství informací k brněnské architektuře od vzniku Československé republiky do konce 2. světové války s odkazy na další literaturu. Velký kus práce v tomto oboru odvádí pánové Pelčák, Wahla a další, kteří systematicky sbírají a publikují materiály týkající se činnosti mnoha brněnských architektů meziválečné éry. Díky jejich publikacím bylo možné dostat se do minulosti mnoha staveb v Černých Polích, a tím i nacházet odpověď na otázku, čím Černá Pole tehdy vůbec byla.

Pro bližší nahlédnutí do doby a přiblížení atmosféry první poloviny 20. století jsem se snažil využívat také novinové články vycházející v brněnských Lidových novinách. Díky nim bylo opět možné zjistit nové informace o různých objektech v Černých Polích (např. o sanatoriu na ulici Drobného), které nebyly dosud známy. Lidové noviny jsem zvolil jednak z důvodu jejich důležitosti v té době, jednak pro snadné vyhledávání v rámci portálu Kramerius, který provozuje Národní knihovna v Praze.

Na závěr bych ještě rád uvedl a poděkoval autorům mnoha různých kvalifikačních prací, které jsou veřejně dostupné na internetovém portálu theses.cz a které se nějak dotýkaly mnou zkoumaného tématu. Opět mi častokrát pomohly získat informace nejen o dané věci, nýbrž i o další literatuře.

Na základě tohoto různorodého spektra zkoumaného materiálu jsem se snažil vytvořit co nejpestřejší obraz Černých Polí a přiblížit se co nejvíce k tomu, jakým vývojem Černá Pole prošla od doby prvních zmínek o nich až do konce 2. světové války.

III. Černá Pole ve starověku a středověku

Jelikož lidská ruka v této oblasti zásadním způsobem začala zasahovat až od první třetiny 18. století, o nějakém prastarém kulturním dědictví tu nemůže být řeč. Na druhou stranu je ale faktem, že velkému stavebnímu boomu na počátku 20. století předcházelo kdysi dávno období různých, dnes již pozapomenutých kultur, které se ale také dokázaly projevit způsobem sobě vlastním a jistě ne méně hodnotným. Není proto na škodu si o této kapitole v dějinách Černých Polí říci něco více. Zřejmě málokterý z jejich dnešních obyvatel si totiž uvědomuje, že jeho život je spjat s územím, jež lidé prokazatelně obývali již před téměř čtyřmi tisíci lety.

Jak již sám název napovídá, po dlouhou dobu šlo skutečně jen o několik polí, jejímiž vlastníky byly nejspíše od poslední třetiny 14. století různé brněnské kláštery, konkrétně jde o kartuziány v Králově Poli, zábrdovické premonstráty a augustiniány od sv. Tomáše. Avšak archeologický průzkum dokázal, že lidé se o toto území začali zajímat již mnohem dříve.

III.1. První lidé

Nejstarší vykopávky na území dnešních Černých Polí pocházejí z období poslední doby ledové, kterou časově zařazujeme do období 70 000 – 12 000 let př. Kr. Tehdy po území dnešního města chodil Homo sapiens cromagnonské rasy, jehož několik pohřebišť se nám zde dochovalo až do současnosti. Tito lidé se živili sběračstvím a lovem zvěře a na mnoha místech byly nalezeny kosti těchto zvířat. Černá Pole patří také mezi jedno z těchto nalezišť. Nejčastěji zde byly nalezeny kosti mamutů, hyen, vlků, jelenů, bizonů nebo medvědů, zkrátka zvířat příznačných pro krajinu tundrovitého rázu, jež se zde v té době rozprostírala.⁸

III.1.1) Od pravěku ke Germánům

Četnost nalezených archeologických vykopávek nám napovídá, že území Brněnska bylo poměrně husté téměř po celou dobu pravěku. Příčinu tohoto faktu je

⁸ Srov. DRÍMAL, J. a kol. *Dějiny města Brna I*. Brno: Blok, 1969, s. 19.

nutno hledat především ve vhodných přírodních podmínkách, např. pro zemědělství vhodných sprašových půdách nebo ve dvou řekách a četných menších říčkách a potocích.⁹

Prvním předmětem lidské výroby nalezeným v Černých Polích je těžký kamenný mlat pocházející ze sklonku pozdní doby kamenné, tzv. eneolitu. V té době už ale po celé střední Evropě nacházíme památky po kultuře vyznačující se především nádobami ve tvaru obráceného zvonu, které jí daly název kultura zvoncovitých pohárů. Nositelé této kultury hustě zalidnili i území dnešního města a zanechali po sobě vedle několika sídlišť i mnoho pohřebišť. Jedno z nich, kde se zachovaly i kostry ve skrčené poloze, se nachází i na území Černých Polí.¹⁰

Tito lidé již pro výrobu různých nástrojů využívali také kov a stojí tak na počátku procesu vedoucího k bronzovému věku. Představitelkou starší doby bronzové se stala únětická kultura (1 800 – 1 500 př. Kr.), která byla výsledkem kulturního sjednocování. V Černých Polích se nachází dobře prozkoumané únětické sídliště, a to mezi ulicemi Merhautova a Francouzská a také pod dnešní dětskou nemocnicí na ulici Černopolní a v Kunzově ulici. Toto naleziště patří mezi největší a vypovídá mnohé i o následující středodunajské mohylové kultuře. Naleziště se nachází na návrší nad údolím potoka Ponávky, který dodnes teče od Králova Pole přes Lužánky dále směrem na jih, aby se nakonec v blízkosti ulice Jeneweinova v Komárově vlil do řeky Svratky.¹¹ Tento teplý jižní svah byl osídlen někdy v 16. století př. Kr. lidem únětické kultury. Již v roce 1896 byly v těchto místech nalezeny první stopy po lidském sídlišti, a to během prací na stavbě staré dětské nemocnice. Postupem času se v těchto místech stále častěji prováděly různé stavební práce (kopání hlíny pro cihelnu, stavba tramvajové tratě), při kterých byly objevovány další a další únětické jámy, až se nakonec se stavbou nové dětské nemocnice v roce 1948 přistoupilo k rozsáhlejšímu záchraňovacímu výzkumu. Při něm bylo objeveno 36 jam (23 patřících únětickému sídlišti a 13 mohylovému) a hrob mladé ženy. Z nalezených střepů bylo možno sestavit přes dvacet nádob (hrnky s uchy, džbánky, dvouuchá amfora), některé keramické nálezy byly téměř nepoškozené (drobné knoflíčky). Jámy obsahovaly i nástroje a zbytky zbraní z kamene, kostí nebo hlíny. Nalezené zvířecí kosti patřily ovčím, kozám nebo koním, byly nalezeny i jelení parohy. Osadu tedy zřejmě obývali zemědělci a chovatelé dobytka, přičemž při své

⁹ Srov. TIHELKA, K. Sídlíště z doby bronzové v brněnských Černých Polích. In *Brno v minulosti a dnes* 3. Brno, 1962, s. 161–166.

¹⁰ Srov. HÁLOVÁ-JAHODOVÁ, C. *Brno. Dílo přírody, člověka a dějin*. Brno: Blok, 1975, s. 31.

¹¹ Dnes je však potok v oblasti středu města sveden do podzemí.

výživě nepohrdli ani škeblemi nebo rybami z nedaleké Ponávky. Z řemeslných prací ovládali hrnčířství a tkaní, a to na primitivních dřevěných stavech.¹² v hrobě byly nalezeny i bronzové šperky, které ukazují nejen na užívání bronzu v Černých Polích, ale také na plný rozkvět únětické kultury na Moravě.¹³

Kolem poloviny druhého tisíciletí př. Kr., tedy s počátkem střední doby bronzové, přichází do naší oblasti středodunajská mohylová kultura patřící do skupiny mohylových kultur rozšířených přes Francii až po Karpaty.¹⁴ Jedno ze sídlišť mohylového lidu bylo nalezeno i v Černých Polích a zmínili jsme se o něm výše.¹⁵ Spolu s únětickou kulturou patří toto období k vrcholům starověkého osídlení Černých Polí.

Již ke konci doby bronzové nacházíme známky intenzivní těžby železné rudy, která později získala tak významné místo v životě tehdejšího člověka, že celé následující období (přibližně od sklonku 8. století) nazýváme dobou železnou. Brněnská kotlina již byla soustavně osídleným územím, nicméně přímo z Černých Polí nemáme z tohoto období žádné vykopávky, a to ani po příchodu Keltů nebo později germánských kmenů Markomanů a Kvádů.

III.1.2) Příchod Slovanů a mlčení pramenů

Archeologické prameny zde znovu promlouvají až v 5. nebo 6. století po Kr., kdy na Moravě našly dočasný domov další germánské kmeny (např. Langobardi, Herulové apod.).¹⁶ Po nich nám zde zůstal jeden hrob malého dítěte, který navíc obsahoval vzácný skleněný pohárek, respektive jeho střepy, které byly v muzeu velmi kvalitně slepeny. Pohárek je teprve třetí antickou skleněnou nádobkou nalezenou na Moravě, která je ve srovnání s Čechy na památky tohoto druhu poměrně chudá.¹⁷ Je

¹² Podrobný rozbor naleziště únětické kultury v Černých Polích: TIHELKA, 1962.

¹³ Srov. DŘÍMAL a kol., 1969, s. 24.

¹⁴ Srov. tamtéž.

¹⁵ Více o mohylové kultuře v Černých Polích: TIHELKA, K.; HANK, V. Sídliště z únětické a středodunajské mohylové kultury v Brně - Černých Polích. In *Časopis Moravského muzea*. Brno, 1949, s. 138–163.

¹⁶ Srov. DŘÍMAL a kol., 1969, s. 26.

¹⁷ Srov. HOCHMANOVÁ, V. Skleněný pohárek z doby stěhování národů z Brna-Černých Polí. In *Acta musei Moraviae*. Brno, 1952, č. 37, s. 339. Nález v Černých Polích se také stručně zabýval SKUTIL, J.: Moravské prehistorické výkopy a nálezy Oddělení moravského pravěku Zemského muzea 1937–1945. In *Časopis zemského muzea v Brně*, sv. 33, část společenskovední, Brno, 1947.

obtížné přesně určit, jakou cestou se pohárek do Černých Polí dostal, každopádně jeho přítomnost zde není ničím jiným než „zábleskem hospodářského a civilizačního rozvoje vzdáleného Porýní, jenž zapadl na Moravu snad jako kousek válečné kořisti neznámých barbarů okouzlených křehkým půvabem těchto drobných výtvorů.“¹⁸ Germánské kmeny byly však postupně vytlačovány kmeny Slovanů, jejichž společenské uspořádání dosáhlo vrcholu v 9. století, kdy vznikla tzv. Velká Morava. Na území Černých Polí se nacházelo jedno velkomoravské pohřebiště, přičemž nálezy z tohoto a dalších pohřebišť naznačují, že se tehdy na území Brna spolu s prostým lidem zdržovala také nějaká nadřazená společenská vrstva.¹⁹ Po zániku Velké Moravy toto pohřebiště postupně pustlo, až zaniklo úplně. V tomto období se také dotváří sídliště v dnešním městském centru, které se později stane základem středověkého města Brna.

Nemáme zatím zprávy o tom, jak vypadal život v Černých Polích v následujících čtyřech stoletích. Někdy v první třetině 11. století kníže Břetislav v rámci organizace správy Moravy nechal na kopci Petrov založit hrad Brno, kolem kterého postupně vznikalo centrum budoucího města.²⁰ Černá Pole byla jen jednou z mnoha periferních oblastí a postupně přecházela mezi různými vrchnostenskými pány, ať už měšťany, nebo kláštery. Díky tomu se tato oblast poprvé dostává do písemných pramenů a my můžeme alespoň přibližně tušit, jakým vývojem oblast dnešní čtvrti Černá Pole procházela v následujících staletích.

III.2. První písemné záznamy o Černých Polích

Jedním z problémů, se kterými se badatel na začátku nějakého historického studia může setkat, je i tak banální otázka, jak a u čeho by měl vlastně své studium začít. Zvláště není vůbec jednoduché začít pátrat po dějinách něčeho, co bylo jen polem na předměstí. Při studiu dějin konkrétní obce je nejjednodušší začít pracovat s archivním fondem toho daného sídla nebo se začíst do starých obecních kronik. Jejich vedení je u nás sice otázkou spíše posledních desetiletí než staletí, nicméně občas nějaký zapálený kronikář na začátku shrne alespoň základní zmínky v pramenech o významných událostech a změnách v obci. Jenže Černá Pole nikdy samostatnou obcí nebyla, vznikala už jako jedna z brněnských čtvrtí, proto nemají ani svůj archiv, ani kroniku. Jedinou možností tedy je vzít si kroniku městského obvodu, do kterého dnešní

¹⁸ Tamtéž, s. 342.

¹⁹ Srov. DŘÍMAL a kol., 1969, s. 27.

²⁰ Srov. KOL. *Brno od pravěku k dnešku*. Brno: Krajské nakladatelství, 1959, s. 13.

Černá Pole dříve patřila, a zkusit v ní najít nějaké zmínky o těchto pozemcích. V archívním fondu Obvodního národního výboru III v Archivu města Brna se nachází Pamětní kniha města Brna obvodní rady Brno 8, ve které skutečně takovou zmínku čteme. Je zde v seznamu starých listin týkajících se území tehdejšího III. obvodu uvedena listina z 19. května 1379 a v komentáři k ní se píše: „Klášter sv. Tomáše v Brně se zavazuje zachovati rozhodnutí, jež ve sporu mezi ním a klášterem zábrdovickým o desátky z polí ležících mezi Královým Polem a Husovicemi v Černých Polích vynesli ...“²¹ Dozvídáme se tedy najednou velmi důležitou informaci o listině z 14. století, která se – zdá se – týká přímo Černých Polí a dávných vlastníků tohoto území. Tato listina nám může posloužit jako odrazový můstek pro další hledání a snad již můžeme předpokládat, že cesta dějinami Černých Polí bude zpočátku především cestou po historii jednoho nebo více klášterů a jejich nakládání s několika poli za městem.

Uvedený komentář z brněnské pamětní knihy není doslovným výňatkem z listiny, jelikož v ní se doslova o Černých Polích nepíše. Kronikář zřejmě použil místní označení „v Černých Polích“, které se v době psaní této kroniky již běžně používalo, proto, aby se mohl čtenář lépe zorientovat. Listina situuje pole mezi Královo Pole a Husovice,²² což by skutečně mohla být oblast Černých Polí, avšak takováto lokalizace je jen velmi neurčitá. Je tedy potřeba tuto domněnku nějak potvrdit nebo se o to alespoň pokusit.

III.2.1) Exkurz do dějin Králova Pole

Není nijak těžké dohledat v pramenech zprávu o přesunu polností, o něž vedly kláštery spor, do vlastnictví augustiniánů z kláštera při kostele sv. Tomáše v Brně. Konkrétně šlo o pole nazvaná Hack a Ryemer.²³ Pole Ryemer je výslovně uvedeno

²¹ Archiv města Brna (AMB), fond B 28, Pamětní kniha města Brna obvodní rady Brno 8, s. 30.

²² V listině se doslova píše: „... super quibusdam decimis quorundam duorum agrorum terre aratorie, vulgo prayte nuncupatorum ad curiam nostram in villa Chunigsfeld situata pertinencium, qui duo agri olim ad villam Huswicz pertinebant, que villa ad ecclesiam sancte Kungundis dicatorum abbatis et conventus parochialem dinoscitur pertinere...“ Citováno podle: Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae (CDM), sv. XI., s. 141, č. 153. Naskenované verze všech citovaných CDM jsou dostupné na webových stránkách Centra mediévistických studií <http://www.cms.flu.cas.cz>. Listina samotná se nachází v MZA, fond E 59 – Premonstráti Zábřdovice, skupina I, č. 8, 19. květen 1379.

²³ Srov. tamtéž, s. 141.

v listině vydané moravským markrabětem Janem Jindřichem dne 26. prosince 1356, v níž obdarovává nově založený augustiniánský klášter mnoha pozemky v okolí Brna.²⁴ Jde o sedm polí tvořících jedno popluží a zakoupených od měšťana Anselma a další pozemky od měšťanů Ortlina, bývalý majetek Jakuba Lomnicera a další drobné polnosti, např. u polí Dětlina Mořicova. Pole Hack zde pod tímto jménem uvedeno není, jak ale později ukáží, lze předpokládat, že i ono bylo dříve majetkem měšťana Anselma, od kterého jej markrabě odkoupil.

Uvedení obyvatelé města Brna měli v polovině 14. století spolu s několika dalšími měšťany v Králově Poli majetky v podobě větších či menších dvorců. Jejich existenci lze vystopovat až do počátku 13. století. Tehdy panovník disponoval rozsáhlými polnostmi na severozápad od Brna, skutečným správcem ale byl moravský markrabě. Když v roce 1239 zemřel markrabě Přemysl, přešla správa Moravy do rukou jeho bratra, krále Václava I.²⁵ Ten zřejmě – ve spolupráci s brněnskými měšťany – větší část této půdy využil k založení lánové vsi, která byla nazvána právě po něm, tj. Královo Pole.²⁶ Menší část těchto polností daroval Václav I. brněnskému měšťanu Oldřichu Černému (Ulrich Schwarz), jenž měl s panovníkem výborné vztahy.²⁷ Ten je využil k bohulibému účelu, když je velkoryse daroval klášteru herburek, jehož byl zřejmě spoluzakladatelem.²⁸ Na několik desetiletí pak prameny mlčí, avšak od 40. let 14. století získáváme z brněnské berní knihy a Pamětní knihy města Brna z let 1343–

²⁴ Srov. CDM, sv. IX., č. 43, s. 34. Kopie listiny se dochovala v MZA, fond G 1 – Bočkova sbírka, č. 5170.

S datací této listiny je trochu potíží, protože v CDM je otištěna s dvojitým datováním. V poznámce na konci textu listiny je uvedeno, že text je otištěn nikoliv z originálu, ale z kopie ze 17. stol. Ve stručném registru pod č. listiny je uvedeno datum: „Dt. 26. Dezember 1356“, ale na konci otištěného textu listiny je uvedena datovací formule a rok 1357. Za vysvětlení této nejasnosti děkuji paní Tichomirovové z MZA. Pravděpodobně došlo při vzniku edice k chybné záměně roků, protože dnem sv. Štěpána ve 14. stol. už byl – i když jen krátce – v běhu nový rok 1357. Nový a následující rok začínal dnem Narození Páně, a ne jako dnes 1.1.

²⁵ Srov. ČAPKA, F. *Dějiny země Koruny české v datech*. 4. vydání. Praha: Libri, 2010, s. 105.

²⁶ Srov. ŘEPA, M. a kol. *Dějiny Králova Pole*. Brno: Úřad městské části Brno-Královo Pole, 2004, s. 33.

²⁷ V kapitole III.3.1 uvidíme, že jednu část královských pozemků obdrželi darem i starobrněnsští johanité.

²⁸ Srov. ČERNUŠÁK, T. K počátkům herburského kláštera v Brně. In *Ve stopách sv. Benedikta. Sborník příspěvků z konference Středověké kláštery v zemích Koruny české konané ve dnech 24.–25. května 2001 v Třebíči*. Brno, 2002, s. 114. Více k problematice herburského kláštera: ŠEBÁNEK, J. K otázce založení herburského kláštera v Brně. In *Sborník prací věnovaný prof. dru Gustavu Friedrichovi k šedesátým narozeninám jeho žáky: 1871–1931*. Praha: Historický spolek, 1931. ČERNUŠÁK, T. Otázky hospodářské základny herburského kláštera v Brně v středověku (1240–1396). In *XXVII. Mikulovské sympozium. Vývoj církevní správy na Moravě*. Brno, 2003, s. 277–280; ČERNUŠÁK, T. Herburský klášter v Brně v předhusitském období. In *Vlastivědný věstník moravský*. Brno, č. 2/2003, r. 55, s. 165–171; ČERNUŠÁK, T. Reforma, úpadek a zánik herburek. In *Brno v minulosti a dnes 17*. Brno, 2003, s. 115–128. HOLUB, P.; KOLAŘÍK, V.; MERTA, D.; ZŮBEK, A. Poznámky k topografii nejbližšího okolí bývalého herburského kláštera v Brně. In *Brno v minulosti a dnes XVIII*. Magistrát města Brna, 2005.

1376 podrobné zprávy o hospodaření ve vsi Královo Pole. Souvislou zprávu o tom nalezneme v knize *Dějiny Králova Pole* sepsanou autorským kolektivem pod vedením Milana Řepy. Tam také narazíme na zprávy o všech měšťanech, jejichž pole daroval král moravský markrabě Jan Jindřich klášteru augustiniánů nebo kteří vlastnili polnosti v těsné blízkosti. Z dochovaných zpráv vyplývá, že dvory v Králově Poli byly předmět čilého obchodu, na kterém se podílelo mnoho majetných měšťanů.²⁹ Někdy v polovině 14. století tedy do těchto obchodů zasahuje i moravský markrabě Jan Jindřich, od několika měšťanů skupuje četné polnosti a již zmíněnou listinou z prosince 1356 je daruje klášteru augustiniánů u kostela sv. Tomáše.

III.2.2) Augustiniáni a jejich pole

Nemáme přesnější informace o sporu mezi klášterem augustiniánů u sv. Tomáše a premonstrátů v Zábrdovicích, listina z května 1379 nám však říká, že augustiniánský konvent uznává svoji povinnost platit premonstrátům v Zábrdovicích desátek za dvě role, „z nichž první pole zvané Hack leží na svahu Prühl, tamtéž na spodní straně sousedí s příkopem a říčkou Ponavou, a toto pole je obklopeno pak planinou ctihodných paní z kláštera při kostele sv. Marie na Starém Brně a tato planina se prostírá až k velkému dvoru, rozuměj spodnímu, v již zmíněné osadě Husovice na jedné straně a na druhé straně k poli jakéhosi brněnského občana jménem Luestenzagl. Druhé pole zvané Ryemer leží u veřejné cesty, jíž se dotýká z levé strany a kterou se chodívá ze zmíněné obce Zábrdovice do nové osady [tj. Královo Pole – J. S.],³⁰ a z jedné strany sousedí s velkým polem ctihodných panen, o němž již byla řeč, a ze strany druhé s Michaelovým polem...“³¹ Místo označení Černá Pole se zde tedy užívá dvou tehdejších názvů pro jakási dvě pole někde u Husovic a Králova Pole. Abychom mohli s jistotou říct (jako například již zmiňovaný kronikář), že jde o území, na němž dnešní Černá Pole stojí, je potřeba podrobněji analyzovat uvedený popis umístění těchto polí. Klíčové přitom zřejmě bude správně určit, kde se nachází vrch dříve zvaný Prühl a kudy vedla cesta ze Zábrdovic do Králova Pole. Oldřich Vičar v jednom svém článku otiskl vlastní schematický nákres okolí Brna, kde zakreslil i území zvané Pruel a cestu do Králova Pole, jež je protínala, do dnešních Černých Polí, avšak bez vysvětlení, na základě čeho k tomuto závěru došel (viz obr. 4).³² Považuji tedy za vhodné zabývat se

²⁹ Srov. ŘEPA a kol., 2004, s. 34–37.

³⁰ Pro vývoj názvu obce Královo Pole viz KUČA, 2000, s. 404.

³¹ CDM, sv. XI., s. 141–142, č. 153 (překlad J. S.).

³² Srov. VIČAR, O. Místopis Brna v polovici 14. století – předměstí. In: *Brno v minulosti a dnes* 8. Brno, 1966, s. 236.

tímto tématem důkladněji a na základě dobových zmínek nejenom potvrdit (nebo případně vyvrátit) Vičarovu domněnku, ale také zjistit trochu více o středověkých dějinách Černých Polí.

Začněme u cesty ze Zábrdovic. Stará cesta ze Zábrdovic do Králova Pole totiž protínala dnešní Černá Pole a dnes těmito místy vede ulice Lesnická,³³ což vyplývá z dostupných dobových map a nákresů (viz obr. 9, 11). Tato ulice dnes tvoří jednu z přístupových cest do Černých Polí (viz obr. 5, 6). Jestliže se pole rozkládalo nalevo od této cesty, muselo do dnešních Černých Polí tedy alespoň zčásti zasahovat. Tím jsme získali první konkrétní indicii, ze které můžeme vycházet v dalším bádání.

Víme tedy, kudy vedla stará cesta spojující Zábrdovice a Královo Pole. Jak je to však se svahem zvaným Prühl? Takový popisek nenacházíme na žádné staré mapě. Z listiny z května 1379 víme, že na něm leželo pole Hack a že se rozkládal nad říčkou Ponavou, druhé pole Ryemer pak leželo u již zmiňované cesty. Tyto údaje nám však na přesnější určení polohy nestačí, proto opět nahlédněme do listiny z prosince 1356. Pro naše bádání je nejdůležitější ta část, kde se píše o sedmi polích měšťana Anselma: „Čtvrté pole na místě zvaném Pruel nad Ponavou [...] Páté pole, jež se nazývá Reymer auf dem grossen Pruel a je u polí královnina kláštera [tj. starobrněnský konvent cisterciáček, dnes konvent augustiniánů s kostelem Nanebevzetí Panny Marie – J. S.]. Šesté pole je tamtéž in Prul a nazývá se Sauczkeuflini či Breyt.“³⁴ Opět se tedy setkáváme s polem zvaným Ryemer (nebo Reymer), které tehdy patřilo augustiniánům, ale je tu tentokrát popsáno trochu jinak – ne jako u cesty ze Zábrdovic do Králova Pole, ale jako „auf dem grossen Pruel“, tedy „na velkém Pruelu“. Pruel je snad mírně pozměněné označení pro kopec Prühl, jež byl uveden v listině z roku 1379. Jestliže tedy pole leželo zároveň u cesty do Králova Pole i na kopci zvaném Pruel, musí i tato cesta vést přes Pruel. Vidíme tedy, že Vičarův nákres je správný, že Pruel je skutečně svah nad Ponavou, přes který vedla cesta Královo Pole – Zábrdovice, tedy přes svah, kde dnes leží Černá Pole.

V listině z května 1379 bylo mezi jinými zmíněno i pole zvané Hack, které by mělo taktéž ležet na svahu Prühl, svažovat se směrem k řece Ponavě a sousedit s pozemky cisterciáček na Starém Brně. V listině z prosince 1356 není uvedeno žádné pole nesoucí název Hack. Nabízí se tu ovšem možnost, že šlo o pole, jež bylo v listině

³³ Srov. KUČA, 2000, s. 324.

³⁴ Srov. CDM, sv. IX., s. 34, č. 43.

uvedeno jako čtvrté. To totiž jako jediné z Anselmových polí není nijak pojmenováno, je jen popsáno jako ležící „na místě zvaném Pruel nad Ponavou“³⁵, což by odpovídalo i popisu uvedenému v listině z roku 1379. Snad jde tedy o jedno a též pole, jisti si tím ale být nemůžeme. Pokud tomu tak je, mohl by i tento pozemek dnes být součástí Černých Polí? Víme, že pole Ryemer leželo „auf dem grossen Pruel“, je tím však myšlen ten stejný Pruel jako v případě pole Hack, u kterého chybí přívlastek „auf dem grossen“? Možné to je, proč by pak ale bylo tohoto přívlastku jednou použito, a hned vzápětí ne? Na tuto otázku nemůžeme odpovědět s úplnou určitostí, mohli bychom však alespoň předpokládat, že by mohlo jít o pozemky blízké; označení Pruel by se tak mohlo používat např. jako název celého kopce, „auf dem grossen Pruel“ by pak byl jen jeho vrchol nebo třeba jen jeho nějaká část. Pole Hack by za těchto okolností tedy také mohlo ležet v oblasti Černých Polí.

Když pročítáme listinu markraběte Jana Jindřicha z prosince 1356 dále, narazíme na několik dalších polí ležících „in Prul“ nebo „in loco dicto Pruel“.³⁶ v prvním případě jde opět o pole koupené od měšťana Anselma a nazvané Sauczkeuflini či Breyt, v druhém případě se jedná o pole od jiného měšťana, Ortlina z Loukovic, který markraběti prodal pět polí nesoucích jména Herink, Hart, Hirslusz, Magnus ager a Pey der wisen.³⁷ Nevíme o nich nic více, než že se nacházela na onom Pruelu/Prühlu, jelikož jsme ale tento svah ztotožnili se svahem, na němž stojí dnešní Černá Pole, patří do nich i tato pole.

Máme tedy základnu několika polí koupených moravským markrabětem Janem Jindřichem od brněnských měšťanů Anselma a Ortlina a darovaných nově založenému klášteru augustiniánů u sv. Tomáše, u kterých lze důvodně předpokládat, že z větší nebo menší části ležela na území dnešní čtvrti Černá Pole, a sice: Ryemer, Herink, Hart, Hirslusz, Magnus ager a Pey der wisen, snad i pole Hack. V listinách jsou vyjmenována ještě mnohá další pole, často v okolí Králova Pole nebo Husovic, listina ale neobsahuje žádné bližší určení jejich umístění, které by nás zavedlo opět do Černých Polí.

Všechny výše zmíněné a ještě další pozemky darované markrabětem Janem Jindřichem klášteru augustiniánů byly znova vyjmenovány ještě v jedné listině

³⁵ Tamtéž.

³⁶ Srov. tamtéž.

³⁷ Srov. tamtéž. (CDM, sv. IX., s. 34, č. 43.)

moravského markraběte, která je datovaná 25. listopadu 1370.³⁸ V ní se klášteru potvrzují dříve i nově darované majetky. Vyjmenována jsou zde všechna námi zmíněná pole ve stejném pořadí jako v darovací listině z roku 1356.

Neznáme bližší detaily, ale z nějakého důvodu se tedy někdy po roce 1370 stalo, že zábrdovickému klášteru připadlo do vlastnictví několik polí v Černých Polích (Hack a Ryemer), která původně patřila augustiniánům, pro které je koupil moravský markrabě Jan Jindřich. Vznikl spor, jenž byl roku 1379 vyřešen, a augustiniáni se zavázali platit premonstrátům desátky z těchto dvou polí.

Z výše uvedeného rozboru vyplývá, že zábrdovický klášter nějakým způsobem zasahoval do vlastnických poměrů polí na nedalekých planinách mezi Husovicemi a Královým Polem, i když nevíme, zdali i jim nějaké role nepatřily. Respektive zdá se, že po roce 1370 vlastnili po augustiniánech minimálně dvě role Hack a Ryemer, ale více nevíme. Z období zakládání kláštera se nám v zábrdovickém archivu dochovaly listiny od papežů, ve kterých berou klášter pod ochranu i s jeho majetky. Nezmiňují se zde ale jednotlivá pole, jen celé obce.

Podářilo se nám potvrdit tvrzení pana kronikáře, který sice také umístil pole Hack a Ryemer do Černých Polí, nezanechal nám však žádnou zmínku o tom, jak ke svému přesvědčení přišel. Navíc jsme objevili zmínky o dalších polích, na nichž dnes Černá Pole stojí. Snažili jsme se jít po časové ose dále do minulosti a zjistili jsme, že v příslušných pramenech lze sledovat změny vlastníků jednotlivých polností již od počátku 40. let 14. století, kdy spadaly do různých dvorců, o nichž máme první zmínky ještě starší, a sice z počátku 13. století. Od konce 14. století je sbírka klášterního archivního materiálu týkajícího se našeho tématu o něco chudší, proto se s dalšími zprávami setkáváme až v 2. polovině 15. století.

III.2.3) Měšťanské role

Ze zpráv dochovaných v klášterních archivech z poloviny 14. století víme o existenci polí na svahu Pruel, nevíme však, k jakým zemědělským účelům byla tato pole využívána. O tom se dovídáme z *Pamětní knihy města Brna z let 1343–1376*, kde máme dochováno několik záznamů o obchodování s těmito polí mezi brněnskými měšťany. Dne 29. dubna 1353 sem městský notář Jan zapsal následující záznam: „Je

³⁸ Srov. CDM, sv. X., s. 116, č. 96. Listina se dochovala v archivu MZA, fond E 59 – Augustiniáni v Brně, sk. II, krabice 1, č. 3, 25. listopadu 1370.

známo, že Henslinus Yorlini z pole položeného na místě zvaném Pruel, které kdysi patřilo kramáři Sibotonovi, vyměřil šest měřic pšenice. Stejně Henslinus z pole položeném na řečeném místě Pruel, které kdysi bylo Heinricha Popponia, vyměřil pět měřic pšenice.³⁹ v červenci roku 1374 došlo k tomu, že „Michahel in Turri koupil pro sebe a své dědice podle práva vlastnického i dědického u Petra zvaného Snabl z Nového Města jakési pole zvané Pruel, nacházející se kdysi vedle polí Iecklina Swerceria na hořejší straně kopce a u cesty, po které se chodí ze Zábrdovic do Chungsveldu [Králova Pole – J. S.], přičemž veřejná cesta rozděluje výše zmíněná pole.“⁴⁰ Zmíněný občan Michael si pak o rok později koupil od Henslina Mikuláše ještě další pole u cesty do Králova Pole, a to za 19 hřiven.⁴¹ Je to tentýž Michael, s kterým jsme se již setkali v listině z roku 1379, kde byl zmíněn jakožto vlastník polí sousedících s polem Ryemer.⁴² Teď víme i to, od koho a kdy tato pole získal.

Z roku 1375 pochází ještě jeden zajímavý zápis. Měšťanu Michaelovi byla propůjčena „pole ležící na druhé straně Ponávky, která dříve patřila Jakubu Swercerovi a zvaná Podem, Prul a Scheib.“⁴³ Setkáváme se tedy s dalšími místními jmény v této oblasti, a sice Podem a Scheib. Z kontextu se zdá, že takto pojmenovaná území sousedila s Pruelem, i když o nich nevíme dost na to, abychom mohli blíže určit jejich polohu. Do severní části dnešních Černých Polí zasadil oblast Podem i O. Vičar na svém plánu severního předměstí Brna z roku 1966.⁴⁴

Záznam v Pamětní knize hovoří o člověku jménem Iecklin Swercerius. Jde tedy pravděpodobně o měšťana Jakuba Swercera, který od roku 1354 vlastnil hospodářský dvůr na severním konci města a v rámci něho i několik rolí ve svazích nad Ponávkou.⁴⁵ Byl to muž náležející k měšťanské elitě a význam jeho rodu vystoupal nejvýše mezi lety 1317–1327.⁴⁶

³⁹ FLODR, M., (ed.) *Pamětní kniha města Brna z let 1343–1376 (1379)*. Brno: Matice moravská, 2005, s. 62, č. 72.

⁴⁰ Tamtéž, s. 552, č. 1617.

⁴¹ Tamtéž, s. 554, č. 1621.

⁴² Viz předcházející kapitolu.

⁴³ FLODR, 2005, s. 554, č. 1622.

⁴⁴ Srov. VIČAR, 1966, s. 236.

⁴⁵ Srov. VIČAR, O. Místopis Brna v polovici 14. století – předměstí. In: *Brno v minulosti a dnes 8*. Brno, 1966, s. 232.

⁴⁶ Srov. ŠVÁBENSKÝ, M. K hospodářským dějinám Brna v období 1243–1411. In *Brno v minulosti a dnes 12*. Brno, 1994, s. 175–253.

III.2.4) Shrnutí

Ze 14. století máme dochováno poměrně velké množství zpráv, pomocí kterých můžeme alespoň přibližně rekonstruovat situaci v dnešních Černých Polích z doby, ze které o nich máme v písemných pramenech dochovány první záznamy. Nejpozději od poloviny 14. století nesla tato oblast, vymezená kopcem svažujícím se na západě k řece Ponávce, na jihu k zábrdovické kanonii a na východě k Husovicím, název Pruel nebo Prühl, dále Podem a Scheib. Svá jména měla i pole ležící na tomto kopci.

Již od 13. století byl svah nad Ponávkou součástí větších dvorů vznikajících v dnešním Králově Poli. V polovině 14. století zde brněnští měšťané, např. Anselm, Ortlin, Jakub Lomnicer, Jakub Swercer, Dětlin Mořicův, později pak Michael nebo Henslin Mikuláš vlastnili čttná pole, která sloužila pro pěstování pšenice. Lokalita byla důležitá také jako prostor spojující polní cestou vsi Zábrdovice a Královo Pole. Roku 1356 zde několik polí od měšťanů koupil moravský markrabě Jan Jindřich a daroval je nově vzniklému klášteru augustiniánů u kostela sv. Tomáše. Během pár let přešlo několik polí z vlastnictví tohoto kláštera do majetku premonstrátů v Zábrdovicích. Svě majetky zde tedy měly jak brněnské kláštery, tak městský patriciát.

III.3. Černá Pole v 15. – 18. století

V následující části se pokusíme sestavit přibližný obraz toho, co se se zkoumanou lokalitou dělo v následujících staletích, a to až do začátku 19. století, kdy se zde setkáváme s první zástavbou nebo jiným využitím než zemědělským. Tato kapitola zahrnuje velmi dlouhý časový úsek, protože – jak dále uvidíme – dochovaného materiálu není mnoho a i to, co máme, většinou nepřinese nic, co by svědčilo o nějaké zásadní změně ve vývoji. Černá Pole byla opravdu jen poli.

III.3.1) Název Černá Pole

Zatím jsme se setkali s několika různými jmény polí, avšak stále nám chybí přímé uvedení jména Černé pole. Je zřejmě nemožné přesně stanovit, od kdy se toto pojmenování používá. Koncem 14. století se tohoto názvu v úředních záznamech ještě nepoužívalo, zřejmě první doklad máme až z roku 1466. To se na scéně objevuje další důležitý hráč podílející se na využívání zkoumaných polí, klášter kartuziánů v Králově Poli (jak dále uvidíme, královopolští kartuziáni zde drželi majetky až do 18. století). Z roku 1466 se dochoval záznam o smlouvě mezi kartuziány a johanity na Starém Brně,

ve které se jedná o platy z několika lánů patřících ke královopolskému dvoru, mimo jiné i z Černých Polí, přičemž převor z Králova Pole musel johanitům zaplatit 30 zlatých.⁴⁷ V textu ve výčtu lánů nacházíme i lokalitu pojmenovanou „Schwarzenfeld“ (viz obr. 7). Aby bylo zřejmé, o jakých polích se mluví, muselo být v té době toto označení obecně známé, čili již několik (snad desítek) let používané. K postupné náhradě názvu Pruel za Černá Pole došlo tedy snad někdy kolem přelomu 14. a 15. století.

Zmíněný záznam o platech z vinic je pro nás zajímavý také z toho důvodu, že se zde v souvislosti s Černými Poli mluví o dalším řádu, a sice Rytířském a špitálním řádu sv. Jana Jeruzalémského z Rhodu a Malty neboli johanitech. Špitálu byly roku 1239 pánem Přibyslavem z Křižanova věnovány značné majetky v okolí Křižanova,⁴⁸ králem Václavem I. pak i různé desátky, o nichž toho ale mnoho nevíme, protože darovací listina krále Václava I. se nedochovala.⁴⁹ Poprvé jsou desátky zmíněny v listině olomouckého biskupa Roberta z 27. srpna 1238,⁵⁰ který zakladateli špitálu potvrzuje jejich vybírání. Listina je ale velmi stručná a vůbec se z ní nedovídáme, o jaké desátky šlo. Potvrzení královny donace obsahuje i listina papeže Řehoř IX. ze 17. května 1240,⁵¹ kde se navíc dovídáme o nějakém darovaném dvoře poblíž Brna. Výše jsme již řekli, že na severozápad od Brna vlastnil Václav I. nějaké polnosti, které mu sloužily k založení vsi Královo Pole. To by hypoteticky vysvětlovalo, jak se johanitům dostaly polnosti u Králova Pole. Je možné, že část svých polí věnoval Václav I. právě špitálu sv. Ducha, který s nimi hospodařil až do 15. století, ze kterého se nám dochovala smlouva s královopolskými kartuziány. Je to ovšem jen hypotéza, kterou nelze z důvodu absence listiny náležitě potvrdit.⁵²

Ať už se k johanitům dostala pole v Černých Polích jakýmkoliv způsobem, faktem zůstává, že se vedle kartuziánů z Králova Pole, premonstrátů ze Zábrdovic a augustiniánů od sv. Tomáše stali dalším řádovým společenstvím, které zasahovalo do vlastnických poměrů poměrně malé lokality Černých Polí.

⁴⁷ Dokument uložen v MZA, fond E6 – Benediktini Rajhrad, sign. D g 25, listina z 13. prosinec 1466.

⁴⁸ Podrobně se majetkem špitálu zabýval VODIČKA, 1959, s. 161–204.

⁴⁹ Srov. tamtéž, s. 163.

⁵⁰ Srov. CDM II, s. 348, č. 298.

⁵¹ Srov. CDM II, s. 366, č. 315.

⁵² Ke stejnému závěr došel ve své práci o královopolském klášteře i Jan Bukovský, který píše: „V osadě Královo Pole bylo tehdy několik dvorců, z nichž dva náležely královské komoře, jeden brněnskému měšťanu Oldřichu Schwarzovi. Václav I. věnoval maltézské komendě při kapli sv. Václava na Starém Brně část pozemků a krčmu v Králově Poli.“ BUKOVSKÝ, 1994, s. 8.

III.3.2) Nároky zábrdovického kláštera a počátky vinic

Již jsme se zmiňovali o sporu augustiniánů od sv. Tomáše s premonstráty ze Zábrdovic. Archiv zábrdovického kláštera dříve obsahoval velmi rozsáhlý fond, avšak vlivem zmíněných pohrom a nešetrného zacházení při rušení kláštera z něj zbyl jen malý zlomek.⁵³ Nebýt těchto nešťastných událostí, snad bychom byli schopni rekonstruovat zacházení se zkoumanými pozemky mnohem přesněji. Další zajímavou zmínku zde tedy nacházíme až v listině s datem 12. června 1589, v níž opět klášter sv. Tomáše odstupuje jednu roli v Černých Polích klášteru v Zábrdovicích výměnou za pozemek u Klobouk a za prominutí obilního desátku z jiného pole v Černých Polích.⁵⁴

Je asi ironií osudu, že z celého původního zábrdovického archivu se nám dochovaly jen dvě listiny pojednávající o oblasti Černých Polích, a obě dvě se přitom týkají vztahu s klášterem augustiniánů u sv. Tomáše. Může to být náhoda, může to ale také znamenat, že podobné vyměňování nebo prodávání polí na svazích nad Ponávkou mezi těmito dvěma kláštery nebylo nijak výjimečné.

V roce 1587 odkoupil stavitel G. Pieczo se svolením městské rady hospodářství po zemřelém staviteli P. Gabriovi,⁵⁵ jemuž patřilo i několik vinic v Černých Polích.⁵⁶ Z této v podstatě nedůležité zprávy pro nás vyplývá jedna velmi zajímavá informace, a sice že v Černých Polích byly vinice. O těch se v listinách augustiniánů nebo premonstrátů nic nepíše, naopak mluví se zde výslovně o polích. Pravděpodobně tedy během 15. a 16. století došlo k proměně využívání některých (nebo snad všech) polí a začala být využívána k pěstování vinné révy.

⁵³ Srov. ŠVÁBENSKÝ, M. *Inventář E 59 – Premonstráti Zábrdovice*. Brno: Státní archiv v Brně, 1958, s. 2.

⁵⁴ MZA, fond E 59, sk. I, č. 31, 12. června 1589.

⁵⁵ Pietro Gabri (? – 1585) pocházel pravděpodobně z Lombardie a kolem roku 1570 přišel i s rodinou do Brna, kde mohl lehce najít práci a zároveň si levně zakoupit nějaký dům opuštěný po epidemii moru. Zakoupil si dům v Široké ulici a ještě další nemovitosti. Jeho nejvýznamnější stopou v architektuře města je renesanční podoba a zvýšení věže Staré radnice a její zakončení ochozem, rozšíření dominikánského kláštera pro potřeby zemské soudnice a stavební úpravy Biskupského dvora. Srov. *Slavné osobnosti: Pietro Gabri* [online]. 2003 [cit. 2011-11-08]. Brno.cz. Dostupné z WWW: <http://www2.brno.cz/index.php?nav01=2222&nav02=2220&nav03=2447&idosobnosti=89>

⁵⁶ Srov. HÁLOVÁ-JAHODOVÁ, 1975, s. 117.

III.3.3) Obléhání Brna

V archivu zábrdovického kláštera najdeme také listinu vydanou 16. října 1667, ve které se dovídáme o slevě, jež klášter poskytl držitelům starých vinic v Černých Polích zpustošených při švédském obléhání Brna roku 1645.⁵⁷

Nevíme, kde přesně se tyto vinice rozpínaly, přibližnou polohu nám ale pomůže určit jiná listina z roku 1675. V ní se praví, že klášter se vzdal práva na výčep 6 beček z vinic v Černých Polích u rybníka nedaleko Nové Ulice za poplatek 6 tolarů ročně.⁵⁸ Tomuto popisu odpovídá tzv. Hutterův rybník, jehož hráz vedla až do roku 1782, kdy byl rybník vysušen,⁵⁹ místy dnešní ulice Milady Horákové. Vinice se tedy zřejmě nacházely ve svahu pod dnešní Dětskou nemocnicí v okolí ulic Drobného a Traubova⁶⁰ (s vinicemi se v těchto místech setkáme ještě v první třetině 20. století, kdy část z nich náležela k pozemku, na němž dnes stojí vila Tugendhat). Tomu odpovídá i zakreslení vinic v mapě I. vojenského mapování z 2. poloviny 18. století (viz obr. 11).

Naši pozornost v uvedené listině zaujme i fakt, že se v Černých Polích vyskytovala roku 1645 švédská vojska a poničila místní vinice. Vzhledem k vzdálenosti této lokality od tehdejšího města není pravděpodobné, že by se zde intenzivně bojovalo, nicméně vojsko zde přítomno bylo. Část vojska sídlila v Zábrdovicích, odkud měli vojáci volný přístup na nedaleký svah s vinicemi.⁶¹ Navíc hlavní sídlo švédského generála Torstensonova bylo umístěno též v sousedství Černých Polí, a sice v Králově Poli.⁶² Z dobových rytin a vedut (viz obr. 8, 9) také víme, že svahem nad Ponávkou se od dnešní Lidické ulice směrem k zábrdovickému klášteru táhl souvislý obléhací zákop, který Švédové za pomoci velmi primitivní techniky vykopali během několika týdnů a který měl zabránit snadnému příchodu posil na pomoc obléhaným.⁶³ Dochovaný

⁵⁷ Originál listiny v MZA, fond E 39, č. 36, 16. říjen 1667.

⁵⁸ Originál listiny v MZA, fond E 39, č. 38, 8. červenec 1675.

⁵⁹ Rybník byl vysušen spolu se Špilberským rybníkem a vyrostlo zde nové předměstí Hráze a Příkop. Srov. KUČA, 2000, 86.

⁶⁰ Dnešní ulice Traubova nesla dříve jméno Huttergasse nebo Hutterova, prostor dnešního nám. 28. října se přímo nazýval Hutterteich (Hutterův rybník). Srov. FLODROVÁ, M. *Brněnské ulice a vývoj jejich názvů od 13. století po dnešek*. Brno: Magistrát města Brna, 1997, s. 89. Před několika lety vyšla aktualizovaná verze: FLODROVÁ, M. *Názvy brněnských ulic, náměstí a jiných veřejných prostranství v proměnách času*. Brno: Nakladatelství Šimon Ryšavý, 2009. Existuje i elektronická verze dostupná na <http://www.encyklopedie.brna.cz>.

⁶¹ Srov. NĚMČÍK, B. *Švédové před Brnem*. Brno: Bpress, 1995, s. 39.

⁶² Srov. ŘEPA a kol., 2004, s. 83.

⁶³ Srov. NĚMČÍK, 1995, s. 48.

obrazový materiál z doby obléhání Brna je pro nás užitečný také z toho důvodu, že zde zcela jasně vidíme znázorněnu polohu Hutterova rybníku (dnes nám. 28. října a park Lužánky) a jeho hráze (tudy dnes vede ulice Milady Horákové), dále cestu přes Černá Pole do Králova Pole (ulice Lesnická), z ní odbočku do Soběšic (ulice Jugoslávská) a také starou cestu do Husovic (v místech dnešní Merhautovy ulice). Ve svazích mezi rybníkem a husovickou cestou jsou pak znázorněny vinice, z nichž nějaká část utrpěla za přítomnosti švédského vojska velké škody (pohled na ně z konce 17. století na obr. 10).

Od druhé poloviny 17. století byly v klášteře kartuziánů vedeny také rejstříky těchto vinic v Černých Polích, první kniha začíná rokem 1681 a vedení knih pokračovalo až do zrušení kláštera.⁶⁴

III.3.4) Do josefínských reforem

O vinicích se v souvislosti s kartuziány zmiňují i akta z roku 1717 dochovaná v archivu brněnských jezuitů. Pojednávají o jednáních mezi oběma kláštery ohledně pěti čtvrtí vinic v Černých Polích, které jezuité obdrželi darem od jistého Karla Schellenbergera.⁶⁵ Do hry zde tedy vstupuje již čtvrtý řád, který vlastnil nějaké reality v Černých Polích, a opět obyvatelé Brna, kteří zde taktéž hospodařili. O tom svědčí i jiná zmínka v kartuziánských análech, a sice smlouva z roku 1735, kde se píše o dohodě mezi klášterem a poddaným Alexandrem Hanákem, jemuž byla v roce pronajata pole v Černých Polích u husovické hranice,⁶⁶ tedy na opačné straně Černých Polí než vinice. Z vinic v Černých Polích klášteru v té době plynul roční nájem ve výši 364 zlatých 54 krejcarů.⁶⁷

Z této doby pochází I. vojenské mapování nařízené již Marií Terezií a dokončené jejím synem Josefem II., proto bývá nazýváno josefské. Probíhalo v rozmezí let 1763–1783.⁶⁸ Díky němu máme zachycenu i oblast Černých Polí, jak vypadala kolem poloviny 18. století (viz obr. 11). Víme tedy, kde se tehdy rozkládaly vinice a kudy vedly cesty do Králova Pole, Zábrdovic a Husovic. I to, že zde není

⁶⁴ Knihy uloženy v AMB, fond H4 – Královo Pole, č. 2063, 2070, 2071.

⁶⁵ Akta uložena v MZA, fond E 25, sig. 97 U, rok 1717.

⁶⁶ Originál smlouvy v MZA, fond E 39, sig. B 6, 1. říjen 1735.

⁶⁷ Srov. ŘEPA a kol., 2004, s. 88.

⁶⁸ Srov. ČERBA, O. *Přednáška z předmětu Tematická kartografie* [online]. 2006 [cit. 2011-11-08]. Gis.zcu.cz. Dostupné z WWW: http://gis.zcu.cz/studium/tka/Slides/1_vojenske_mapovani.pdf

zakreslena žádná budova (nejbližší je jezuitský dvůr mezi oběma rybníky), je pro nás cenná informace – Černá Pole byla zatím stále jen poli na severovýchodním předměstí Brna, avšak do velké míry zabranými vinicemi a sloužícími také jako spojnice Zábřovic a Husovic se samotným Brnem.

Jedním z nejnámějších počínů Josefa II. je tzv. náboženská reforma, v rámci které bylo zrušeno velké množství klášterů a jejich majetky propadly náboženskému fondu. Tak tomu bylo i u námi sledovaných klášterů v Brně a okolí (v případě jezuitů došlo ke zrušení řádu již v roce 1773).⁶⁹ Jde o zlomové období, kdy dochází k změně vlastníků polí – nadále jimi už nebudou kláštery, ale převážně jednotliví obyvatelé města. V následující podkapitole tedy krátce shrneme dějiny výše zmiňovaných klášterů, které byly v minulosti prvními z institucionálních vlastníků pozemků v Černých Polí.

III.3.5) Stručné dějiny klášterů

*Augustiniáni u sv. Tomáše*⁷⁰

Počátky augustiniánského kláštera v Brně spadají do období kolem poloviny 14. století. První dům vlastnili augustiniáni v Brně pravděpodobně již od roku 1346. Moravský markrabě Jan Jindřich projevil přání založit pro ně klášter v roce 1350, papež Inocenc VI. mu však svůj souhlas udělil až roku 1356.⁷¹ Koncem téhož roku byla markrabětem vydána výše zmíněná listina, ve které klášter obdarovává mnoha majetky. Klášter měl plnit funkci místa odpočinku zesnulých moravských Lucemburků.⁷² Klášteru byly v následujících letech udělovány různé dary na dostavění objektu, město Brno mu roku 1400 poskytlo pozemky na rozšíření konventních budov. Důležitost tohoto založení dosvědčuje i dar Karla IV., bratra moravského markraběte Jana

⁶⁹ Srov. JIRÁSKO, L. *Církevní řády a instituce v zemích českých*. Praha: Fénix, 1991, s. 12.

⁷⁰ K dějinám tohoto augustiniánského kláštera viz např. JANETSCHEK, C. *Das Augustiner-Eremitenstift S. Thomas in Brünn mit steter Bezugnahme auf die Klöster desselben Ordens in Mähren*. Brno: K.k. Hofbuchhandlung C. Winiker, 1898. KROUPA, J. Proměny svatotomášského kláštera v 18. století. In: *Bulletin Moravské galerie v Brně 50*, Brno, 1994, s. 49–59. SAMEK, B. a kol. *Umělecké památky Moravy a Slezska I*. Praha: Academia, 1994. MEZNÍK, J. *Lucemburská Morava 1310–1423*. Praha: NLN, 1999, s. 381–384. KUČA, 2000, s. 35, 290–291. MERTA, D.; PEŠKA, M. Několik poznámek k architektonickému vývoji bývalého kláštera augustiniánů v Brně a jeho nejbližšího okolí. In: *Brno v minulosti a dnes 16*. Brno, 2002, s. 97–118. FOLTÝN a kol., 2005, s. 173–180.

⁷¹ Srov. SAMEK a kol., 1994, s. 193.

⁷² Srov. FOLTÝN a kol., 2005, s. 173.

Jindřicha, který klášteru daroval obraz tzv. černé Madony.⁷³ Koncem 15. století byl klášter opevněn a připojen k městskému opevnění. Snad k tomu přispěl i fakt, že za husitských válek byl údajně zcela zničen.⁷⁴ Počátkem 17. století byl kostel ve špatném stavu, za švédského obléhání utrpěl značné škody celý klášter, protože „jedna z hlavních švédských útočných operací byla po celou dobu obléhání města namířena proti opevnění augustiniánského kláštera, respektive proti svatotomášskému bastionu,⁷⁵ a následující opravy byly zřejmě velmi provizorní, takže se dokonce uvažovalo o redukcí chrámu na pouhou kapli. Nakonec k tomu ale nedošlo a roku 1665 se začalo s výkopem základů pro novou baziliku s bočními kaplemi podle plánů Jana Křtitele Erny.⁷⁶ Během 18. století byl klášter opět různě přestavován do dnešní barokní podoby. Roku 1702 udělil papež Klement XI. převorovi Prosperu Güntherovi i všem jeho nástupcům výsadu nosit pontifikálie. Roku 1752 byl papežem Benediktem XIV. konvent povýšen na opatství. Reformní působení Josefa II. zasáhlo i brněnské augustiniány, kteří museli roku 1783 své honosné sídlo opustit a nastěhovat se do zrušeného kláštera cisterciáček na Starém Brně; krásné budovy svatotomášského kláštera byly obsazeny státními úřady.⁷⁷

*Premonstráti v Zábrdovicích*⁷⁸

První členové řádu založeného sv. Norbertem sem přišli ze Strahova krátce před rokem 1209,⁷⁹ kdy se moravský šlechtic Lev z Klobouk rozhodl vystavět na svých pozemcích v Zábrdovicích premonstrátský klášter. On také zřejmě daroval kanonii některé své majetky včetně dvora v Zábrdovicích.⁸⁰ Vysvěcení klášterního kostela sv.

⁷³ Srov. KROUPA, 1994, s. 49.

⁷⁴ Srov. SAMEK a kol., 1994, s. 193.

⁷⁵ Srov. MERTA, D.; PEŠKA, M. 2002, s. 100.

⁷⁶ Srov. SAMEK a kol., 1994, s. 194.

⁷⁷ Srov. KUČA, s. 291.

⁷⁸ K historii kláštera viz např. ČERMÁK, D. K. *Premonstráti v Čechách a na Moravě: stručné vypsání osudů jednotlivých bud' ještě stávajících neb již vyhlazených klášterů toho řádu dle roků jich založení*. Praha: Nákladem kanonie Strahovské, 1877, s. 435–458. POSPĚCH, J. *Krátký dějepis bývalého kláštera premonštráků, nynější farnosti a chrámu Páně v Zábrdovicích*. Brno: Josef Šnaidr, 1869. TENORA, J. Rezignace opata zábrdovského Šimona Farkaše roku 1610. In *Hlídka*, 1918, č. 35. HURT, R. *Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Brně-Zábrdovicích*. Příloha 1. čísla VVM, 1969, r. 21. HOSÁK, L. *Historický místopis země Moravskoslezské*. Praha: Společnost přátel starožitností čl., 1938, s. 211–213. KUČA, 2000, s. 603–604. BÍLEK, 2000, s. 93–101. FOLTÝN a kol., 2005, s. 233–239. KOŠÍK, M. *F. Osm století. Zábrdovice, Křtiny, Nová Říše*. Brno: Kartuziánské vydavatelství, 2009.

⁷⁹ Srov. FOLTÝN a kol., 2005, s. 233.

⁸⁰ Srov. tamtéž.

Kunhuty v roce 1211 byli přítomni i král Přemysl Otakar I. a jeho neteř Alžběta, dnes známá jako svatá Alžběta Durynská, která má v zábrdovickém chrámu sochu.⁸¹ Zábrdovičtí opati byli v průběhu 13. století často určováni k rozsuzování sporů na Brněnsku. Ve 14. století probíhal v konventu spor o nového představeného, což vedlo i k vyslání posla k papeži do Avignonu. Za obléhání Brna Švédy odešli řeholníci do jiných domů, do poničených budov se vrátili až roku 1648.⁸² Budova kláštera byla několikrát stavebně upravována, protože za husitských a česko-uherských válek, stavovského povstání a obléhání Brna Švédy utrpěla mnohé škody, dokonce i vyhořela.⁸³ Negativní dopad na stav budovy měla i blízká řeka Svitava, proto došlo v 60. letech 17. století k téměř úplné přestavbě chrámu, ze kterého byly ponechány jen původní opěrné zdi. Boční oválná kaple Panny Marie Čenstochovské s krásnou nástropní freskou s tématem Panny Marie malíře Jana Jiřího Etgense⁸⁴ byla přistavěna v polovině 18. století.⁸⁵ V druhé polovině 18. století zde dochází „k vytvoření sice poněkud komplikovaného, ale náročně koncipovaného ikonografického programu podníceného zřejmě už ideologií reformního osvěcenského katolicismu.“⁸⁶ Záhy po dokončení úprav interiéru kostela přišlo do Zábrdovic v prosinci 1784 rozhodnutí, kterým byl v rámci josefínských reforem klášter zrušen a panství propadlo státu. Budovy byly přestavěny na vojenskou nemocnici (která zde sídlí dodnes), opatský chrám byl změněn na farní a z farního kostelíka sv. Kunhuty se stalo skladiště (dnes je zde umístěna lékárna).⁸⁷

⁸¹ Srov. KOSÍK, 2009, s. 5.

⁸² Srov. FOLTÝN a kol., 2005, s. 234.

⁸³ Srov. KUČA, 2000, s. 603.

⁸⁴ Tomuto brněnskému umělci se ve své diplomové práci věnuje Jana Antošová: ANTOŠOVÁ, J. *Jan Jiří Etgens – kostel sv. Janů v Brně, Vranov u Brna, Czenstochovská kaple v Brně-Zábrdovicích: brněnská díla v umělcově tvorbě*. [online]. Brno, 2009. Diplomová práce. Masarykova univerzita.

⁸⁵ Srov. KOSÍK, 2009, s. 9–13.

⁸⁶ Srov. tamtéž, s. 13.

⁸⁷ Srov. FOLTÝN a kol., 2005, s. 238–239.

Tento klášter byl založen roku 1375 moravským markrabětem Janem Jindřichem. Jako věno klášter obdržel markrabecí dvorec v Králově Poli.⁸⁹ Hned po založení kláštera se započalo s výstavbou kostela Nejsvětější Trojice. V době husitských válek byl snad klášter poničen, přesto však mohl poskytnout útočiště některým bratrům z pražské kartouzy.⁹⁰ Vysokou kulturní úroveň kartouzy v době po husitských válkách dokládá např. bohatě iluminovaný antifonář, který je dnes uložen ve vídeňské Národní knihovně.⁹¹ Avšak v roce 1468 byl klášter opět poničen, tentokrát vojskem Matyáše Korvína. Náklady na opravu kláštera byly tak vysoké, že sbírka na jeho obnovu probíhala po celém řádu.⁹² K rozsáhlé opravě celého objektu a dostavění nových budov došlo v období po třicetileté válce, kdy se mohl klášter hospodářsky konsolidovat. V první polovině 16. století zde působil významný převor Bruno z Roupova, jenž byl dvakrát pověřen úkolem hlavního vizitátora hornoněmecké provincie. Po třicetileté válce zde blahodárně působil převor Alexander Přerovský, který se zasloužil o obnovu poničeného objektu. Koncem 18. století nastoupil do úřadu převora Athanasius Gottfired, který svým rozhledem patřil k předním osobnostem své doby a shromáždil v klášteře bohaté sbírky. On také zařídil bohatou výzdobu do té doby jednoduchého oratoria a nechal k němu přistavět kapli Panny Marie.⁹³ Působení mnichů zde učinil konec Josef II., který klášter roku 1782 zrušil, protože „neodpovídal jeho představě o společensky užitečné organizaci“, a o dva roky později klášter připadl armádě.⁹⁴

⁸⁸ K dějinám kláštera viz např. SADOVSKÝ, Z. *Dějiny Králova Pole*. Královo Pole: Otakar Sadovský, 1890. BUKOVSKÝ, J.; CEJNKOVÁ, D. Středověké nálezy ve vnitřním obvodu bývalého kartuziánského kláštera v Králově Poli. In *Zprávy památkové péče*, 1975, č. 35, s. 235–249. BUKOVSKÝ, J. *Královopolský kartouz*. Brno: Blok, 1994. BUKOVSKÝ, J. Kostel sv. Trojice Královopolského kartouzu v Brně a uložení ostatků Prokopa Lucemburského, markraběte moravského. In *Forum Brunense*, 1993, s. 53–70. SAMEK a kol., 1994, s. 230–233. BÍLEK, J. *Brněnské kostely*. Šlapanice: Vlastním nákladem, 2000, 4. vydání, s. 110–117. ŘEPA a kol., 2004, s. 26–70. BUKOVSKÝ, J a kol. *Cartusia Brunensis: dějiny královopolského kláštera a jeho proměny v 21. století*. Brno: VUTIUM, 2005. FOLTÝN a kol., 2005, s. 196–200.

⁸⁹ Srov. ŘEPA a kol., 2004, s. 40.

⁹⁰ Srov. FOLTÝN a kol., 2005, s. 197.

⁹¹ Srov. tamtéž.

⁹² Srov. BUKOVSKÝ, 1994, s. 9.

⁹³ Srov. FOLTÝN a kol., 2005, s. 197–199.

⁹⁴ Srov. tamtéž; ŘEPA a kol., 2004, s. 100–102.

*Johanitská komenda*⁹⁵

Rytířský a špitální řád sv. Jana Jeruzalémského z Rhodu a Malty neboli johanité je nejstarším rytířským řádem, jelikož jeho počátky sahají až do první poloviny 11. století, kdy v Jeruzalémě vzniklo bratrstvo starající se o nemocné. Tato činnost byla postupně doplněna povinností ochrany špitálů a poutníků na cestě do Svaté země.⁹⁶ V Brně spadal pod jejich správu špitál sv. Ducha, který nechal postavit měšťan Rudger spolu se svou manželkou v místech nejspodnější části dnešní Pekařské ulice, neboť si přáli „vybudovat instituci charitativního a zdravotnického charakteru sloužící tehdy se dotvářejícímu městskému organismu.“⁹⁷ Starat se o něj mělo Rudgerem založené bratrstvo. V roce 1243 přešlo toto bratrstvo i se všemi majetky pod řád johanitů, kteří zde začali budovat komendu.⁹⁸ Špitál si i přes držení řádem sv. Jana udržel funkci městského špitálu, čímž „představoval ojedinělý případ symbiózy řádu s během městského života a hospodářství.“⁹⁹ Zřejmě díky úzkému spojení s městem Brnem přežila komenda i období husitských válek.¹⁰⁰ Po jejich skončení zůstala jediným nedotčeným řádovým domem na Moravě, čímž značně vzrostl její význam, takže brněnští komtuři se nakrátko staly jakýmsi „hegemony moravského řádového prostoru“.¹⁰¹ Konec komendy znamenala až třicetiletá válka a obléhání Brna Švédy v roce 1645, kdy byl celý areál značně poničen, avšak již od poloviny 16. století sílil tlak městské rady na ovládnutí špitálu a jejich statek byl na čas zastaven

⁹⁵ Dějinám johanitů u nás viz např. POŘÍZKA, J. *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998: české velkopřevorství řádu maltézských rytířů a jeho představitelé*. Olomouc: Votobia, 2002; SKŘIVÁNEK, F. *Rytíři svatého Jana Jeruzalémského u nás*. Praha: Klub pro českou heraldiku a genealogii, 1998; SVOBODA, M. *Majetek johanitského řádu v Čechách ve 12.–16. století*. [online]. Brno, 2006. Disertační práce. Masarykova univerzita; MITÁČEK, J. *Česká provincie řádu sv. Jana Jeruzalémského za vlády Lucemburků (1310–1419)*. [online]. Brno, 2005. Disertační práce. Masarykova univerzita. Blíže k brněnskému špitálu johanitů viz VODIČKA, J. *Počátky špitálu sv. Ducha na Starém Brně*. In *Sborník Matice moravské*. Brno, r. 78/1959, s. 161–204; JAN, L. *Účet starobrněnského špitálu z roku 1367*. In *Forum Brunense 1993*, s. 9–20; JAN, L. *Starobrněnský johanité a ves Příbice*. In *Forum Brunense 1995/1996*, s. 21–31; JAN, L.; JESENSKÝ, V. *K funkci a stavební podobě johanitských komend na Moravě*. In *Průzkumy památek*. Brno, č. 1/1996, r. 3, s. 75–86; HRUDNÍKOVÁ, M. (ed.) *Řeholní život v českých zemích: řeholní řády a kongregace, sekulární instituty a společnosti apoštolského života v České republice*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1997, s. 15. FOLTÝN a kol., 2005, s. 202–205; KUČA, 2000, s. 428–429; FOLTÝN a kol., 2005, s. 202–205; MITÁČEK, J.; PLÁČEK, M. *Podoba komendy a špitálu řádu johanitů na Starém Brně*. In *a vůbec... Utajený sborník Mileně Flodrové k 75. narozeninám*. Brno: Archiv města Brna, 2010, s. 62.

⁹⁶ Srov. HRUDNÍKOVÁ, 1997, s. 15.

⁹⁷ JAN, 1993, s. 10.

⁹⁸ Srov. tamtéž, s. 9; FOLTÝN a kol., 2005, s. 202–203.

⁹⁹ MITÁČEK, 2005, s. 58.

¹⁰⁰ Srov. JAN; JESENSKÝ, 1996, s. 77.

Ferdinandem I.¹⁰² Počátkem 20. století byly tyto pozemky prodány na stavební parcely a na rozšíření nemocnice u sv. Anny.¹⁰³

*Brněnští jezuité*¹⁰⁴

Na místě jezuitské koleje stával již od 40. let 13. století ženský klášter, který donací měšťana Oldřicha Nigera získal ve městě dva domy. Podle první představené Herburgy se klášter někdy nazývá herburský.¹⁰⁵ Sestry vlastnily dvůr v Králově Poli na místě dnešního parku Lužánky. Po obsazení Moravy Rudolfem Habsburským byl klášter značně poničen, proto byly od roku 1280 udělovány odpustky všem, kteří se podíleli na jeho obnově. V 80. letech 14. století probíhal táhlý proces mezi brněnskými dominikány a herburkami, které si stěžovaly na nedodržování svých starých práv, která se dominikáni nakonec zavázali respektovat. V polovině 15. století byla statuta kláštera reformována německými převorkami.¹⁰⁶ Poměry v klášteře se ale v 16. století zhoršovaly a ani jeho hospodářská situace nebyla příznivá, až nakonec byly sestry roku 1578 přestěhovány do kláštera v Pustiměři a jejich brněnské sídlo bylo postoupeno jezuitům.¹⁰⁷

První jezuité do Brna přišli již v roce 1570. Situace v brněnských klášterech byla obecně zoufalá, a to jak po morální, tak hospodářské stránce. Misie rakouského jezuitu Alexandra Hellera měla tedy přispět k povzbuzení náboženského života ve městě.¹⁰⁸ Jeho působení v Brně bylo velmi ovlivněno přítomností silné luteránské obce, která jej veřejně zesměšňovala a bránila mu v kázání. Na jeho obranu ale energicky vystupovali

¹⁰¹ MITÁČEK; PLAČEK, 2010, s. 64.

¹⁰² Srov. FOLTÝN a kol., 2005, s. 204.

¹⁰³ Srov. KUČA, 2000, s. 429.

¹⁰⁴ K dějinám jezuitů v Brně viz např. BÍLEK, T. V. *Statky a jmění kolejí jezuitských, klášterů, kostelů, bratrstev a jiných ústavů v království Českém od císaře Josefa II. zrušených*. Praha: František Bačkovský, 1893, s. 107–111. OLIVA, V. *Tovaryšstvo Ježíšovo: Několik kapitol z dějin církevních*. Brno: Dědictví sv. Cyrilla a Methoděje, 1910. BRETHOLZ, B. *Geschichte der Stadt Brünn. Band 1, bis 1411*. Brünn: Verlag des Vereines, 1911. BURIAN, V. *Vývoj náboženských poměrů v Brně 1570–1618*. Brno: Nákladem Ústředního národního výboru, 1948. ŠVÁBENSKÝ, M. *Jezuité v Brně 1241–1773. Inventář*. Brno: Krajské nakladatelství, 1954. DŘÍMAL a kol., 1969, s. 81, 83, 116. SAMEK a kol., 1994, s. 199–204. BÍLEK, 2000, s. 36–40. KUČA, 2000, s. 290. FOLTÝN a kol., 2005, s. 160–167.

¹⁰⁵ K literatuře věnující se dějinám kláštera herburek viz pozn. 25.

¹⁰⁶ Srov. FOLTÝN a kol., 2005, s. 162.

¹⁰⁷ Srov. tamtéž, s. 163.

¹⁰⁸ Srov. BURIAN, 1948, s. 4.

biskup Vilém Prusinovský z Víckova a podkomoří Hanuš Haugvic z Biskupic.¹⁰⁹ Heller se také stal prvním rektorem probačního domu v Brně. V prvních letech museli jezuité bojovat o své místo ve městě, a to i před císařem Maxmiliánem, který neměl rád příliš v lásce a chtěl jezuitu vystěhovat, neboť v Olomouci jich bylo kolem jedné stovky, což podle něj pro Moravu stačilo. Tento problém byl vyřešen až Maxmiliánovou smrtí v roce 1576.¹¹⁰

Díky postoupení bývalého herburského kláštera získali jezuité prostory k otevření koleje a gymnázia, roku 1598 začali se stavbou vlastního kostela.¹¹¹ Výstavbu koleje zahájil Antonio Gabri a pokračoval v ní neznámý stavitel, postupně zde vznikl poměrně rozlehlý komplex budov. V dochovaných materiálech je uloženo několik pozoruhodných projektů, které řešily chrám manýristickým způsobem. V 17. století se areál dále rozrůstal, interiér chrámu i koleje byl různě upravován a ke kostelu byla připojena postranní kaple sv. Františka Xaverského. Kolej zanikla zrušením řádu v roce 1773 a byla sem umístěna akademie a kasárna.¹¹² V rámci brněnské asanace byl roku 1904 celý areál zbořen a zůstal zde jen chrám a původní portál do kardinálského křídla.¹¹³ Dnes kostel spravují opět jezuité.

Tabulka 1: Chronologický přehled prvních záznamů o majetcích jednotlivých klášterů v Černých Polích.

Řád	Rok vzniku kláštera	První záznam
augustiniáni u sv. Tomáše	1356	26. prosince 1356
premonstráti v Zábrdovicích	kolem 1209	19. května 1379
kartuziáni v Králově Poli	1375	13. prosince 1466
johanité na Starém Brně	1243	13. prosince 1466
herburky/jezuité	kolem 1240/1578	1258/1717

¹⁰⁹ Srov. tamtéž, s. 5.

¹¹⁰ Srov. tamtéž, s. 7.

¹¹¹ Ke klášteru herburek také patřil mariánský kostel, o jeho podobě nemáme ale mnoho zpráv. Srov. SAMEK a kol., 1994, s. 199.

¹¹² Srov. tamtéž, s. 200.

¹¹³ Srov. FOLTÝN a kol., 2005, s. 166.

IV. První zástavba v Černých Polích v 19. století

Zatím jsme sledovali dějiny Černých Polí do konce 18. století a nemáme žádné zmínky o jakékoliv zástavbě na tomto území. Na vojenském mapování¹¹⁴ z tohoto období také nevidíme žádnou zástavbu, jen cesty do Králova Pole a Husovic (viz obr. 11). Vzhledem k neexistenci písemných pramenů, které by nám podaly bližší zprávy o této lokalitě na počátku 19. století, jsme odkázáni především na kartografický materiál.

Neocenitelným pramenem pro dějiny počátku 19. století jsou mapy tzv. Stablního katastru, protože nám podávají velmi detailní a přesnou zprávu o tehdejší podobě zkoumané lokality. Jsou „uceleným, na svoji dobu maximálně vědecky objektivním a přesným dílem o kvantitativním i kvalitativním stavu půdního fondu a ekonomiky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku.“¹¹⁵ Jejich vypracování bylo nařízeno patentem císaře Františka I. z roku 1817, na Moravě trvalo zhotovení plných 16 let (1824–1830 a 1833–1836). K uložení do archivu pozemkového katastru ve Vídni byly určeny tzv. císařské povinné otisky, což jsou kolorované opisy originálních map opatřené popisem parcelních čísel. Barevné provedení je u nich stejné jako u originálních map.¹¹⁶ Díky těmto mapám si tedy můžeme udělat velmi jasnou představu o tehdejší podobě Černých Polí. Práci nám ztěžuje jen fakt, že tato oblast byla rozdělena do tří samostatných katastrů, nevyskytuje se tedy na žádné mapě celá. Jižní část mezi ulicemi Drobného, Milady Horákové a Merhautova přibližně do úrovně ulice Zemědělské patřila ke katastru Horního Cejlu. Katastr Králova Pole zde zasahovala poněkud zvláštním způsobem, a to v podobě jakýchsi dvou klíčů vražených do katastru Horního Cejlu v okolí ulic Jugoslávská a Zemědělská (přibližně v oblasti dnešní Vysoké školy zemědělské, viz obr. 13), zbylá severozápadní část Černých Polí pak také patřila

¹¹⁴ I. vojenské mapování z let 1764–1768 zhotovovali důstojníci na koních „od oka“, kvůli nepřesnostem tedy nedošlo k sestavení přehledné mapy celé monarchie, jak bylo v plánu. Nicméně mapování je velmi podrobné a jeho součástí je i detailní vojensko-topografický popis území. Dnes je celé mapování dostupné i on-line. Srov. *Oldmaps.geolab.cz* [online]. 2001 [cit. 2011-11-22]. I. vojenské mapování. Dostupné z WWW:

http://oldmaps.geolab.cz/map_root.pl?z_height=70&lang=cs&z_width=0&z_newwin=0&map_root=1vm

¹¹⁵ *Stablní katastr: Obraz zemědělství v Čechách v polovině 19. stol. z pohledu písemného oceňovacího operátu*. Praha: Geodetický ústav, 1979, s. 14.

¹¹⁶ Srov. KOSTKOVÁ, P.; ŘÍMALOVÁ, J. *Archivní mapy* [online]. 2006 [cit. 2011-11-21]. Císařské povinné otisky stablního katastru. Dostupné z WWW: http://archivnimapy.cuzk.cz/cio/text_co.html

ke Královu Poli. Svůj díl zde měly ještě Husovice, a sice severovýchodní část kolem dnešní Merhautovy ulice a Štefánikovy čtvrti. Z mapy vyplývá, že většinu plochy zabírala pole, ačkoliv na svazích nad Ponávkou a u hranice s Husovicemi byla nadále pěstována vinná réva a u vidlice tvořené rozdělením cest do Králova Pole a Husovic se nacházely pastviny. V těsné blízkosti Lužánek se ve svahu nacházely také malé louky a zahrady se stromy. Od Lužánek vedla přibližně místy dnešní ulice Schodová nahoru k polím cesta, která se nahoře stáčela kolem vinic. O několik let později byla tato část svahu nad Ponávkou začleněna do parku Lužánky.¹¹⁷

Ještě v první polovině 19. století tedy byla Černá Pole především zemědělskou lokalitou rozdělenou do několika katastrálních území a na první zástavbu si musela ještě pár let počkat. Přesto zde od 2. poloviny 19. století dochází k budování několika samostatných objektů (belveder, cihelny, Ochranná zanedbané mládeže, železniční trať, hřbitov), které ukazují na to, že Brno hledá další prostor pro svou územní expanzi a uvědomuje si, že tento prostor má mimo jiné i v Černých Polích. Toto období je tedy přelomovým v tom smyslu, že je překonán dlouhý, několik staletí trvající časový úsek, v němž Černá Pole, doposud sloužící jen hospodářským účelům, začínají mít pro město i funkci stavební lokality.

IV.1. Cihelna a první domky

Mapy Stablního katastru nejsou nejstarší mapou z počátku 19. století, která by zachycovala Černá Pole. Roku 1815 byla vydána mapa rostoucího Brna a nejbližšího okolí. Černá Pole zde máme zmapována poměrně podrobně, vidíme zde opět několik vinic nad dnešní ulicí Drobného a kolem Jugoslávské, cesty do Králova Pole (Lesnická), Zábrdovic (Milady Horákové a Francouzská) a Husovic (Vranovská) a také polní cesty mezi vinicemi, jež se staly zárodkem pro ulice Černopolní a Durdřákova (viz obr. 14). Novinkou je zde vyznačení dvou areálů cihelny (Ziegelschlag a Ziegeley) jižně od vidlice tvořené rozdělením cest do Králova Pole a Husovic – jedna vedle starého zábrdovického hřbitova v prostoru dnešní křižovatky Merhautovy a Jugoslávské, druhá v prostoru kolem Hoblíkovy ulice. Ještě zřetelněji je vidíme na mapě povinného císařského opisu Stablního katastru pro obec Zábrdovice z roku 1826 (viz obr. 12) i na indikační skice Horního Cejlu z roku 1876. Hálová-Jahodová datuje vznik cihelny v těchto místech až do 90. let 19. století,¹¹⁸ kdy došlo k zvýšení poptávky po stavebním

¹¹⁷ Viz kapitola Belveder.

¹¹⁸ Srov. HÁLOVÁ-JAHODOVÁ, 1975, s. 92.

matriálu spojené s oživením stavebního ruchu po překonání hospodářské krize a útlumu stavební činnosti v Brně v 70. letech. 19. století.¹¹⁹ v té době snad cihelnu získal a rozšířil podnikatel Brodschek, jehož jméno figuruje na plánech vzniklých pravděpodobně v druhé dekádě 20. století (viz foto 21), avšak zařízení tohoto typu v těchto místech určitě existovalo již od počátku 19. století. Koncem 19. století se cihelna rozprostírala na velké ploše mezi dnešními ulicemi Merhautovou, Jugoslávskou, Hoblíkovou a Durďákovou (viz foto 20). Cihelna byla zrušena v 2. pol. 20. let 20. století, kdy musela ustoupit potřebě nových domů, a na jejím místě bylo nalezeno několik jam spadajících do období mohylové kultury.¹²⁰

V blízkosti cihelny vyrostlo několik budov sloužících také k ubytování dělníků v cihelně. Zajímavé a poměrně podrobné informace o životě v těchto domech nám podávají zápisy ve sčítacích aparátech používaných při sčítání lidu v roce 1870, kde nalezneme záznamy o všech obydlených budovách v Černých Polích.¹²¹ Tyto domy stály jen v ulicích Hutterova, v Černých Polích (celkem 6 domů s čísly 3, 4, 6, 7, 8, 10, na území dnešních Černých Polí leží jen č. 5, 7 a 10, ostatní patří do už Zábrdovic) a Bednářská (do Černých Polí spadají jen domy s čísly 8 a 10, zbytek dnes leží na území Zábrdovic). Z roku 1870 nemáme dochovanou mapu, kde bychom mohli sledovat rozmístění budov a případně se ptát, jsou-li tam dodnes, ani jinak velmi podrobná mapa z roku 1868 nám příliš neposlouží (obsahuje i orientační čísla domů), protože pro její autory jako by Černá Pole neexistovala – při zakreslování skončili ulicí Františka Josefa a oblast severně od ní odbyli jen zakreslením čtyř vil nad Lužánkami (bez čísla). Potom registrují až zábrdovický hřbitov. Máme však dochovány podrobné barevné mapy z let 1879 a 1885, ta novější opět i s číselným označením budov (viz obr. 15, 16).

Věnujme se teď chvíli poměrům v domech na ulici V Černých Polích, čerpat přitom budeme z uvedených sčítacích aparátů. Jasně z nich plyne, že moderní historie Černých Polí je úzce spojena s problematikou dělnictva v Brně na přelomu 19. a 20. století. Stále se rozšiřující město, „se muselo vypořádat jak s rychlým nárůstem počtu dělníků z venkova, tak i s rostoucí poptávkou po bytech s nízkým nájemným, dostupným pro sociálně slabší vrstvy obyvatelstva.“¹²² Od počátku 19. století se totiž tvář Brna velice výrazně změnila. „Řemeslnicko-obchodnické město, které mělo ve

¹¹⁹ Srov. DRÍMAL, J. a kol. *Dějiny města Brna II*. Brno: Blok, 1973, s. 27.

¹²⁰ Srov. *Encyklopedie.brna.cz* [online]. 2011 [cit. 2011-11-28]. Brodschkova cihelna. Dostupné z WWW: http://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_vyzkumu&load=212

¹²¹ AMB, fond A 1/3, rkp. 2902 (ulice Černopolní a Hutterova) a 2903 (Bednářská).

¹²² LANGROVÁ, M. *Bytová otázka dělníků v Brně v letech 1890–1910 na příkladu ulice Cejl* [online]. Brno, 2006, s. 5. Diplomová práce. Masarykova univerzita.

svých zdech přes svou velkou důležitost poměrně málo obyvatel, se stalo lidnatým průmyslovým střediskem. [...] Nově zakládané průmyslové podniky, jejichž počet vzrůstal zvláště po zavedení parního stroje, přiváděly do města po tisících vesničany z dalekého okolí, neboť předměstské obyvatelstvo již zdaleka nestačilo rostoucí poptávce po pracovních silách.¹²³ Beletristicky zpracovanou zprávu o životě v dělnickém prostředí najdeme v jedné knize povídek Josefa Merhauta, která je situovaná do Černých Polí a je po nich i pojmenovaná.¹²⁴ Spisovatel se tudy rád procházel a nechával se inspirovat zdejší krajinou pro napsání několika příběhů z dělnického prostředí. Hrdinové jeho povídek vydaných poprvé v roce 1897 se nechávají unášet rudým západem slunce pozorovaným z kopce nad Lužánkami i panoramatem města. Při pohledu na jih však vidí špinavý a zakouřený Horní Cejl, kde se koncentruje mnoho továren i levných nájemních bytů pro dělníky.¹²⁵ Takovými byly zřejmě i domy na ulici V Černých Polích. Dům č. 10 patřící Franzi Schimelovi sestával z přízemí a prvního patra, ve třech bytech zde ale žilo celkem 35 osob. Navíc se dovídáme o dalších 9 dělnících, kteří bydleli přímo v cihelně!¹²⁶ V domě č. 7 bydlelo v jednopokojovém bytě 7 osob, druhý byt byl neobývaný.¹²⁷ Zcela nejhorší situace ale vládla zřejmě v domě č. 4. V přízemí a prvním patře bydlelo v 15 jednopokojových bytech celkem 88 osob!¹²⁸ Na černošské části Bednářské ulice stály v roce 1870 jen 2 obytné domy. Číslo 10 bylo přízemní domek obývaný čtyřčlennou rodinou Holubovou, v č. 8 ve dvou dvoupokojových bytech žilo celkem 5 osob. Šlo tedy zřejmě o levné, ale slušné bydlení, což se o přeplněných bytečcích bohužel říci nedá.

IV.2. Ochranná zanedbaná mládež

Černá Pole drží v rámci českých zemí jeden zajímavý primát – byl zde vybudován vůbec první ústav pro obtížně vychovatelnou mládež.¹²⁹ I Brno bylo po bouřlivém roce 1848 zasaženo velkými dělnickými bouřemi, za kterými mnozí viděli

¹²³ FOJTÍK, K. Tři typy dělnických obydlí v Brně. In *Brno v minulosti a dnes I*. Brno, 1959, s. 23.

¹²⁴ MERHAUT, J. *Černá Pole*. Praha: J. Otta, 1897.

¹²⁵ PEČTOVÁ, M. *Beletristická tvorba Josefa Merhauta* [online]. Brno, 2011. Bakalářská práce. Masarykova univerzita.

¹²⁶ Srov. AMB, fond A 1/3, rkp. 2902, s. 98–100.

¹²⁷ Srov. tamtéž, s. 240–241.

¹²⁸ Srov. tamtéž, s. 138–152.

¹²⁹ Na to, že tím prvním nebyl ústav vedený Vojtou Náprstkem v Praze-Libni, upozornil již v roce 1958 historik Bohumír Popelář, který tehdy publikoval článek shrnující dějiny ústavu v Černých Polích. Srov. POPELÁŘ, B. Z počátků prvního českého ústavu pro obtížně vychovatelnou mládež. In *Vlastivědný sborník Vysočiny. Oddíl věd společenských*. Jihlava: Muzeum Vysočiny, 1958, r. 2, s. 125–131.

špatný stav národního školství. Kolem hraběte Bedřicha Sylva-Tarouccy¹³⁰ se utvořila skupina přátel, kteří si přáli danou situaci změnit a nějak přispět k výchově a nápravě asociálních živlů ve společnosti.¹³¹ Roku 1844 byl v Brně založen ochranný spolek,¹³² kterému se do čtyř let podařilo otevřít první českou Ochrannou zanedbané mládeže v Brně (viz obr. 17). Otevřena byla 28. října 1848,¹³³ což nám dodnes připomíná pamětní deska na domě, který dnes v těchto místech stojí (na Kunzově ulici vedle areálu Dětské nemocnice, viz obr. 18). K výstavbě ústavu byl určen pozemek v Černých Polích (spadající do území Horního Cejlu, který se rozkládal kolem dnešní ulice Francouzská a kterému se kvůli jeho dělnickému charakteru přezdívalo rakouský Manchester)¹³⁴ na svahu nad bývalým Hutterovým rybníkem a ulicí Na Hrázi, od roku 1854 přejmenované na třídu Františka Josefa,¹³⁵ která se vinula po úbočí tohoto svahu a vedla do Zábrdovic (viz obr. 24). Poloha se zdála vhodná pro ústav takového typu. Chlapci nebyli uvězněni v ulicích města, zároveň od něj nebyli ani příliš vzdáleni – zástavba tehdy končila pod kopcem několika domy v dnešní ulici Traubova, dále pak ulicí Milady Horákové a Francouzskou. Vyvýšenina Černých Polí tedy představovala jakýsi nezastavěný ostrov, ke kterému se z jižní strany stále více blížilo rozšiřující se město (viz obr. 15). Důležitou součástí výchovy chlapců zřejmě byla i práce na vlastním hospodářství, pro které bylo kolem ústavu místa víc než dost. Ve vnitřním městě by něco takového nebyla asi možné. Výhodou byla i blízká říčka Ponávka, ze které chlapci každé ráno čerpali užitkovou vodu.¹³⁶ Budova sestávala ze dvou křídel spojených kaplí. V jednom byla umístěna ložnice chovanců a byt pro ředitele ústavu, v druhém křídle se

¹³⁰ Bedřich hrabě Sylva-Taroucca (1816–1881) byl katolický kněz, publicista, sběratel a mecenáš. Výrazně podporovatel české vlastenectví, což projevil např. veřejným apelem na moravské stavy roku 1848. Své rozsáhlé sbírky knih, mincí, rytin, starých tisků a uměleckých děl věnoval Moravskému muzeu a Matici moravské, kterou spoluzakládal. Byl blízkým přítelem Josefa Máneše, s kterým se setkal při studiu malby na pražské Akademii. Srov. *Ottův slovník naučný XXIV*. Praha: Ottovo nakladatelství, 1906, s. 480, heslo Sylva-Taroucca. *Encyklopedie.brna.cz* [online]. 2008 [cit. 2012-1-12]. Bedřich Sylva-Taroucca. Dostupné z WWW: http://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=2010

¹³¹ Srov. *Dum-brno.cz* [online]. 2011 [cit. 2011-11-22]. Historie DÚM. Dostupné z WWW: <http://www.dum-brno.cz/top/historie.htm>

¹³² Srov. DŘÍMAL a kol., 1969, s. 208–209.

¹³³ Nepodařilo se mi nijak potvrdit, že zde byl v letech 1844–1847 zřízen zemský ústav slepců s kaplí sv. Salvátora (Srov. KUČA, 2000, s. 328. Informaci přebíral i autor hesla Brno-sever na <http://encyklopedie.brna.cz>). Takovýto ústav zde byl postaven až počátkem 20. století a dnes v něm sídlí Mendelova zemědělská univerzita. Patrně jde tedy o omyl pan Kuči.

¹³⁴ Srov. *Ottův slovník naučný IV*. Praha: Ottovo nakladatelství, 1891, s. 725, heslo Brno. Viz také KROUPA, J. Urbanistické koncepce města Brna v 19. století. In *Kulturní dědictví a místní samosprávy ve střední a východní Evropě. Regionální a tematické setkání – Les Rencontres, v Brně 23.–26. září 2004*. Slavkov u Brna: BM Typo, 2004, s. 32.

¹³⁵ Tu tvořila dnešní část ulice Milady Horákové od centra města po nám. 28. října a dále ulice Francouzská; druhá část ulice Milady Horákové vedoucí do kopce směrem k Dětské nemocnici byla vybudována až o mnoho let později.

¹³⁶ Srov. Historie DÚM, 2011.

nacházela třída, jídelna, kuchyně a místnost pro učitele.¹³⁷ Ředitelem ústavu mohl být jedině kněz, tím nejznámějším byl mezi lety 1850–1859 Beneš Metod Kulda, český vlastenecký kněz, vychovatel, básník, sběratel pohádek, později i poslanec v českém sněmu. Ten zde zrovnoprávnil češtinu s němčinou.¹³⁸ Je po něm pojmenována i jedna ulice v nedalekých Zábrdovicích.¹³⁹

V 80. letech umírá dobrodinec Sylva-Taroucca a konec ochranovny se pomalu blíží. Situace v ústavě se tak zhoršovala, že si dokonce vysloužil přezdívky jako zpustlovna nebo malý Špilberk. V roce 1887 je tedy rozhodnuto vybudování nového ústavu, ochranovna odevzdává veškerý svůj majetek a její činnost tímto rokem končí.¹⁴⁰ To už je však v těsné blízkosti Ochrannovy otevřena nová Dětská nemocnice Františka Josefa.

IV.3. Nový zábrdovický hřbitov

V 50. let 19. století se začíná využívat ještě další část Černých Polí k nezemědělským účelům, a sice prostor mezi rozdvoujícími se cestami do Králova Pole a Husovic, kde byl založen nový zábrdovický hřbitov (viz obr. 19).¹⁴¹ Užíván byl do října 1883, poté zůstal do roku 1908 pouze udržován, pak zde byly založeny tzv. Schreberovy zahrádky,¹⁴² dnes na tomto místě leží park. Hřbitov byl založen městem Brnem z důvodu nedostatečné kapacity původního zábrdovického hřbitova položeného o něco níže, v místech dnešní školy na ulici Vranovská.¹⁴³ Pamětník na založení hřbitova vzpomíná následovně: „Zakoupila obecní rada Brněnská 18 mír pole za 10 800 zl. stř., část vzadu za křížem popustila vojenské nemocnici Zábrdovské za jistou sumu, obehlnala tento hřbitov krásnou zdí; při vchodu v pravo vystavěla krásnou hřbitovní kaplu a v levo obydlí pro hrobaře. Tento hřbitov posvěcen byl nejdůstojnějším panem

¹³⁷ Srov. tamtéž.

¹³⁸ Více k jeho životu viz VAVŘÍK, K. *Loděnice: jubilejní čtení nejen o škole*. Loděnice: Obecní úřad, 2005, s. 23–25.

¹³⁹ Srov. FLODROVÁ, 1997, s. 130.

¹⁴⁰ Srov. Historie DÚM, 2011.

¹⁴¹ Srov. FLODROVÁ, M. *Brněnské hřbitovy*. Brno: Rovnost, 1992, s. 13.

¹⁴² K nim viz kapitolu V.5. Schreberovy zahrádky.

¹⁴³ Srov. FLODROVÁ, 1992, s. 13.

kanovníkem Brněnským Josefem Höchsmannem r. 1855. [...] Za vzlaštíní (sic) místo u zdi vybírá město Brno za 20 let 10 zl. 50 kr.¹⁴⁴

IV.4. Belveder

Porovnání map z roku 1815 a 1860 nám přináší ještě jednu zajímavou informaci. Cesta, která vedla nad vinicemi u Lužánek, je na mladší mapě již svedena svahem dolů k Ponavě a pokračovala až k tehdejší třídě Františka Josefa. Roku 1815 ještě cesta končila na kopci mezi poli. Její pokračování bylo pravděpodobně vybudováno během stavby Ochrannovy zanedbané mládeže a poté tvořilo přístupovou cestu k ní. Tuto cestu zřejmě vidíme i na obrázku F. Richtera,¹⁴⁵ brněnského vlastence a chirurga,¹⁴⁶ který v první polovině 19. století zachytil Brno z mnoha pohledů, a to i z Černých Polí, konkrétně z místa nad bývalým Hutterovým rybníkem (viz obr. 20, 21).

Na mapě z roku 1860 je ještě o něco severněji při této cestě zaznačen objekt pojmenovaný Belveder,¹⁴⁷ který by za současné situace ležel někde kolem křižovatky ulic Černopolní a Helfertova. Císařský opis žádný Belveder neregistruje, není ani na nedatované indikační skice¹⁴⁸ Zábrdovic zahrnující i území Horního Cejlu.¹⁴⁹ Jelikož je na ní již zanesena budova Ochrannovy, skica musela vzniknout až po roce 1848. K vybudování belvederu tedy muselo dojít někdy koncem 40. nebo během 50. let 19. století. Belveder i s novou cestičkou spojující jej s ulicí V Černých Polích (dnes Durďáková)¹⁵⁰ máme zřetelně zaznačený na indikační skice Horního Cejlu z roku 1876,

¹⁴⁴ POSPĚCH, 1869, s. 57.

¹⁴⁵ Více k práci F. Richtera a jeho vedutám Brna viz ŠEBELA, J. Pohledy na Brno v první polovině 19. století. In *Brno v minulosti a dnes I*. Brno, 1959, s. 92–94.

¹⁴⁶ Srov. CHRONEK, I. a kol. *Brno v architektuře a výtvarném umění*. Brno: Blok, 1981, s. 147.

¹⁴⁷ Termín *belvédér* označuje neobytnou stavbu v místě s krásnou vyhlídkou, většinou v zahradě. Pochází z francouzského slova *bellevue* znamenající krásnou vyhlídku. Srov. KRAUS, J. a kol. *Nový akademický slovník cizích slov A–Ž*. Praha: Academia, 2005, s. 103–104.

¹⁴⁸ Pojmem indikační skica se myslí barevná příruční mapa odvozená z originální mapy Stablního katastru upravená pro používání přímo v terénu. Dnes jsou skici veřejně přístupné: <http://www.mza.cz/indikacniskici>

¹⁴⁹ Skica se nachází v MZA, fond D 9 – Indikační skici, sign. MOR 179018760.

¹⁵⁰ Flodrová ve své práci o vývoji názvů brněnských ulic uvádí, že původní ulice V Černých Polích je předchůdcem dnešní ulice Černopolní (srov. FLODROVÁ, 1997, s. 50). Při bližším pohledu do map ale zjistíme, že to je pravda jen z části. Vzhledem k průběhu ulice V Černých Polích stácející se mírně na východ směrem k zábrdovickému hřbitovu je pravděpodobnější, že jde o dnešní ulici Durďákovu, avšak kromě nejj jižnější části ulice, která se ještě nestáčí (náhlý zlom cesty zřetelný např. na mapě z r. 1860, viz obr. 15) a která dnes tvoří spojnicu mezi ulicí Merhautovou a Francouzskou a patří k ulici Černopolní. Ulice Černopolní vznikla až později přímým protažením cesty nad vinicemi nad Lužánkami jižním směrem kolem dnešní Dětské nemocnice.

kdy už byl součástí parku Lužánky rozšířeného do svahu v Černých Polích. K zvětšení parku došlo někdy po roce 1846.¹⁵¹ Belveder dal název celé této části parku ležící na táhlém hřebenu nad Ponávkou,¹⁵² později byla tato plocha kolem dokola zastavěna vilami nebo bytovými domy, ale jméno Belvedere přetrvalo např. v pojmenování nárožního nájemního domu na Erbenově ulici.

Jak dále uvidíme, to nejdůležitější z hlediska počátků zástavby Černých Polí se událo právě v této oblasti Belvederu. Nádherná poloha nad parkem Lužánky, jehož byl svah ještě součástí, lákala mnohé občany nejen k odpoledním procházkám, ale i k bydlení. Zahradní charakter měla tato oblast už ve středověku, kdy se zde rozkládal herburský, později jezuitský dvůr zvaný Karlův. Herburky vlastnily četné pozemky na předměstí směrem ke Královu Poli, které nechaly osídlit poddanými (Nová Ulice, Hutterova Ulice atd.). Roku 1258 koupily od měšťana Stracharda dvůr na místě dnešních Lužánek.¹⁵³ Po odstěhování herburek z Brna připadl jezuitům veškerý jejich majetek i tento dvůr, kde v 70. letech 17. století vystavěli letohrádek a kapli sv. Ignáce.¹⁵⁴ Císař Josef II. však veškerý majetek jezuitů zkonfiskoval, plochu dvora rozšířil o část vysušeného Hutterova rybníka a nechal zde roku 1786 vybudovat veřejný park Lužánky.¹⁵⁵

IV.5. Základní kameny vilové kolonie

Černá Pole byla pro svou polohu a volné plochy ideálním místem pro novou obytnou čtvrť. „Jako jedno z nejperspektivnějších míst bylo již od poloviny století hodnoceno široké údolí potoka Ponávky, zejména jeho úsek kolem Lužáneckého parku.“¹⁵⁶ Oblast Belvederu byla díky své poloze na svahu nad krásným parkem nedaleko města velmi lukrativní lokalitou. I zde budovaná vilová kolonie „přispěla k plnění dobového přání, aby se také v Brně, podobně jako tomu bylo v Drážďanech, Lipsku a jinde, začaly stavět krásné vily v zahradách na březích jezer.“¹⁵⁷ Není tedy divu, že právě sem spadají počátky budování vilové kolonie v Černých Polích, která

¹⁵¹ Srov. KUČA, 2000, s. 443.

¹⁵² Srov. ZATLOUKAL, P. *Brněnská architektura 1815–1915*. Brno: Obecní dům, 2006, s. 50.

¹⁵³ Srov. ČERNUŠÁK, 2003(b), s. 169.

¹⁵⁴ Srov. FOLTÝN a kol., 2005, s. 193

¹⁵⁵ Srov. KUČA, 2000, s. 443.

¹⁵⁶ ZATLOUKAL, P. *Brněnská okružní třída*. Brno: Památkový ústav, 1997, s. 119.

¹⁵⁷ Tamtéž.

byla vůbec první svého druhu v Brně.¹⁵⁸ Jako místo pro své vily se tuto oblast vybírali movitější občané, např. právníci, architekti, politici apod., kteří zatoužili po poklidném, zároveň však lehce dostupném bydlení na okraji města, které bylo i pěší chůzí vzdáleno od centra města jen několik minut. Podobným místem byly i domy v okolí parku na Františkově (dnes Denisovy sady), tam však šlo o byty v nájemních domech.¹⁵⁹

Situaci nad Lužánkami v roce 1860 zachycuje Situační plán královského hlavního města Brna s předměstími od Franze Doležala (viz obr. 24). Během následujících tří let zde byly vybudovány čtyři nové rodinné domy, které jsou základem současné vilové čtvrti: nejprve v roce 1862 vila Karla Kaisera¹⁶⁰ (dnes Černopolní 39, viz obr. 25), vlastní vila stavitele Josefa Arnolda (Drobného 26, viz obr. 26), vila advokáta a později starosty Karla Giskry (Drobného 28, viz obr. 27) a konečně v roce 1863 dnes již zbořená vila advokátů Franze a Josefa Adamčíkových (Drobného 30, Schodová 14).¹⁶¹ Zachyceny jsou na mapě z roku 1868, tři z nich dokonce se jmény svých majitelů (viz obr. 28, 29). K vilám patřily i rozsáhlé zahrady s vinicemi a ovocnými stromy, které plynule přecházely do zeleně v parku Lužánky (viz obr. 30). Návrhy všech těchto vil, z nichž dnes zbylo spíše torzo, byly dílem významného architekta Heinricha Ferstela a jejich realizace se ujal stavitel Josef Arnold,¹⁶² který zastával ve městě několik funkcí a jehož stavební činnost v Brně byla velmi bohatá – sestavil soutěžní návrh na regulaci okružní třídy, kde se umístil na druhém místě a s vítěznými tvůrci potom též spolupracoval, podílel se na opravě katedrály sv. Petra a Pavla, postavil palác Albrechta Kaunitze (Kounice), Mariánský ústav na Lidické nebo několik nájemních domů na ulicích Jezuitská a Benešova apod. Jako provádějící stavitel pak stojí za dalšími brněnskými budovami architekta Ferstela (palác Johanna Bergla, tzv. Muzejka; pravděpodobně tzv. červený kostel na Komenského náměstí) i jiných autorů (technické učiliště, dnes lékařská fakulta na Komenského nám.; německé

¹⁵⁸ Později vyrostly podobné vilové čtvrti i v Pisárkách a Žabovřeskách. Srov. ČERNOUŠKOVÁ, D. Arnoldova vila nad Lužánkami. In *a vůbec... Utajený sborník Mileně Flodrové k 75. narozeninám* Brno: Archiv města Brna, 2010, s. 395. Dostupné na WWW: <http://www.tugendhat.eu/data/Arnoldova%20vila-komplet%20PDF.pdf>

¹⁵⁹ Srov. ZATLOUKAL, 2006, s. 50.

¹⁶⁰ Pro detailní informace k této vile viz tamtéž.

¹⁶¹ Srov. ČERNOUŠKOVÁ, D. *Arnoldova vila nad Lužánkami. Stavebněhistorická dokumentace*. Brno, 2009, s. 8–10. Dostupné na WWW: www.tugendhat.eu/data/arnoldova_vila_LR_SDC.pdf

¹⁶² Srov. ZATLOUKAL, P. *Architektura 19. století na Moravě. Lexikon vídeňských umělců – Heinrich Ferstel*. In *Prostor Zlín*, 1996, r. 4, č. 5, s. 20.

gymnázium, dnes JAMU na Komenského nám.; německá tělocvična pod Špilberkem; český učitelský ústav, dnes fakulta architektury na Poříčí; městské divadlo atd.).¹⁶³

Všechny vily vystřídal mnoho majitelů a jejich detailnějším osudům se ve svých pracích věnuje Dagmar Černoušková.¹⁶⁴ Vila byla stavebně upravována, Adamčíkova vila byla dokonce – neznámo kdy a neznámo proč – zbořena.¹⁶⁵ v Arnoldově vile dnes sídlí Mateřská škola a byla prohlášena za kulturní památku.¹⁶⁶ Stavba těchto vil byla sice na několik let jediným významnějším stavebním projektem v Černých Polích, avšak znamenají zcela zásadní krok směrem k budoucímu charakteru této lokality.¹⁶⁷

IV.6. 90. léta a dělnické domky

Pro první etapy zastavování Černých Polí je charakteristické rozlišení dvou základních stavebních prostorů – svah stoupající východně od Lužánek a plošina nad tímto svahem. Jak jsme řekli, svahu začalo být stavebně využíváno počátkem 60. let, plošina nad ním si musela počkat dalších téměř 30 let.

Rok výstavby prvních domků pro dělníky na Gutenbergově (Muchově) ulici není zatím zcela jasný. Na indikační skice z roku 1876 je již několik domků zakresleno, avšak autoři map z let 1879 a 1890 o nich nic neví. Může to být dáno nepřesností při sestavování mapy, ale zdá se mi nepravděpodobné, že by dva různí autoři zcela opomenuli zakreslit jednu celou ulici. Nabízí se tedy druhá varianta, a sice že do indikační skici byly domy později dokresleny. Navíc na mapě z roku 1893 je u domů napsán i iniciátor jejich stavby: Obecně prospěšný spolek pro výstavbu laciných bytů

¹⁶³ Srov. ČERNOUŠKOVÁ, 2009, s. 18, a také *Encyklopedie.brna.cz* [online]. 2011 [cit. 2011-11-28]. Josef Arnold. Dostupné z WWW: http://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=10460

¹⁶⁴ Pro citace viz pozn. 81 a 82. Práce jsou doplněny bohatou obrazovou přílohou včetně dobových map a stavebních plánů.

¹⁶⁵ Zatloukal uvádí, že byla zbořena kvůli výstavbě dalšího nájemného domu architekta Dvořáka na Schodové 14 v roce 1908. Pak není ale jasné, proč ještě ve 40. letech, tedy do konce mnou zkoumaného období, je na mapách přesně na místě Adamčíkovy vily stále zakreslen objekt stejného půdorysu jako Adamčíkova vila na mapě z roku 1868, který je navíc na plánu Brna z roku 1926 vybarven žlutě, což značí přízemní budovu (viz obr. 28)

¹⁶⁶ Srov. TAUŠKOVÁ, Z. Arnoldova vila je oficiálně památkou a čeká na opravy. *Brněnský deník* [online]. 12. 4. 2010 [cit. 2011-11-28]. Dostupný z WWW: http://www.brnensky.denik.cz/zpravy_region/arnoldova-vila-je-oficialne-pamatkou-a-ceka-na-opr.html

¹⁶⁷ Kuča uvádí, že „v 70. letech začal vznikat zárodek vilové čtvrti Černá Pole na terase nad údolím Ponávky budované ve švýcarském stylu Heinrichem Ferstem a Josefem Arnoldem.“ Vily však pochází z počátku 60. let, proto je nutné zasadit tento zárodek do tohoto období.

(Verein zur Erbauung billiger Wohnungen, viz obr. 30). Spolek však vznikl až v roce 1886 (tedy 10 let po sestavení skici), a to z iniciativy řady významných brněnských měšťanů, a nechal postavit několik malých rodinných domků pro lidi patřící do cílové skupiny tvořené malými řemeslníky, zaměstnanci s nízkými příjmy a pod.¹⁶⁸ Pro pozdější vznik ulice mluví i rok přidělení názvu Gutenbergova, k čemuž došlo v roce 1891.¹⁶⁹ Další výstavba malých domů pro dělníky pokračovala o několik let později, v roce 1895 vznikla ulice Goldhanova (Tomanova)¹⁷⁰ a roku 1905 Meroresova (Lužova).¹⁷¹ Tím byla uzavřena další fáze výstavby v Černých Polích, kdy byly vybudovány tři ulice dělnických přízemních domů (viz obr. 35, 36). Opravdový stavební boom přišel ve 20. letech, kdy se větší a honosnější vily dostaly i do této části Černých Polí.

Bytová otázka byla v této době skutečně palčivá a k jejímu řešení měly přispět i levně postavené a levně pronajímané domky z rezných cihel. Téměř nevyužívaná Černá Pole v té době představovala vhodný prostor pro jejich budování, jelikož se nacházela v bezprostřední blízkosti Horního Cejlu – ulice V Černých Polích končila právě na ulici Františka Josefa, hlavní tepně této části Cejlu.

Výhodná lokalita nad Lužánkami v sobě jakoby spojuje dva protichůdné společenské póly: jednak slouží městské elitě jako malebný prostor pro jejich vily (svah Belvedere), zároveň ale mnohým dělníkům poskytuje domov téměř vesnického charakteru (plošina nad svahem; viz obr. 33, 34).

IV.7. Nájemní domy a vily u Lužánek

Na začátku našeho výkladu jsme řekli, že se budeme věnovat vývoji v tzv. starých Černých Polích a poměrně podrobně prozkoumanou lužáneckou část ponecháme bokem. Není ale možné se nezastavit u hranice oddělující tyto dvě zóny, která je tvořena severní částí ulice Drobného (tím je míněna její část dotýkající se pravého kraje parku Lužánky). Je zajímavé sledovat, že totiž není jakýmsi mezníkem

¹⁶⁸ Srov. HOFMANN, A. R. Von den Spekulation zur Intervention. Formen des Arbeiterwohnungsbaus in Lodz und in Brünn vor und nach dem Ersten Weltkrieg. In *Wohnen in der Großstadt 1900–1939*. Stuttgart: Franz Verlag, 2006, s. 239–240.

¹⁶⁹ Srov. FLODROVÁ, 1997, s. 155.

¹⁷⁰ Srov. tamtéž, s. 245.

¹⁷¹ Srov. FLODROVÁ, 2009, s. 154.

jen v prostorovém slova smyslu, ale též architektonickém, protože v sobě spojuje prvky obou dvou částí Černých Polí – tedy vily i velké nájemní domy.

Ulice Drobného vznikla roku 1893 pod jménem Parkstrasse neboli Sadová. To už ale ve svahu nad ní stály vily stavitele Arnolda a také domek pro zahradníka, který uprostřed jedné dlouhé zahrady ve svahu nechal roku 1860 postavit majitel cihelny Rüdiger Deycks. O osm let později jej doplnil ještě skleníkem a zahradním domkem, sám podnikatel zde však bydlel jen sezónně.¹⁷² Před vybudováním Sadové ulice tudy vedla zřejmě nezpevněná cesta, která byla pokračováním Hutterovy ulice a k níž náležely i vily ve svahu. To je důležité zejména při hledání zpráv o vilách v dobových pramenech (např. ve sčítacích aparátech z roku 1870),¹⁷³ protože vily samy o sobě tehdy ještě nestály na žádné ulici. Vznikem Sadové ulice byla Hutterova zkrácena jen na svou nejstarší část (dnes Traubova) vedoucí od ulice Františka Josefa k nově vznikajícímu Winterhollerově náměstí (nám. 28. října).

Roku 1893 byla již naplánovaná ulice Beischlägerova (dnes Antonína Slavíka) a o její zástavbu se měli podělit dva tehdy v Brně velmi činní architekti – František Pawlu a František Alois Dvořák.¹⁷⁴ Je zajímavé, že k soustavné zástavbě v severní části Sadové ulici došlo později než v Beischlägerově, která se prudce zvedala do svahu směrem k nemocnici (viz obr. 31), ačkoliv na její jižní polovině a na celém Winterhollerově náměstí (nám. 28. října) se stavělo již od 80. let.¹⁷⁵ Nejprve se tedy začalo stavět na jih a na jihovýchod od parku, a tak zůstalo ještě chvíli zachováno jeho rozšíření do svahu v Černých Polích s dominujícími vilami. Počátkem 20. století ale pokračovala výstavba i na Sadové ulici, čímž došlo nejen k odříznutí vil od přímého spojení s parkem a jejich zastínění novými bytovými domy, ale také ke zmenšení prostoru parku, který byl zúžen o část ve svahu, z níž se staly zahrady nových domů na Sadové.

Nejprve byly v letech 1896–1897 postaveny domy na Sadové 8 a 10, které zároveň tvořily roh s Beischlägerovou ulicí, v návaznosti na ně byly v letech 1897–1901 postaveny domy na ulici Beischlägerově 2, 4, a 10. Všechny byly dílem architekta Dvořáka. Ten se do podoby této ulice zapsal ještě roku 1912 domem č. 14, o rok později

¹⁷² Srov. ZATLOUKAL, 2006, s. 162.

¹⁷³ Srov. AMB, fond A 1/3, rkp. 2902, s. 341–343, 366–371.

¹⁷⁴ Srov. ZATLOUKAL, 2006, s. 156.

¹⁷⁵ Srov. KUČA, 2000, s. 356.

na ni navázal při jejím vyústění k areálu dětské nemocnice prvním nájemním domem na Kunzově 2.¹⁷⁶

První projekty stavitele Pawlu se zde dočkaly realizace v roce 1902 a šlo o domy s čísly 1 (rohový dům se Sadovou ulicí), 3 a 5, do roku 1908 stály i domy s lichými čísly 7–19 (viz obr. 38, 39).¹⁷⁷ Domy Františka Pawlu, za své zásluhy o rozvoj brněnského stavebnictví oceněného i titulem rytíře Řádu sv. Řehoře,¹⁷⁸ patří mezi nejhonosnější stavby v Černých Polích vůbec, především nárožní dům č. 1 (viz obr. 37). Nechme na chvíli promluvit odborníka: „Pawlu zde neopouštěl osvědčený historizující kánon. [...] Koncipoval jej jako dvoupatrový palác s bohatým, plasticky modelovaným neorokokovým dekorem na neobarokních hmotách. Průčelí rytmičují jednou geometricky, jindy dynamicky formované balkony, zejména ty, které jsou zároveň součástí obou vstupních portálů. [...] Také Pawlu se zřejmě touto formou hodlal připojit k řadě těch tvůrců, kteří v posledním desetiletí rakouské monarchie variovali s inspiračními motivy stylu tereziánského baroka.“¹⁷⁹ s tímto nárožním domem sousedil z levé strany dům na Sadové 14, který je taktéž dílem Františka Pawlu z roku 1903. Podobně jako Dvořák i Pawlu pokračoval v zastavování plochy při vyústění nové Beischlägerovy ulice k areálu dětské nemocnice, avšak opačným směrem než Dvořák. Je autorem prvních nájemních domů na Helfertově ulici s čísly 3, 5 a 7 vystavěných v letech 1907–1908 (tehdy Kinderspitalgasse; viz obr. 41, 42, 43).¹⁸⁰ Svou zdobností navazují tyto budovy na styl liché strany ulice Antonína Slavíka a dohromady tvoří velmi kompaktní architektonické dílo. Na Sadové ulici ve spolupráci se svým synem postavil roku 1909 ještě velký nárožní dům č. 46,¹⁸¹ kterým začíná i stoupání do Černých Polí po Erbenově ulici (původně Speckbacherova ulice; v tomto domě nějakou dobu bydlela také Greta Tugendhatová, dokud nebyla hotová její vila na ulici Černopolní; viz obr. 45).¹⁸² Nárožní dům na protější straně ulice, tzv. Belvedere, postavil Pawlu roku 1913. Dům stojí zřejmě na místě bývalého hostince nesoucího stejný název a je projevem autorova barokizujícího období. Jeho záměrem bylo

¹⁷⁶ Srov. ZATLOUKAL, 2006, s. 222.

¹⁷⁷ Srov. tamtéž, s. 230.

¹⁷⁸ K životu a dílu Františka Pawlu viz ZATLOUKAL, P. *Příběhy z dlouhého století. Architektura let 1750–1918 na Moravě a ve Slezsku*. Olomouc: Muzeum umění, 2002, s. 468.

¹⁷⁹ ZATLOUKAL, 2006, s. 156.

¹⁸⁰ Srov. tamtéž, s. 230.

¹⁸¹ Srov. tamtéž.

evokovat atmosféru pařížských čtvrtí přelomu století.¹⁸³ Na Erbenově ulici patří k jeho stavbám ještě domy č. 4, 6, 8, všechny byly dostavěny do roku 1913.

Stavitel Dvořák také chtěl pokračovat v přetváření bezprostředního okolí Lužánek, kde se rozhodl zrealizovat svůj koncept jednotného urbanistického celku – vlastní ulice. Jelikož se rozhodl vyrovnat se s prudkým spádem svahu nad Lužánkami ne silnicí, nýbrž schody, nese tato ulice jméno Schodová. V letech 1904–1906 zde vybudoval skupinu šesti třípatrových nájemních domů, kterým při pohledu od parku dominuje honosný vstupní portál, jež může při prvním setkání působit velmi nečekaně a impozantně (viz obr. 44).¹⁸⁴ Jde zřejmě o nejkrásnější přístupovou cestu do Černých Polí, jejíž řešení pomocí spojení dvou symetrických budov sloupovou kolonádou je ve městě naprosto jedinečné,¹⁸⁵ její symetrii ale bohužel v posledních letech narušila nová fasáda levého domu, která barevně neodpovídá té pravé. Lokalita Černých Polí se mu zřejmě velmi zamlouvala, proto i on zde chtěl na sebe zanechat památku v podobě malebné vilky (Černopolní 41; viz obr. 46), která byla dokončena roku 1904.¹⁸⁶ Tu umístil do těsného sousedství nejstarší stavby první brněnské vilové kolonie, Kaiserovy vily, to však ještě nemohl tušit, že za několik let získá souseda mnohem slavnějšího, vilu Tugendhat.

Do prvních let 20. století spadá také stavba vily Morize Fuhrmanna na Sadové 22 (viz obr. 47). Fuhrmann byl původně úředník, který si založil vlastní podnik na výrobu vlněné látky a plyše. Nemovitost u lužáneckého parku, kde dnes vila stojí, patřila původně majiteli cihelny Rüdigeru Deycksovi, který zde postavil jen několik zahradních objektů a domek.¹⁸⁷ Jeho dědicové objekt prodali c. k. eráru, od kterého jej roku 1903 odkoupil továrník Fuhrmann, který realizaci vily zadal Alexandru Neumannovi. Jeho rodina zde bydlela 10 let, poté vilu i s pozemkem prodali jinému textilnímu továrníkovi, a sice Alfredu Löw-Beerovi. Ten v roce 1929 věnoval horní část

¹⁸² Srov. *Villa Tugendhat* [online]. 2010–2012 [cit. 2013-01-17]. „Belvedere“ nad Lužánkami. Dostupné z WWW: <http://www.tugendhat.eu/belvedere-nad-luzankami.html?timeline=1>

¹⁸³ Více ke stavbě viz ZATLOUKAL, 2006, s. 203.

¹⁸⁴ Více k domům Františka Dvořáka na Schodové viz ZATLOUKAL, 2006, s. 167.

¹⁸⁵ S podobným řešením vyústění ulice se v Brně setkáme už jen na třídě kpt. Jaroše 37–39, tedy opět v Černých Polích.

¹⁸⁶ Srov. ČERNOUŠKOVÁ, 2009, s. 11.

¹⁸⁷ Srov. ZATLOUKAL, 2006, s. 162. Dále k vile viz ČERNOUŠKOVÁ, D. Löw-Beerova vila v Brně. In SEDLÁK, J. a kol. *Slavné brněnské vily*. Praha: Foibos, 2006, s. 27–28.

zahrady své dceři Gretě, provdané Tugendhatové, aby si zde s manželem nechali postavit vlastní vilu, které dnes nikdo neřekne jinak než vila Tugendhat.¹⁸⁸

IV.8. Dětská nemocnice Františka Josefa a Útulna pro slepé dívky

Ať už byl zakladatelem sanatoria u Lužánek kdokoliv, nebyl sám, kdo si uvědomoval výhodné podmínky lokality Černých Polí pro stavbu ozdravného zařízení. V nově se rozvíjející čtvrti byl v posledních letech 19. století uskutečněn ještě jeden významný projekt, který zde přetrval do dnešní doby, i když v jiném architektonickém kabátě. Při cestě po ulici Milady Horákové směrem do Černých Polí není možné si nevšimnout areálu Dětské nemocnice, který se rozkládá na vrcholu kopce na spojnici ulic Merhautova, Černopolní a Milady Horákové. Jde o velmi zdařilou a zřejmě i nejznámější stavbu architekta Bedřicha Rozehnalů dokončenou v roce 1954.¹⁸⁹

Zdravotnické zařízení na tomto místě však stálo již dříve a byla jím Dětská nemocnice císaře Františka Josefa postavená podle plánů zemského stavebního ředitele Huga Kranze a otevřená v roce 1898. Jméno jí bylo přiděleno při příležitosti 50. výročí vlády Františka Josefa. Iniciátorem stavby byl Spolek sv. Cyrila a Metoděje, u jehož vzniku stál v dubnu 1846 oční lékař Ferdinand Dworzak, který byl veden touhou zřídit ve městě nemocnici pro děti z chudých rodin. Nemocnici si představoval jako zařízení fungující díky darům a příspěvkům a spravované spolkem. Ještě v roce 1846 se spolku podařilo otevřít malou dětskou nemocnici v domě na dnešní Kounicově ulici. Později byla nemocnice několikrát rozšiřována, ale počet pacientů stále narůstal, a bylo tedy potřeba uvažovat o zcela novém objektu s rozsáhlejšími prostory. Realizace se tento sen dočkal v roce 1898, kdy byla dokončena stavba šesti pavilonů na ploše v Černých Polích mezi ulicemi Beischlägerova a V Černých Polích.¹⁹⁰

¹⁸⁸ Srov. ZATLOUKAL, 2006, s. 162.

Fuhrmannova neboli Löw-Beerova vila byla ve 40. letech zabavena Němci, po válce se stala majetkem státu, dnes zde sídlí Masarykův studentský domov. Vedení Jihomoravského kraje uvažuje o zřízení expozice secesního stylu a textilního průmyslu, přes zahradu by návštěvníci mohli projít až k vile Tugendhat. Srov. *Encyklopedie dějin města Brna* [online]. 2011 [cit. 2012-01-16]. Löw-Beerova vila. Dostupné z WWW: http://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_domu&load=166

¹⁸⁹ Podrobněji k architektovi i stavbě viz BELKOVÁ, A. *Bedřich Rozehnal – Dětská nemocnice v Brně – Černých Polích* [online]. Brno, 2010. 39 s. Bakalářská práce. Masarykova univerzita. Dostupné z WWW: http://is.muni.cz/th/263505/##_b/bp_bez_obrazku.pdf

¹⁹⁰ Srov. BELKOVÁ, 2010, s. 5–6.

Na tomto místě je také dobré podotknout, že je zavádějící informace, kterou uvádí Kuča v kapitole o Černých Polích (KUČA, 2000, s. 328): „Roku 1846 byla otevřena Dětská nemocnice (starší soukromá dětská nemocnice existovala jen krátce od roku 1809), v letech 1897–1898 pak rozšířená o nové objekty,

Nemocnice Františka Josefa byla celá elektrifikovaná a ve své době patřila mezi ty nejmodernější. Léta 1. světové války nemocnice přečkala celkem bez úhony a své kvality si udržela i v meziválečných letech. Pro úplnost ještě dodejme, že 2. světová válka na ní zanechala výrazné stopy, a bylo tedy nutné sáhnout k vypracování konceptu nové nemocnice. Jak již víme, vypracováním projektu byl pověřen architekt B. Rozehnal.¹⁹¹

Jen o rok dříve než Dětská nemocnice Františka Josefa vznikla na druhé straně Černopolní ulice Útulna pro slepé dívky. Za jejím založením stál Spolek císaře Františka Josefa pro založení útulny slepých dívek, jehož cílem bylo založit útulnu k 50. výročí panování císaře Františka Josefa I.¹⁹² To se úspěšně podařilo a po krátkém pobytu v domě na Černopolní 20 (viz obr. 49, 50) byla Útulna přemístěna do nově postavené budovy na Černopolní 22a (viz obr. 51), která byla schopna pojmout až 45 žen. Budova sloužila svému účelu až do roku 1945.¹⁹³ Otázkou zůstává, kdy byl postaven a k čemu sloužil dům č. 20 před příchodem slepců. Na mapě z roku 1893, která je poměrně podrobná a obsahuje i čísla budov, tento dům ještě zakreslen není, takže byl zřejmě postaven někdy v polovině 90. let 19. století. Hned vedle něj leží komplex několika stavení, které zachycuje již mapa z roku 1860. Zatím se však nepodařilo přesněji definovat, k čemu domy sloužily ani kdo je nechal postavit.

IV.9. Tišnovka

Aby byl náš obrázek Černých Polí na konci 19. století co neúplnější, je nutné zmínit ještě železniční dráhu z Brna do Tišnova, tzv. Tišnovku. V Černých Polích po ní dnes téměř nenajdeme stopy, je však pozoruhodné, že již v polovině 80. let předminulého století vedla překvapivě přesně po severozápadní hranici této čtvrti, jak ji známe dnes. Do Černých Polí trať přicházela ve směru od mostu u zábrdovického kláštera a vstupovala do nich v místě křížení dnešních ulic Sýpka, Tišnovská a Vranovská. Druhá jmenovaná ulice kopíruje původní trať (viz obr. 94) a je po ní

z nichž se některé zachovaly v severní části nynějšího areálu.“ Jak jsme řekli, nemocnice z roku 1846 nestála v Černých Polích, ale na dnešní ulici Kounicova, a mezi lety 1897–1898 nedošlo k jejímu rozšíření, ale vystavění nových budov v Černých Polích. Srov. ČEJKA, J. *Dětská nemocnice v Brně. Procházka historií*. Brno: Fakultní nemocnice Brno, 2002.

¹⁹¹ Srov. BELKOVÁ, 2010, s. 5–6.

¹⁹² SMÝKAL, J. *Smykal.ecn.cz* [online]. 1985 [cit. 2011-01-17]. 150 let výchovné a vzdělávací instituce pro nevidomé v Brně. Dostupné z WWW: <http://smykal.ecn.cz/publikace/kniha05t.htm>

¹⁹³ Po 2. světové válce byla na náklady spolku nově dostavěná budova úřady předána do správy Dětské nemocnice, která zde zřídila infekční pavilon, který zde sídlí dodnes. Srov. tamtéž.

i pojmenovaná.¹⁹⁴ Na starších fotografiích lze ještě vidět most přes Venhudovu ulici (viz obr. 99). Dráha dále pokračovala na sever, stáčela se kolem Štefánikovy čtvrti po dnešní Sládkově ulici a klesala do Králova Pole (přes současný areál firmy Královopolská; viz obr. 52).¹⁹⁵

Povolení k její výstavbě obdržela soukromá železniční společnost c. k. privilegovaná Rakouská společnost státní dráhy (StEG) a otevřena byla 2. 7. 1885.¹⁹⁶ Trať měla původně pokračovat až do Německého (dnes Havlíčkova) Brodu a zajišťovat tak spojení z Brna do Čech přes Českomoravskou vysočinu, k tomu ale pro odpor firmy StEG nakonec nedošlo.¹⁹⁷ Trať byla navržena podle tzv. lokálkového zákona, který dovoľoval maximální rychlost jen 25 km/h, a často dosahovala značných stoupání, což bylo příčinou nízké rychlosti vlaku – pomalost Tišnovky se stala základem mnohých legend, vtípů a narážek.¹⁹⁸ Takové stoupání musely vlaky zdolat krátce po opuštění stanice hlavního nádraží, když projížděly úsekem mezi Zábrdovicemi a Královým Polem, který vedl přes Černá Pole. Stoupání dosahovalo až 20 % a trať zde dosáhla svého nejvyššího bodu v Brně.¹⁹⁹ Při pohledu na mapu je jasné, že cesta přes Zábrdovice a Černá Pole byla oklikou, mnohem kratší by bylo vést trať kolem Lužánek. Zde však už probíhala výstavba bytových domů a na koleje zde nebylo místo.

Černopolní úsek dráhy byl dle výpovědí místních obyvatel počátkem 20. století znám jako „trať sebevrahů“. Častým důvodem dobrovolné smrti pod koly vlaku byla ekonomická nouze obyvatel nouzové kolonie Na Novém hřbitově, kteří někdy neměli ani na zaplacení nízkého nájmu a byli místními úřady vystěhováni.²⁰⁰

Přebudování tratě mělo město v úmyslu ještě před 2. světovou válkou, aby tak mohla vzniknout rychlíková trať, takže celý úsek ze Zábrdovic do Králova Pole měl být

¹⁹⁴ Srov. FLODROVÁ, 1997, s. 244.

¹⁹⁵ Poměrně podrobnou rekonstrukci tišnovské tratě lze najít na stránkách <http://www.davar.cz/badatelna>, kde se autoři pokusili projít celý úsek tratě od centra města až po stále aktivně používaný úsek Tišnovky za obcí Drásov a pořídili bohatou obrazovou dokumentaci zachovalých částí tratě.

¹⁹⁶ Srov. KOTRMAN, Jiří. *150 let železnice na jižní Moravě: 1839–1989*. Brno: ČSD, 1989, s. 11–20.

¹⁹⁷ Srov. tamtéž, s. 20.

¹⁹⁸ Srov. VAŠÍČEK, M. a kol. *120 let trati Brno - Tišnov; 100 let trati Tišnov - Žďár nad Sázavou: 1885–1905–2005*. Brno: České dráhy, 2005, s. 5.

¹⁹⁹ Srov. tamtéž, s. 21.

²⁰⁰ Podrobně se této kolonii a životě v ní budeme věnovat v jedné z následujících kapitol. Základním materiálem k dalšímu studiu je POSPÍŠILOVÁ, J.; KOSÍKOVÁ, J. „A chleba maminka před náma zamykala.“ o životě v nouzové kolonii Na Novém hřbitově. In *a vůbec...Utajený sborník Mileně Flodrové k 75. narozeninám*. Brno: Archiv města Brna, 2010, s. 482–499.

opuštěn.²⁰¹ Plány se však opět musely podrobit tvrdé realitě vypuknutí války. Historie Tišnovky tedy končí až v roce 1953, kdy byla zprovozněna nová trať do Tišnova. To ovšem neznamená, že by provoz na ní byl zcela zrušen – úsek podél Svitavy kolem Radlasu do zábrdovického nádraží je dodnes využíván pro vlečkovou dopravu. Část tratě vedoucí přes Černá Pole byl však úplně odstraněn a pozemky byly využity ke stavbě nových domů.²⁰² Místy jsou ještě patrné stopy železničního náspu a na Vranovské dokonce zůstaly pilíře mostu, po kterém trať vstupovala do Černých Polí.

IV.10. *Shrnutí*

Viděli jsme, že během 19. století, především v jeho druhé polovině, došlo v Černých Polích k naprosto zásadním změnám, neboť původně zcela zemědělsky orientovaná lokalita (respektive její část) postupně dostávala skutečně městský ráz, čehož bylo v plné míře dosaženo v prvních desetiletích století následujícího. Několik století trvající neměnnost byla během padesáti let smazána a na místě polí a vinic vyrostly dělnické domky, honosné vily i luxusní nájemní domy. Byly položeny základy dnešních ulic Drobného, Antonína Slavíka, Schodová, Černopolní, Durdřákova, Helfertova, Muchova, Tomanova a Jugoslávská. Na Lesnické ještě žádná zástavba nestála, nicméně její průběh kolem zábrdovického hřbitova směrem do Králova Pole byl znám již ve středověku.

Velmi výrazně k budování vil a nájemních domů přispěla blízkost parku Lužánky s říčkou Ponávkou, který dával okolní krajině velmi romantický ráz. Městská elita si proto toto místo velmi oblíbila a využívala jej nejen jako místo odpočinku a procházek, ale už i jako prostor vhodný k bydlení. Tak zde začaly vznikat první vily a kolem přelomu století především výstavní nájemní domy.

Nelze ale zapomínat, že dále od Lužánek směrem k Husovicím a Zábrdovicím byly nepravidelně roztroušeny příbytky městské chudiny, která zde žila v člověka nedůstojných podmínkách, většinou šlo o více rodin stěsnaných na několika málo čtverečních metrech špinavého bytečku. Jednalo se šlo převážně o dělníky z místní cihelny nebo různých továren na nedalekém předměstí Cejlu. I to ale patřilo k tehdejšímu obrazu Černých Polí.

²⁰¹ Srov. SPAZIER, R. *Brno zítřka*. Brno: [nákladem města], 1939, s. 49.

²⁰² Srov. VAŠÍČEK a kol., 2005, s. 18.

Převážnou část dnešní čtvrti Černá Pole však ještě počátkem 20. století zabíraly především vinice, pole, sady, louky nebo lesy, které byly vhodným útočištěm každého, kdo se chtěl alespoň na chvíli dostat ze stále hlučnějšího a rušnějšího města a utéci do ticha přírody. Tuto funkci měla Černá Pole definitivně ztratit až v nadcházejících desetiletích.

V. Vývoj v Černých Polích počátkem 20. století

V předcházející kapitole jsme se již několikrát dotkli i stavební činnosti ve 20. století, pokaždé šlo ale jen o pokračování různých projektů, jejichž počátky spadají do konce předcházejícího století. Nyní se tedy věnujme pokračování stavební činnosti v Černých Polích, která se celá odehrává v první polovině 20. století.

V.1. Sanatorium

Zřejmě krátce po přelomu století došlo k vybudování dalšího zdravotního zařízení v Černých Polích. Šlo o sanatorium, které stálo v místech dnešní soukromé kliniky SurGal. Pod číslem 30 jej poprvé máme zakresleno na mapě pocházející pravděpodobně z roku 1901.²⁰³ Katalog Velké Brno hygienické a sociální z roku 1925 uvádí, že v Sadové 38 stálo sanatorium majitele dr. Thorsche s kapacitou 30 lůžek.²⁰⁴ V brněnských Lidových novinách se se zmínkou o tomto zařízení poprvé setkáváme již v roce 1900, kdy zde byl otištěn inzerát na sanatorium v Lužánkách ležící „v krásné poloze, s vlastním krásným parkem, s veškerým přepychem zařízený. Ceny přiměřené. Vše výtečně a vhodně zařízené pro dietní léčení vodou, massage, zdravotní gymnastiku, ataxii, elektroterapii, prof. Gärtnera dvojité lázně, Tango di Bataglio hydriatické ambulatorium pro dámy a pány ... Lékařská dohlídka a řízení ústavu drem. Fritzem Thorschem, bývalým lékařem vodoléčebního ústavu ve Vöslavě-Gainfarau.“²⁰⁵ O sedm let později tentýž ústav inzeroval dokonce i „léčbu teplou a studenou vodou, parou, horkým vzduchem, kyselinou uhličitou ... Fango a veškeré medicínální koupele. Masáž. Léčení elektrinou, elektrické koupele.“²⁰⁶ Klientům byly k dispozici velké pokoje, tenisový kurt, chirurgické oddělení s operačním sálem a dva lékaři, kapacita však roku

²⁰³ K dataci této mapy viz kapitolu V.2. Nové vily.

Je dost neúplná informace, kterou z neznámého zdroje přebíral např. informační bulletin městské části Brno-sever Severník, který uvedl, že „nemocnici na Drobného ulici postavil po 1. světové válce dr. Beckmann.“ (Václav Klaus otevřel kliniku SurGal. *Severník*. 2011, č. 11, s. 1. Dostupné z WWW: http://www.sever.brno.cz/create_file.php?id=4068) Nějaké sanatorium zde muselo stát již kolem roku 1901.

²⁰⁴ Srov. VACEK, B. *Velké Brno hygienické a sociální*. Brno: Bohumil Vacek, 1925, s. 56, 182. Doktorovo křestní jméno Siegfried je zde počestěno na Vítězství.

²⁰⁵ *Lidové noviny*, 31. 5. 1900, r. 8, č. 124, s. 7.

²⁰⁶ *Lidové noviny*, 4. 12. 1907, r. 15, č. 335, s. 8.

1908 byla jen 15 pacientů.²⁰⁷ Neznámo přesně kdy sanatorium změnilo majitele, protože nějakou dobu patřilo doktoru Beckmannovi, který zemřel pravděpodobně ještě před válkou, takže do roku 1939 vedla chod zařízení jeho žena Gisela. Ta však zahynula v Osvětimi.²⁰⁸ Lidové noviny se o Beckmannově sanatoriu poprvé zmiňují v roce 1928 v reklamním oznámení na sanatorium pro chirurgické a vnitřní choroby a porody, které bylo umístěno na téže adrese jako sanatorium Thorschovo.²⁰⁹ Jestliže ještě v roce 1925 bylo podle výše zmíněného katalogu Velké Brno sanatorium pod správou doktora Thorsche, muselo ke změně majitele dojít mezi lety 1925–1928. Jisté je však to, že prostředí klidné části města v těsném sousedství s rozlehlým parkem bylo pro nemocniční zařízení přímo ideálním.

V.2. *Nové vily*

Noví zájemci o bydlení v Černých Polích se drželi lokality blízko svahu do Lužánek, konkrétně šlo o prostor mezi ulicemi Černopolní a Gabelsbergerovou. Důležité bylo zřejmě hlavně to, že nově stavěné budovy ležely blízko komunikací spojujících Černá Pole s Lužánkami (ulice Beischlägerova) a středem města (Černopolní). Pro jasnější představu o situaci z počátku 20. století jsou důležité především dvě mapy Brna, které jsou sice nedatované, ale vzhledem k zaznačeným objektům lze přibližně určit rok, jemuž mapy odpovídají. Na starší z nich (viz obr. 31)²¹⁰ vidíme již první nájemní domy na sudé straně Beischlägerovy ulice, které vznikly do roku 1901, na křižovatce s Černopolní však tato ulice končí, za ní se ještě stále rozkládá pole. Novější mapa, která je té předchozí velmi podobná, ale zachycuje i několik pozdějších prvků, vznikla pravděpodobně v letech 1904–1905, nejpozději však do roku 1907. To lze vyvodit například z toho, že na ní vidíme v roce 1904 vzniklou Engelmannovu ulici²¹¹ (dnes Sýpka), ale Meroresovu (Lužovu) vzniklou roku 1905 ještě ne, respektive je na mapě naznačena, ale není nijak pojmenována. Určitě však musela mapa vzniknout před rokem 1907, protože na ní ještě nevidíme ulici Senefelderovu (Merhautovu) vzniklou téhož roku.

²⁰⁷ Srov. *Lidové noviny*, 10. 10. 1908 (večerní vydání), r. 16, č. 278, s. 8

²⁰⁸ Srov. *Encyklopedie dějin města Brna* [online]. 2011 [cit. 2012-01-30]. Gisela Beckmannová. Dostupné z WWW: http://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=11665

²⁰⁹ Srov. *Lidové noviny*, 1. 12. 1928, r. 36, č. 610, s. 20.

²¹⁰ Její naskenovaná verze se nachází na stránkách <http://vilemwalter.cz/mapy/>

²¹¹ Srov. FLODROVÁ, 1997, s. 233.

Pro nás je důležité především to, že na novější mapě vidíme prodloužení Beischlägerovy ulice až ke Gabelsbergerově, přičemž tato nově vzniklá ulice je pojmenována jako Kinderspitalsgasse (U Dětské nemocnice, dnes Helfertova). Její založení se datuje k roku 1901.²¹² a právě takto nově vzniklá parcela, ohraničená ulicemi u Dětské nemocnice, Gabelsbergerova, Goldhanova a Černopolní, byla dalším stavebním pozemkem. Podle mapy, jejíž vznik jsme určili nejpozději do roku 1907, je již parcela obestavěna domy, a to způsobem, který nebyl dodnes nijak podstatně změněn (viz obr. 57). Jde o následující domy (viz obr. 61, 62, 63, 64): Helfertova 11–17 (lichá čísla), Durďáková 27–37 (lichá), Tomanova 6–14 (sudá) a Černopolní 34–28–34 (sudá). Jen část v levém horním rohu parcely je podle mapy ještě volná, zatímco dnes i zde stojí rodinné domy (Tomanova 2 a 4, Černopolní 36).

Ještě v prvním desetiletí 20. století došlo k rozšíření Černých Polí o několik ulic, i když samozřejmě byly zatím zastavěny jen částečně. Na volné ploše nad sanatoriem byl roku 1904 postaven cihlový dům, kterým byl položen základ ulice Andrease Hofera (dnes Fišova; viz obr. 65, 66). Dále se začalo stavět na Engelmannově ulici, která začala vznikat na poměrně velkém nezastavěném prostoru ve vidlici tvořené ulicemi Bednářská a Vranovská, přičemž původně měla tyto dvě ulice propojit (viz obr. 90). Šlo o vůbec první soustavnou uliční zástavbu v této části Černých Polí, dosud jsme se zde setkali jen s ojediněle rozmístěnými budovami. Prvními domy byly na Engelmannově většinou dvoupatrové nájemní budovy, některé z nich mají dodnes podobu dávající tušit, jak ulice počátkem století vypadala. Zdá se, že jako první zde stály domy č. 3–8 (viz obr. 67, 68), na mapě z roku 1909 je pak vyznačena zástavba na téměř celé liché straně ulice. Její okolí zatím příliš lákavě nevypadalo: na druhé straně Bednářské se rozkládala velká cihelna, na sever od Engelmannovy stálo několik domů pro dělníky a hřbitov. Ještě do konce první dekády 20. století se však situace o něco zlepšila, protože se začal realizovat plán nové ulice propojující Bednářskou a Černopolní. Roku 1907 tak vznikla ulice Senefelderova.²¹³

V.3. Architekt Fischer a stavebník Schmeer

Ojedinělý pohled na domy na Merhautově nám poskytuje fotografie z roku 1909, která zachycuje cihelnu na Bednářské, přičemž v pozadí se nám krásně rýsují budovy nedávno vzniklé ulice (viz obr. 69). Autorem téměř celé sudé části Merhautovy

²¹² Srov. tamtéž, s. 78.

²¹³ Srov. tamtéž, s. 148.

ulice je architekt Vladimír Fischer, brněnský reprezentant pozdního historismu a profesor na Vysokém učení technickém v Brně,²¹⁴ který v těchto stavbách uplatnil „typický synkretismus pozdního historismu“.²¹⁵ Jejich stavitelem byl Fridrich Schmeer, se kterým Fischer úzce spolupracoval.²¹⁶ Z Merhautovy ulice vznikla roku 1909 malá odbočka, která dnes tvoří část Slepé ulice (tehdy Promberova). Je tvořena čtyřmi domy (Slepá 19–22), u nichž není autorství zcela prokázáno. Pravděpodobnější se ale vzhledem k odlišnostem vůči stavbám na Merhautově zdá možnost, že autorem jejich návrhu je sám Schmeer. Je také možné, že postavil i několik domů na Engelmannově ulici, které jsou však dnes k nepoznání přestavěny.²¹⁷

Situaci na konci první dekády 20. století nám poměrně přehledně představuje jiná mapa (viz obr. 91), kde vidíme naznačenu Promberovu, Senefelderovu i Engelmannovu ulici, Dětskou nemocnici, cihelnu, hřbitov s několika domky, na západní straně Černých Polí již téměř zastavěnou Sadovou, Schodovou a vznikající Speckbacherovu ulici. Načrtnut zde máme i průběh ulic Fišova a Martinkova. Zřejmě dodatečně (a tužkou) byla do mapy načrtnuta ulice Lipská (dnes Tišnovská), protože mapa pochází z konce prvního desetiletí 20. století, zato ulice Lipská vznikla až roku 1913 (jméno Tišnovská dostala roku 1919).²¹⁸ Důležité ale je především to, že v této době již existoval plán na zastavění Černých Polí od Senefelderovy ulice až po hranici s územím patřícím k Husovicím (viz obr. 92), která probíhala přibližně místy dnešních ulic Tišnovská, Trávníky, Jugoslávská, tř. gen. Píky. Nedá se to určit přesně, jelikož tehdejší představa o rozvržení ulic se mírně neshoduje s uskutečněným plánem. Počítalo se např. s několikerým propojením Lipské a Senefelderovy ulice malými, téměř rovnoběžnými uličkami, jednou z nich by bylo i pokračování ulice Helfertovy až k Lipské. Plánovalo se také jakési vidlicovité vyústění Sadové, která se stáčela na severovýchod od Lužánek, do prodloužené Bednářské, k ničemu takovému ale nakonec nedošlo.

²¹⁴ Více k životu a dílu Vladimíra Fischera: SEDLÁK, J. Věrný stoupenec historizující tradice. In *Prostor Zlín*, 1997, r. 5, č. 5, s. 12–15. OSOLSOBĚ, J. *Architektonické a pedagogické dílo profesorů odboru architektury a pozemního stavitelství na ČVŠT v Brně v letech 1919–1939*. Brno: Vysoké učení technické, Fakulta architektury, 2000. ZATLOUKAL, 2002, s. 594. SEDLÁK, 2004, s. 168–172. OSOLSOBĚ, J. Od historismů ke konstruktivismu. Architekt Vladimír Fischer, raná tvorba. In *62. Bulletin Moravské galerie v Brně*. Brno: Moravská galerie, 2006, s. 231–240.

²¹⁵ SEDLÁK, 1997, s. 13.

²¹⁶ Srov. HÁLOVÁ-JAHODOVÁ, C. *Brno. Stavební a umělecký vývoj města*. Brno: Pražské nakladatelství V. Poláčka, 1947, s. 322. Více k životu i dílu stavitele Schmeera OSOLSOBĚ, J.; FILIP, A. Brněnský stavitel Friedrich Wilhelm Schmeer (1875–1942). In *Brno v minulosti a dnes 22*. Brno, 2009, s. 231–258.

²¹⁷ Autorství Fischera zde není zatím zcela prokázáno, k tomu více OSOLSOBĚ; FILIP, 2009, s. 242.

²¹⁸ Srov. FLODROVÁ, 2009, s. 280.

Až do konce 1. světové války zůstala tato podoba Černých Polí v podstatě nezměněna, jak vyplývá z porovnání mapového materiálu z let 1914 a 1919. To je vzhledem k vleklé světové válce pochopitelné. Posledním předválečným, avšak velice významným projektem byla stavba ústavu pro slepé postaveného v letech 1912–1915.

V.4. Moravsko-slezský zemský ústav pro slepé a Mendelova univerzita²¹⁹

Přítomnost vysoké školy ve městě má velký dopad i na život v jejím okolí. Nejinak je tomu i v Černých Polích, která se mohou pyšnit areálem Mendelovy univerzity, jejíž nejstarší část je již z dálky viditelnou architektonickou dominantou této části města. Ačkoliv to není na první pohled nijak patrné a mnoho dnešních obyvatel této čtvrtě nebo studentů Mendelovy univerzity o tom vůbec neví, historie univerzity je velmi úzce spjata s jiným pedagogickým zařízením, Moravsko-slezským zemským ústavem pro slepé (později Zemským ústavem nevidomých). Abychom dodrželi chronologii dějin, podívejme se nejprve do minulosti slepeckého zařízení.

Ústav pro slepé vznikl v Brně v roce 1835 jako třetí zařízení tohoto typu v českých zemích, avšak jako první se zabýval komplexním vzděláváním a přípravou nevidomých na samostatnou obživu. Sídli v Zábrdovicích (dnes Zábrdovická 22)²²⁰ a jeho zakladatelem byl filantrop Jan Rafael Beitzl.²²¹ V roce 1846 byla z pozůstalosti podnikatele Františka Essa a pořádaných sbírek dokončena větší novostavba na Radvitově nám. (dnes Žerotínovo nám.). Tam ústav pod novým názvem Moravsko-Slezský ústav pro slepé sídlil až do vypuknutí války roku 1914, kdy byli slepci propuštěni domů, jelikož budova byla uvolněna pro potřeby vojenského lazaretu. Budova byla nakonec prodána a získaný výtěžek určený na dostavbu nové a ještě větší

²¹⁹ Současný název školy Mendelova univerzita v Brně je posledním dílkem v dlouholetém procesu růstu této vysoké školy a také hledání jejího nevhodnějšího pojmenování. Od jejího vzniku v roce 1919 až do roku 1994 existovala tato škola pod názvem Vysoká škola zemědělská v Brně. Nový, do konce roku 2010 platný název Mendelova zemědělská a lesnická univerzita v Brně nevyhovoval svoji délkou ani zdůrazněním lesnické a zemědělské fakulty, proto díky schválení zákona č. 419/2009 Sb. nese škola název Mendelova univerzita v Brně. Srov. Česká republika. Zákon ze dne 4. listopadu 2009 o změně názvu Mendelovy zemědělské a lesnické univerzity v Brně a o změně zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů. In *Sbírka zákonů*. 2009, částka 135, s. 6984. Dostupný také z WWW: <http://www.mvcr.cz/clanek/stejnopisy-sbirky-zakonu-93409.aspx>

²²⁰ Opět se zdá mylná informace uváděná Kučou, že v Černých Polích byl r. 1835 založen soukromý ústav slepců (srov. KUČA, 2000, s. 328, přebráno též internetovou Encyklopedií města Brna, a to v hesle Brno-sever, dostupné na WWW: http://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_mestske_casti&load=4). Ústav byl umístěn do Zábrdovic a do Černých Polí se dostal až počátkem 20. století.

²²¹ Srov. SMÝKAL, 1985.

novoklasicistní budovy v Černých Polích.²²² Ta byla dokončena v roce 1915 a dodnes stojí na ulici Zemědělská 1.

Lokalita na okraji města byla vybrána záměrně, neboť uvnitř města nebyl volný prostor vyhrazený pro zařízení tohoto typu a protože úředníci zabývající se otázkou nového ústavu disponovali omezenými finančními prostředky. Takový velký stavební podnik měl samozřejmě významný dopad na další zastavování Černých Polí, jelikož s sebou přinášel i rozšíření inženýrských sítí. Není tedy divu, že poté, co zemský výbor v roce 1907 rozhodl o umístění ústavu do Černých Polí, stouply ceny okolních pozemků až na dvanáctinásobek.²²³ Očekávaný stavební ruch byl ale znemožněn vypuknutím 1. světové války.

Po dokončení stavebních prací sem byl celý ústav přestěhován (od roku 1909, kdy byl převzat do zemské správy, nesl název Moravsko-Slezský zemský ústav pro slepé)²²⁴ a bylo zde ubytováno i několik chovanců, avšak zároveň byly nové prostory využívány i vojenskou nemocnicí.²²⁵ Po válce se vrátili i zbylí chovanci, ale budova se pro ně ukázala jako příliš velká. Její rozsáhlost odůvodňoval ředitel František Pavlík tím, že bude rozdělena na českou a německou část. On sám byl autorem ideje moderní budovy, která měla hostit největší ústav pro nevidomé v Evropě, přičemž svým obyvatelům nabízela úplný komfort v podobě ústředního vytápění, osobních výtahů, moderního vybavení kuchyně apod.²²⁶ Z velkolepého plánu však nakonec sešlo, neboť do větší části budovy byla již v roce 1919 umístěna Vysoká škola zemědělská (VŠZ), která si přivlastnila i většinu pozemku patřícího k budově. Kompromisní situace symbiózy ústavu a vysoké školy v jedné budově byla dána smlouvou o pronájmu Ministerstvu školství, které za něj mělo následujících dvacet let platit tři čtvrtiny nájemného, a poté měla budova zcela přejít do vlastnictví vysoké školy. Zemská správa se navíc zavázala postavit nevidomým novou budovu vyhovující jejich skutečným

²²²Úkolem vypracovat projekt stavby byla pověřena stavební kancelář zemského výboru, jejíž zaměstnanci za tímto účelem podnikli několik služebních cest, jelikož neměli se stavbou tohoto typu žádné zkušenosti. Až v průběhu stavby byla vyhlášena soutěž na fasádu, kterou vyhrál architekt Macharáček (podmínkou výběru byl i moravský původ soutěžícího). Nakonec se ale zemský výbor rozhodl nezadat provedení fasády z důvodu velkých nákladů ani vítězi Macharáčkoví, ani jinému soutěžícímu, a úsporně proveditelnou fasádu vypracovala opět stavební kancelář zemského úřadu, která zkombinovala předchozí soutěžní návrhy. Srov. KORYČÁNEK, R. *Česká architektura v německém Brně. Město jako ideální krajina nacionalismu*. Brno: ERA, 2003, s. 98.

²²³ Srov. tamtéž, s. 96.

²²⁴ Srov. SMÝKAL, 1985.

²²⁵ Srov. ADAMEC, P. *Vzdělávání nevidomých na Moravě formou ústavní péče do roku 1950*. [online]. Brno, 2010. 39 s. Bakalářská práce. Masarykova univerzita. Dostupné z WWW: http://is.muni.cz/th/124142/ff_b/Bakalarska_prace-P_Adamec.pdf

potřebám.²²⁷ Ústavu, z hlediska počtu nevidomých stále rostoucího, tedy zbyly jen velmi stísněné prostory, takže učebny a později i někteří chovanci museli být přemístěni do budovy Útulny nevidomých německých žen na Černopolní 22a a do ústavu v Chrlicích.²²⁸ Vysoká škola tak postupně získala celou budovu a sídlí v ní dodnes.

Vysoká škola zemědělská byla založena národním shromážděním v Praze, a to zákonem ze dne 24. 7. 1919.²²⁹ Její otevření bylo v mladičké Československé republice velmi významným počinem, neboť pro dosud dosti německé Brno to znamenalo jisté „kulturní osvobození“. Prvním rektorem této školy, jejíž historie začala před téměř 100 lety, se stal František Bubák, profesor botaniky a fytopatologie. Výuka byla slavnostně zahájena 18. listopadu 1919 pro 186 studentů 1. a 2. ročníku hospodářského odboru.²³⁰ V roce 1923 pak byla v těsném sousedství otevřena druhá, podobně monumentální budova od architekta F. Utíkala, jejíž styl v podstatě vychází z budovy hlavní.²³¹ Zde sídlil lesnický odbor VŠZ a různé výzkumné ústavy. Odborná veřejnost nepřijala tuto stavbu s velkým nadšením, jelikož „ani tentokrát se zemští úředníci nesnažili prosazovat inovativní architektonické myšlenky. [...] Funkční nedostatky se projeví v úzkých chodbách, které jsou rozměrově omezené vloženými vitrínami. [...] Nová budova se přimyká k předešlé budově replikováním jejího tvarosloví bez ohledu na hmotné a dispoziční utváření.“²³² Kritikou nešetřil ani autor článku v Lidových novinách, podle kterého „rozčarování byli však ti, kdož se domnívali, že touto stavbou přispěje se také k okrase našeho města, tak chudého na opravdu pěkné budovy. [...] Je opravdu nutno, aby k budově nového zemského domu a ústavu nevidomých přidala se nová nestvůra?“²³³

V červnu roku 1924 školu navštívil prezident ČSR T. G. Masaryk, který přislíbil pomoc při jejím dalším budování. Nejvyššího počtu posluchačů před 2. světovou válkou dosáhla vysoká škola v akademickém roce 1923/1924, kdy ji navštěvovalo 552

²²⁶ Srov. SMÝKAL, 1985.

²²⁷ Srov. ADAMEC, 2010, s. 32.

²²⁸ Srov. tamtéž.

²²⁹ Srov. HAŠA, R. *Historie Vysoké školy zemědělské v Brně a „Masarykova lesa“*. Brno: Mendelova zemědělská a lesnická univerzita, 2007, s. 27.

²³⁰ Srov. MIKOVCOVÁ, A. (ed). *Historie Mendelovy zemědělské a lesnické univerzity v Brně v datech a obrazech*. Brno: Mendelova zemědělská a lesnická univerzita, 2004, s. 4.

²³¹ Srov. KUČA, K. *Památky města Brna*. Brno: Odbor kultury NVMB, 1989, s. 177.

²³² KORYČÁNEK, 2003, s. 104.

²³³ Ostuda s novostavbou zemědělské vysoké školy. Lidové noviny. 22. června 1922, r. 30, č. 308, s. 5.

studentů, z toho celá polovina pocházela z ciziny (především z Ruska). Deset let poté, v akademickém roce 1933/1934, se naopak zapsal nejmenší počet studentů, pouze 240, mezi nimiž bylo jen 12 cizinců. Škola si hned od začátku na pozemku za novým křídlem budovala vlastní botanickou zahradu, která byla dokončena v roce 1926.²³⁴ Škola se také snažila získat k výukovým účelům i další prostory, např. různé lesy, statky apod., jelikož k praktickým ukázkám bylo třeba se často pohybovat v terénu. Dnes škola k těmto účelům využívá statek v Lednici, Školní zemědělský podnik Žabčice a Školní lesní podnik Masarykův les ve Křtinách.²³⁵

Jakoby pomyslnou tečku za předválečným provozem školy udělalo udělení čestného doktorátu prezidentu Edvardu Benešovi dne 24. června 1938 na Pražském hradě. V září tohoto roku bylo za mobilizace povoláno do zbraně 18 zaměstnanců školy a zápisy do zimního semestru byly odloženy. Došlo k zatčení několika pedagogů, z nichž mnozí zemřeli v koncentračních táborech, ve škole bylo zavedeno dvojjazyčné úřadování. Dne 17. listopadu 1939 byla škola úplně uzavřena a její budovy obsazeny oddíly SS. Někteří studenti opustili zemi a bojovali např. v britské letecké armádě RAF, kde někteří z nich padli.²³⁶ K obnovení výuky došlo v polovině prosince 1939, ale jen na některých ústavech. V lednu následujícího roku byla škola postavena pod dohled komisaře Camila Worliczka, profesora na Německé vysoké škole technické v Brně. Škole byla zabavena bankovní konta i insignie.²³⁷ Začátkem roku 1945 byla více než polovina prostor VŠZ odebrána a přidělena různým okupačním orgánům (NSDAP, SA, policejní pluk Morava atd.). V květnu pak byla jedna budova při bombardování dvakrát zasažena a přeměněna na kasárna. Po osvobození Brna zde sídlila vojenská nemocnice, v polovině září ji vojenská správa vrátila VŠZ k užívání. Celkem za války padlo nebo bylo popraveno 31 učitelů, posluchačů a absolventů VŠZ.²³⁸ v říjnu roku 1946 byla na jejich počest uspořádána vzpomínková pietní slavnost, během které prorektor Rudolf

²³⁴ Srov. MIKOVCOVÁ, 2004, s. 10–26.

²³⁵ Srov. HUDEČEK, P. *Brno – univerzitní město* [online]. Brno, 2011. 98 s. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Dostupné z WWW: http://is.muni.cz/th/144123/prif_m/hudecek_petr_dp.pdf

²³⁶ Takový osud postihl např. posluchače zemědělského inženýrství Richarda Hapala, který zahynul jako poručík čs. zahraniční armády nad Anglií v červenci 1941, kdy byl jeho letoun omylem sestřelen anglickým stíhačem. Je po něm pojmenována i jedna ulice v Brně-Řečkovících. Srov. *Encyklopedie dějin města Brna* [online]. 2011 [cit. 2011-10-31]. Ing. in memoriam Richard Hapala. Dostupné z WWW: http://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=842

²³⁷ Srov. MIKOVCOVÁ, 2004, s. 26–40.

²³⁸ Srov. tamtéž, s. 46–50.

Haša oznámil pocty, jimiž škola uctila padlé. Při té příležitosti byla také do vestibulu hlavní budovy umístěna pamětní deska, která nese jména všech obětí.²³⁹

V.5. Schreberovy zahrádky

Viděli jsme, že počátky existence Černých Polí jakožto městské čtvrti jsou úzce spjaty s budováním různých zařízení pedagogického a sociálního charakteru. V této oblasti mají Černá Pole navíc ještě jeden primát – roku 1908 zde byla zřízena první kolonie tzv. Schreberových zahrádek v Rakousku-Uhersku.²⁴⁰ K tomu sloužila plocha bývalého zábrdovického hřbitova, na kterém bylo roku 1883 pohřbívání ukončeno a pomalu chátral.

Schreberovy zahrádky je označení pro zahrádkové osady s dětským hřištěm, na kterých byly časem budovány také malé dřevěné domky jako ochrana proti nepřízní počasí. Stávaly se tak místem trávení volného času celých rodin. Zahrady byly pojmenovány po Danielu Gottliebu Moritzu Schreberovi,²⁴¹ lipském ortopedovi, který jako lék na špatně vyvinutou kostru dětí z města doporučoval pohyb na čerstvém vzduchu a práci na zahradě. Jeho zeť, pedagog Ernst Innocenz Hauschild, jeho myšlenky dále rozvinul a roku 1864 založil spolek budující po celém Lipsku dětská hřiště se zahradními díly určenými na pěstování květin a zeleniny, kterým se říkalo Schrebergarten – Schreberovy zahrádky – a které se zakrátko staly velmi populárními.²⁴² Počátkem 20. století se tento nový fenomén dostal i do českých zemí a k jeho první realizaci došlo v Černých Polích. Majiteli pozemků byli především Němci, kteří zde vlastnili 17 zahradních domků. Po 1. světové válce byly zahrádky přeměněny na veřejný park, který zde existuje dodnes, a to včetně hlavní lipové aleje ve tvaru kříže, která je pozůstatkem ještě z doby, kdy zde stával hřbitov.²⁴³

²³⁹ Srov. HAŠA, 2007, s. 238.

²⁴⁰ Srov. KLOUPAROVÁ, P. *Zahrádkářská kolonie jako kulturní fenomén* [online]. Brno, 2009, s. 25. Magisterská práce. Masarykova univerzita.

²⁴¹ Daniel Gottlob Moritz Schreber (1808–1861) byl německý ortoped působící především v Lipsku, autor mnoha lékařských knih. Zasazoval se především za šíření tělocviku jakožto ozdravné činnosti. Je považován za jednoho z lékařských průkopníků pomoci tělesně postiženým, jeho činnost znamenala velký impuls pro rozvoj dnešní ortopedie a fyzioterapie. Srov. RETHSCHULTE, C. Schreber, Daniel Gottlob Moritz. In *Neue Deutsche Biographie* 23, 2007, s. 525–526.

²⁴² Srov. KLOUPAROVÁ, 2009, s. 25.

²⁴³ Srov. *Encyklopedie.brna.cz* [online]. 2012 [cit. 2012-02-28]. Schreberovy zahrádky. Dostupné z WWW: http://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_domu&load=375

VI. Černá Pole ve 20. letech 20. století

V prvních deseti letech 20. století tedy stavební činnost v Černých Polích ještě naplno nevypukla, s příchodem války byla zastavena úplně (kromě dokončení stavby budovy dnešní Mendelovy univerzity). V prvních poválečných letech se muselo město potýkat s mnoha finančními potížemi, s nedostatkem stavebního materiálu nebo také s nově připojenými předměstími, která postrádala tu nejnütnější hygienickou infrastrukturu (stoky, vodovody), což si opět žádalo velké finanční investice.²⁴⁴ Z těchto důvodů byla další stavební činnost na více místech i v Černých Polích přerušena a její skutečný rozmach lze sledovat až od 20. let 20. století. Tehdy Černá Pole vstoupila z architektonického a urbanistického hlediska do své rozhodující fáze, protože došlo k propojení jednotlivých, již obydlených částí, vzniklo velké množství nových ulic, škol a umělecky velmi hodnotných budov. Svou nynější podobu dostala právě v tomto meziválečném období, i když to by nebylo možné bez předcházejících fází, kdy byla tato lokalita přeměněna z polí a vinic za hradbami v lukrativní a velmi malebnou část města určenou k bydlení i těch nejnáročnějších vrstev obyvatelstva.

VI.1. Stavební vývoj

VI.1.1) Nové ulice

Jak bylo řečeno výše, první skutečný stavební rozmach spadá v Černých Polích až do 20. let 20. století. Dokladem toho je i fakt, že v této dekádě bylo založeno celkem 25 nových ulic!²⁴⁵ Do 1. světové války se bytová otázka v Brně soustředila především na problém kvality bytů (důsledkem toho byla rozsáhlá asanace centra města), ne však jejich kvantitativy. Avšak „válka a doba po ní si vynutila zdvojení, a tím i ztížení bytového problému: vedle dřívějšího problému kvality bytů vyrostl z nedostatku bytů (způsobeného stagnací stavebního podnikání za války a nebývalým vzrůstem počtu obyvatelstva velikých měst) problém nový – problém kvantitativy bytů.“²⁴⁶ Je ale třeba říci, že při poválečném plánování nových čtvrtí, které probíhalo bez generálního regulačního

²⁴⁴ Srov. KOŽÍŠEK, A. V. *Brno město a okolí*. Brno: Národohospodářská propagace Brna, 1938, s. 65.

²⁴⁵ K tomuto číslu jsem došel na základě údajů uvedených ve FLODROVÁ, 1997.

²⁴⁶ SPAZIER, 1939, s. 29.

plánu, „dožívalo ještě tradiční inženýrské, zeměměřičské pojetí, které stereotypním systémem uličních regulačních čar, zajišťujících především dopravu, nebralo kromě problematické účelnosti jiné aspekty v úvahu.“²⁴⁷ v poválečné době ještě neexistovala skutečná teorie urbanismu, která by určila jasný směr, kterým se má město Brno v budoucnosti ubírat. „Urbanistický vývoj Brna byl proto v prvních poválečných letech odkázán na několik částečných regulačních plánů čtvrtí, náměstí nebo ulic, které si vynutila nadcházející zástavba a které většinou vyznačovalo konservativní inženýrské pojetí a nejednotnost záměru.“²⁴⁸ Tehdy převládající pojetí anglického města, které se pokoušela prosadit většina našich architektů, bylo tedy uskutečněno jen nedůsledně a jen v některých částech na obvodu města, např. v Pisárkách nebo v Černých Polích. Pro novou zástavbu se zde staly charakteristickými skupinky převážně řadových rodinných domů se samostatnými pozemky, se sítí dosti širokých ulic s chodníkem, vozovkou a zeleným pruhem se stromy.

Vzhledem k nedostatku financí v prvních poválečných letech spočívalo těžiště stavební činnosti v celém městě především v soukromých rodinných domcích, ne monumentálních nájemních domech, o čemž jasně vypovídá i dobová statistika. Mezi lety 1919–1921 bylo postaveno 141 přízemních domů, 43 jednopatrových, 8 dvoupatrových, 3 třípatrové a 22 čtyřpatrových domů.²⁴⁹ Tato čísla samozřejmě nemohla ani zdaleka pokrýt skutečné potřeby města, proto se hledala různá řešení bytové otázky. Tím nejméně sympatickým bylo zakládání nouzových kolonií pro nejhudší obyvatele, což bylo řešení realizované v polovině 20. let i v Černých Polích.²⁵⁰ Velkou vzpruhu znamenal pro stavební průmysl nový zákon na podporu stavebního ruchu vydaný roku 1921. Roku 1922 tak v Brně vzniklo již 370 novostaveb.²⁵¹ Vydávání zákonů na podporu stavebnictví pokračovalo i v dalších letech, nejúčinnějším byl ten z roku 1936 zaměřený na podporu stavby bytů pro chudé, kteří museli platit jen minimální část nájmu.²⁵²

Z ekonomického hlediska bylo nejvýhodnější ustavení stavebního družstva, takže hned po válce jich vznikla celá řada a roku 1921 jich bylo v Brně již 25.²⁵³ Mezi

²⁴⁷ KUDĚLKA, Z. *Brněnská architektura 1919–1928*. Brno: Blok, 1970, s. 13.

²⁴⁸ Tamtéž, s. 16.

²⁴⁹ Tamtéž, s. 29.

²⁵⁰ o tom viz kapitolu VI.1.2 Nouzová kolonie Na Novém hřbitově.

²⁵¹ Srov. tamtéž, s. 31.

²⁵² Srov. SPAZIER, 1939, s. 95.

²⁵³ Srov. tamtéž, s. 23.

ně patřilo i Obecně prospěšné stavební a bytové družstvo zaměstnanců Úrazové pojišťovny Domicilium, které začalo s výstavbou rodinných domků v Černých Polích. Úkolu vybudovat kolonii domů se v letech 1921–1922 ujal architekt Jindřich Kumpošt, jehož domy stojí na dnešní Fišově (č. 2–20), Martinkově (č. 2–10) a Schodové (č. 15–19).²⁵⁴ „Tím, že Jindřich Kumpošt pocházel z velmi skromných poměrů, měl od mládí vypěstováno silné sociální citění. Projevil ho například i tím, že finančně podporoval nadané studenty. [...] Především si však byl vědom zvýšeného sociálního poslání architektury a významu urbanistického plánování.“²⁵⁵ Proto se také rozhodl přistoupit na nabídku bytového družstva a realizovat svoji vůbec první kolonii rodinných domků. Družstvo si vybralo velmi pěkný pozemek ležící nad svahem od Lužánek v zatím poměrně řídké zastavěné části Černých Polí. Stylově velmi jednotná kolonie byla koncipována do obdélníkovitého tvaru se zahradami uprostřed (viz obr. 75, 76, 94). Došlo k tomu v době, kdy Kumpošt pracoval na větších projektech družstevních nájemních domů (Nerudova, Veverí) a domů s tzv. minimálními byty (Celní), kterými se snažil čelit rostoucí bytové krizi.²⁵⁶ Nebyl to však první projekt na území Černých Polí, na kterém se Kumpošt podílel. Roku 1921 byla na Merhautově ulici téměř na křižovatce s Lesnickou otevřena první česká měšťanská škola v Brně (viz obr. 5). Není zcela jasné, kdo je autorem návrhu školní budovy. Tradičně byla připisována Kumpošтови, dnes je to zpochybňováno. Plány budovy se datují k roku 1913, tehdy ale Kumpošt ještě studoval ve Vídni a do Brna přišel až po roce 1918. Po válce však již stavbu převzal a dokončil ji podle plánů nám neznámého architekta. Jeho vlastním dílem je zřejmě interiérové zařízení školy.²⁵⁷

Kromě Domicilia v Černých Polích stavělo též družstvo husovické, které mělo za cíl vybudovat domků 37. Soukromých staveb pak mělo být v Černých Polích v roce 1922 postaveno asi 15,²⁵⁸ jednou z nich byl např. dům stavebního podniku Škára a Schlaghamerský.²⁵⁹ Roku 1921 byla založena ulice Trávníky pokračující v rovnoběžném uspořádání Lužovy, Muchovy a Tomanovy. Na její polovině na západ

²⁵⁴ K životu, dílu a další bibliografii k tomuto významnému architektovi viz PELČÁK, P.; WAHLA, I. (ed.) *Jindřich Kumpošt: 1891–1968*. Brno: Obecní dům Brno, 2006, s. 136. Literatura uvádí, že Kumpošt je autorem i domu na Schodové 13, jenže takový dům neexistuje, toto číslo na Schodové zkrátka chybí. Žádný z okolo stojících domů nezapadá do stylu Kumpoštem navržené kolonie a ani možnost, že by byl dům dnes zbořen, se nezdá pravděpodobná, protože dnešní rozvržení domů je v těchto místech stejné jako na dobové mapě. Snad tedy jde o chybu.

²⁵⁵ Tamtéž, s. 10.

²⁵⁶ Srov. tamtéž, s. 19, 136.

²⁵⁷ KORYČÁNEK, 2003, s. 74.

²⁵⁸ Srov. Co se bude letos v Brně stavět? In *Lidové noviny*, 7. 5. 1922, r. 30, č. 227, s. 4.

²⁵⁹ Srov. Městská rada brněnská. In *Lidové noviny*, 11. 3. 1922, r. 30, č. 127, s. 3.

od Bednářské bylo postaveno 6 dvoupodlažních bytových domů, s jakými se nikde jinde v Černých Polích nesetkáme. První rodinné domy se do roku 1925 objevily i v západní polovině Trávníků. Zástavba se tak pomalu přibližovala k Vysoké škole zemědělské a začínala zabírat prostor od svahu nad Lužánkami až k Tišnovce. Postupně od roku 1923 v okolí Schreberových zahrádek vznikají ulice Demlova, Zemědělská, Volejníková a Zdráhalova (viz obr. 94).

Mezi poli v severní části Černých Polí, v těsné blízkosti tratě do Tišnova a stranou od hlavního stavebního ruchu se začala budovat vilová Štefánikova čtvrť (viz obr. 109). Od roku 1923 zde byla budována soustava ulic Sládkova, Fügnerova, Krkoškova a Alešova, v následujících dvou letech ještě Pospíšilova a Pflegrova. A právě v těsné blízkosti těchto ulic byla založena nouzová kolonie Na Novém hřbitově.

Velké volné prostranství mezi Štefánikovou čtvrtí a zbytkem Černých Polí kolem Vysoké školy zemědělské se začalo zastavovat až roku 1927, kdy zde vznikla trojice ulic kolmých na Zemědělskou, a sice Antala Staška, Babičková a Břenkova, které byly rovněž zastavovány řadovými rodinnými domy. Z druhé strany ústily do Provazníkovy. Rok na to vznikly ulice Hansmannova, Ševcova, Mathonova a Klecandova, čímž došlo k úplnému (alespoň formálnímu) spojení se Štefánikovou čtvrtí. Samozřejmě ještě chvíli trvalo, než byly ulice zastavěny, zpočátku šlo spíše o skupinu nahodile rozmístěných rodinných domů (viz obr. 110, 111). Skutečně soustavná zástavba existovala do roku 1930 ve Štefánikově čtvrti a u vysoké školy.

Na severní straně Provazníkovy vyrostl v roce 1927 kasárenský areál určený 6. jezdeckému pluku (viz obr. 77, 78), během 30. let sem byla umístěna také eskadrona obrněných vozů. Řadu stájí orientovaných vedle sebe kolmo na ulici Provazníkovu lemovala krásná alej vzrostlých topolů, které byly odstraněny při budování Provazníkovy jako důležité dopravní tepny. V 50. letech zde působila Fakulta zahraniční, na níž studovali příslušníci armád z Afghánistánu, Keni, Sýrie, Iráku, Alžiru, Vietnamu, Ugandy, Libye, Laosu či Kambodže.²⁶⁰

Na svůj čas stále ještě čekal areál bývalé cihelny u Merhautovy ulice. Mezi ní a Helfertovou byl stále volný prostor. Koncem 20. let sice vznikla ulice Hoblíkova (1928), ale plánovaná zástavba se zde realizovala až ve 30. letech.

²⁶⁰ Srov. Kasárna Židenice a kasárna Černá Pole. *Univerzita obrany* [online]. 2008 [cit. 2012-03-06]. Dostupné z WWW: <http://www.unob.cz/univerzita/Stranky/kasarna.aspx>

VI.1.2) Nouzová kolonie Na Novém hřbitově

Obraz života v Černých Polích by byl neúplný, kdybychom se nezmínili i o jeho smutnější stránce. Již jsme poukazovali na velké sociální rozdíly mezi obyvateli Černých Polí koncem 19. století, kdy zde blízko sebe žila jak městská smetánka, tak chudí dělníci. V roce 1925 zde došlo k založení nouzové dělnické kolonie,²⁶¹ která v Brně patřila k těm vůbec nejchudším.²⁶² Založena byla městem Brnem roku 1925 na místě původně určeném ke vzniku nového hřbitova pro obec Husovice, pod kterou tehdy tyto pozemky spadaly. Rozkládala se na ploše mezi dnešními ulicemi Janouškovou a Generála Píky v nejsevernější části Černých Polí, její severní okraj byl omezen železniční tratí vedoucí do Tišnova.²⁶³ Pro kolonii se vžilo několik označení – Na Novém hřbitově, Na Starém hřbitově, Krchov, Farma, děti z nedaleké Divišovy kolonie místním říkaly Pardaláci.²⁶⁴ Kolonie sestávala z 10 nízkých dřevěných budov se 144 byty, celková cena stavby byla 750 000 Kč.²⁶⁵ Šest baráků bylo řazeno za sebou, zbývající čtyři po obvodu parcely (viz obr. 111). K bydlení byla využita též kaple s márnicí, která byla postavena pro plánovaný hřbitov. Vidět ji lze na fotografii této lokality z doby, kdy byla nouzová kolonie nahrazena bytovými domy pro chudé (viz obr. 79).

Beletristický popis kolonie nám zanechal levicově zaměřený novinář a spisovatel Géza Včelička²⁶⁶ v knize *Černá píseň*, jež je rozšířenou sbírkou jeho

²⁶¹ Pod tímto pojmem se myslí „dočasný, popř. i dlouhodobý přístřešek či příbytek sociálně nejslabších obyvatel vesnice či města. [...] V městském prostředí se nouzové bydlení soustřeďovalo ve 20. stol. např. v cihelnách, maringotkách nebo v nouzových koloniích, zřizovaných hl. nezaměstnanými dělníky z podřadného materiálu nebo z vyřazených železničních vagonů na periferii průmyslových měst. [...] Tyto stavební útvary vznikaly zpravidla živelně, na nejhorších pozemcích, mimo územní plán obce.“ Heslo *Nouzové obydlí* In BROUČEK, S.; JEŘÁBEK, R. (ed.) *Lidová kultura: národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. Věcná část A-N*. Praha: Mladá fronta, 2007, s. 631. Základní odborná literatura k tématu nouzových kolonií obsahující další bibliografické odkazy: FOJTÍK, 1959. BOCHOŘÁK, T. *Způsob života v brněnské Kamenné čtvrti*. Brno, 1979. Diplomová práce. Univerzita Jana Evangelisty Purkyně. JAKUBČÍKOVÁ, Z. *Brněnská dělnická kolonie*. In *Universitas. Revue Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Brně 12*. Brno, 1979, č. 1, s. 38–43. SVOBODOVÁ, J. *Brněnské obytné kolonie*. In *Brno v minulosti a dnes 15*. Brno, 2000, s. 381–462.

²⁶² Detailně se touto kolonií zabývá práce POSPÍŠILOVÁ; KOSÍKOVÁ, 2010.

²⁶³ Dnes na jejím místě stojí areál ZŠ Janouškova.

²⁶⁴ Srov. ŠEPLÁKOVÁ, V. Děti jako sociální skupina v prostředí dělnické kolonie v Brně. In FROLEC, V. *Dítě a tradice lidové kultury*. Brno: Blok, 1980, s. 89.

²⁶⁵ Srov. KOŽÍŠEK, A. V. *Zemské hlavní město Brno*. Brno: Emil Šolc, 1928, s. 153.

²⁶⁶ Géza Včelička (1901–1966), vlastním jménem Antonín Eduard Včelička, je autorem mnoha reportáží, básní a sociálních próz. Působil v redakci několika komunistických listů. Stál u zrodu Sdružení zálesáků a hodně cestoval. Měl silné sociální citění, jež projevil např. v románu *Kavárna na hlavní třídě*, své zážitky z cest po Německu a do Moskvy a Petrohradu shrnul v knize *Východ a Západ*. Sbírkou básní *Pražské tajemství* představuje návrat k poezii staré Prahy.

starších i nově vydaných reportáží a próz. V jedné z nich, nazvané Kostivárna, shrnuje autor své dojmy z návštěvy kolonie Krchov: „Je to velká plocha, obehnaná dřevěnou ohradou, která byla druhdy opravdu určena za hřbitov. Leč pro mrtvé se zdálo městu ono místo nakonec přeci jen jaksi málo důstojné. A tak je pronajalo živým. Rozumí se, chudým živým. Je to velmi zchátralé sídliště, velmi neblaze připomínající koncentrační tábor někde v Hitlerově Německu. [...] Projdeš-li vchodem ohrady, seběhnou se kolem tebe houfy ukoptěných, rozedraných, bosých a vychrtlých dětí. [...] Krchov. Skutečný hřbitov lidí a lidských nadějí, kde páni nechávali celkem klidně zdechávat tak zvanou luzu. Byl to koncentrák, obehnaný poloshnilou kolozubou ohradou. Hřbitov živých mrtvol. Povšechně tu bylo asi padesát hrobek, chci říci obydlí. [...] Ano, zde, v té všivácké pasti, která se městu nehodila ani za hřbitov, bylo dovoleno žít určitému druhu lidí...“²⁶⁷

Z dochované korespondence mezi představiteli vedení Brna a Husovic vyplývá, že životní podmínky byly v kolonii skutečně kritické. Baráky postupně od spodu hnily a napadal je hmyz.²⁶⁸ Obydlí byla většinou vybavena jen velmi skromně: skříň, stůl, police, židle, postele – na těch ale spávala jen matka s nejmenšími dětmi, ostatní se museli spokojit s tvrdou podlahou. Obyvatelé si na živobytí vydělávali, jak se dalo. Dospělí, pokud vůbec měli nějaké zaměstnání, pracovali jako dělníci na stavbách a v továrnách. Ženy navíc vypomáhaly v tzv. lepších domácnostech. Děti chodily sbírat nebo překopávat zeleninu k nedalekým zemědělcům, jako zdroj obživy jim sloužil i pahorek Planýrka nad nynějším fotbalovým stadionem u Lužánek, kde přebíraly hromady městských odpadků. Poměrně rozšířeným způsobem obživy byly mezi chudáky z Krchova i drobné krádeže, někteří museli žebrať. Je pochopitelné, že za těchto podmínek nebylo většinou myslitelné, aby děti navštěvovaly školu, rodiče jej raději co nejdříve poslali do nějakého zaměstnání.²⁶⁹

Vedení města si bylo zoufalé situace obyvatel kolonie dobře vědomo (takové kolonie byly v Husovicích celkem tři – jedna na Kohoutově ulici, jedna zvaná Písečník na dně pískového lomu kolem dnešní ulice Lozíbky a Krchov), nereagovalo však dostatečně pružně. K stavění nájemních domů s malými byty a nízkým nájmem docházelo jen velmi pozvolna.²⁷⁰ Kolonie definitivně zanikla až po skončení 2. světové

²⁶⁷ VČELIČKA, G. *Černá píseň*. Praha: Československý spisovatel, 1958, s. 327–328.

²⁶⁸ Srov. SVOBODOVÁ, 2000, s. 390.

²⁶⁹ Srov. POSPÍŠILOVÁ; KOSÍKOVÁ, 2010, s. 491–497.

²⁷⁰ K tomu více SVOBODOVÁ, 2000, s. 390–392.

války. Někteří obyvatelé Krchova byli přestěhováni do nedávno postavených bytů v činžovních domech na Janouškově ulici.²⁷¹

VI.1.3) Vila Tugendhat a kavárna Era

Významnou stopu za sebou v Černých Polích zanechala éra poválečného moderního stavitelství. Jde o léta usilovné práce mnoha nadaných architektů (Bohuslav Fuchs, Jindřich Kumpošt, Arnošt Wiesner, Josef Kranz a další), kterým při práci sloužila za vzor soudobá architektura, od brněnského rodáka Adolfa Loose až po Le Corbusiera,²⁷² a kteří se společně podíleli „na cílevědomém budování nového Brna, které mělo co nejrychleji pozbyť charakter pouhého ‘vídeňského předměstí’ a proměnit se v hospodářsky prosperující moravskou metropoli svébytných rysů.“²⁷³ Toto období, pro něž se vžilo označení moderní architektura a jehož pomyslným středem se v Brně stala velkolepá Výstava soudobé kultury v roce 1928 a s tím spojená výstavba nového výstaviště, je obecně považováno za vrcholnou etapu brněnské architektury. Ona i její tvůrci svým významem překračují hranice města i své doby.²⁷⁴

Právě tady totiž stojí jediný brněnský zástupce mezi památkami světového kulturního dědictví UNESCO, vila Tugendhat, kterou si v letech 1928–1930 nechali postavit mladí brněnští manželé Greta a Fritz Tugendhatovi a jejímž tvůrcem nebyl nikdo jiný než známý německý architekt Ludwig Mies van der Rohe.²⁷⁵ Z dalších staveb moderní architektury bychom se ještě krátce věnovali kavárně Era a Masarykově české obecné škole a Německé dívčí škole (oboje Mojmir Kyselka), neboť význam

²⁷¹ Srov. tamtéž, s. 487.

²⁷² Srov. KOHOUT, M.; TEMPL, S.; ZATLOUKAL, P. *Česká republika – architektura XX. století. Díl I. Morava a Slezsko*. Praha: Zlatý řez, 2005, s. 20.

²⁷³ KUDĚLKA, Z.; CHATRŇÝ, J. *O nové Brno I*. Brno: Muzeum města Brna, 2000, s. 10.

²⁷⁴ Srov. tamtéž, s. 5.

²⁷⁵ Srov. ČERNOUŠKOVÁ, D.; ČERNÁ, I.; LIŠKA, P. *Vila Tugendhat*. Nadační fond vila Tugendhat: Brno, 2008, s. 1. Ludwig Mies van der Rohe (1886 Cáchy – 1969 Chicago) absolvoval speciální vzdělání jako architekt, učil se u svého otce v kamenické dílně, po studiu na průmyslové škole pracoval v Berlíně u návrháře B. Paula a architekta P. Behrense. Pobýval v Holandsku, kde se seznámil s filosofií architektury P. Berlaga. V roce 1913 si otevřel vlastní architektonickou kancelář, v letech 1930–33 byl ředitelem Bauhausu, v roce 1937 emigroval do USA, kde si v Chicagu otevřel vlastní kancelář. Jeho slavným dílem je německý pavilon pro Světovou výstavu v Barceloně. Svým dílem i vlivem se nesmazatelně zapsal do světové architektury 20. století.

a ohlas těchto staveb „překročil brněnský kontext a našel své místo i v evropských a světových souvislostech.“²⁷⁶

Skutečnost, že město Brno si je vědomo hodnoty architektonických děl z meziválečného období nejen v Černých Polích, ale po celém městě, a že i roste zájem veřejnosti o tato díla, dokazuje fakt, že v září 2011 byla spuštěna nová internetová stránka²⁷⁷ nazvaná Brněnský architektonický manuál – Průvodce architekturou 1918–1945 (BAM), která „umožňuje každému zájemci naplánovat si poznávací vycházky po nejceněnějších památkách brněnské meziválečné architektury za podpory volně dostupných audionahrávek, webových aplikací, mapy a do budoucna i tištěného knižního průvodce.“²⁷⁸

Asi není třeba vilu Tugendhat příliš detailně představovat, neboť je dnes symbolem moderní architektury, který podle Wolfa Tegethoffa patří spolu s domem Robie v Chicagu (Frank Lloyd Wright), Steinerovou vilou (Adolf Loos) a vilou Savoy v Poissy (Le Corbusier) mezi stavby, jež se staly rozhodujícím stimulem pro celou generaci architektů.²⁷⁹ Není proto divu, že bylo této vile věnováno tolik odborných knih, výstav, sborníků apod.²⁸⁰ Nebudeme se tedy zastavovat u architektonického nebo uměleckého hodnocení stavby, což by výrazně přesahovalo rámec této práce, a budeme se v krátkosti věnovat spíše jejím osudům v souvislosti s dobovými poměry.

Oba mladí novomanželé Tugendhatovi pocházeli z německých židovských rodin průmyslníků, které byly již po několik generací usazeny na Moravě. Co se tedy finančního zabezpečení týče, nemuseli si dělat žádné starosti. Pozemek na ulici Černopolní, na kterém dnes vila stojí, se táhl po svahu dolů až k ulici Drobného, kde stála secesní vila Gretiných rodičů. Pozemek byl využit jako zahrada a malý

²⁷⁶ ČERNÁ, I. *Archinet* [online]. 2003 [cit. 2011-10-24]. Kavárna ERA dnes. Dostupné z WWW: <http://www.archinet.cz/index.php?mode=article&art=12464&sec=11308&lang=cz>

²⁷⁷ Stránky jsou přístupné na adrese: <http://www.bam.brno.cz>

²⁷⁸ Informační leták *Brněnský architektonický manuál – Průvodce architekturou 1918–1945*. Brno: Dům umění města Brna, 2011. Dostupné na WWW: http://www.dum-umeni.cz/uploads/tz_bam.pdf

²⁷⁹ Srov. RIEDL, D.; TEPLÝ, L. *Tugendhatova vila v Brně od architekta Ludwiga Mies van der Rohe*. Brno: Památkový ústav, 1995, s. 7.

²⁸⁰ Pro rychlou orientaci jsou vhodné např.: ČERNOUŠKOVÁ, D.; ČERNÁ, I.; LIŠKA, P. *Vila Tugendhat*. Nadační fond vila Tugendhat: Brno, 2008; KUDĚLKA, Z.; TEPLÝ, L. *Vila Tugendhat*. Brno: Fotep, 2001; RIEDL, D.; TEPLÝ, L. *Tugendhatova vila v Brně od architekta Ludwiga Mies van der Rohe*. Brno: Památkový ústav, 1995. Jde o díla bohatá především na ilustrace a obsahují odkazy na mnoho další (i odborné) literatury k tématu vily Tugendhat.

vinohrad.²⁸¹ V roce 1928, tedy ještě před sňatkem, požádali Ludwiga Mies van der Rohe, aby se ujal návrhu jejich vily. On ochotně přijal a se stavbou vily se začalo v červnu 1929, přičemž dokončena byla již v srpnu následujícího roku. Greta Tugendhat později na architekta vzpomínala následovně: „Od prvního okamžiku naší rozmluvy bylo rozhodnuto, že dům postaví on, jehož osobnost nás tolik ovlivnila. Měl klidnou sebevědomou jistotu, která okamžitě přesvědčovala. Ze způsobu, jakým mluvil o svých stavbách, jsme cítili, že máme před sebou skutečného umělce. Říkal například, že ideální rozměry prostoru nelze vypočítat, prostor je nutno cítit, když se v něm pohybujeme nebo stojíme.“²⁸² Manželé měli sice zpočátku poněkud skromnější představu o rozlehlosti a velikosti domu, nakonec ale souhlasili s Miesovým návrhem, do kterého byly některé jejich návrhy zapracovány. V prosinci roku 1930 se tedy manželé nastěhovali do svého nového příbytku a velmi rychle si jej oblíbili.²⁸³ Za dva měsíce se na své dílo přijel dokonce podívat i sám jeho autor a manželům nastaly klidné časy v jedné z nejmodernějších vil ve městě.²⁸⁴

Koncem 30. let již ale nebylo v Brně pro židovskou rodinu bezpečno, proto na jaře roku 1938 volí emigraci do St. Gallen ve Švýcarsku, odkud se po třech letech stěhují ještě dále, do hlavního města Venezuely, Caracasu.²⁸⁵ Jejich setrvání v Brně bylo o to nebezpečnější, že se paní Greta věnovala spolupráci s Ligou pro lidská práva, která pomáhala německým politickým emigrantům.²⁸⁶ Téměř opuštěná vila (bydlel zde jen správce a řidič Gustav Lössl) byla po okupaci zabrána gestapem a zřejmě počátkem roku 1943 pronajata Walteru Messerschmidtovi, řediteli Klöcknerwerke v Brně, který ji upravil pro své technické kanceláře. Do konce války se ve vile vystřídal ještě několik německých nájemníků,²⁸⁷ což mělo nakonec za následek několik stavebních úprav (např. rozdělení velkých prostorů příčkami, zadržování průhledu na vstupní terase atd.).²⁸⁸ Na konec války a osvobození města Brna sovětskými vojáky vzpomínala jedna

²⁸¹ Srov. ČERNOUŠKOVÁ, D.; ČERNÁ, I.; LIŠKA, P., 2008, s. 11.

²⁸² Tamtéž, s. 13.

²⁸³ Tamtéž, s. 21.

²⁸⁴ Součástí vybavení byl i systém vzduchotechniky, elektrické otevírání oken nebo bezpečnostní systém. Srov. tamtéž, s. 21.

²⁸⁵ Srov. KUDĚLKA, Z.; TEPLÝ, L., 2001, s. 20.

²⁸⁶ Například tím, že u sebe manželé Tugendhatovi každoročně pořádali turnaj v bridži pro desítky pozvaných, jehož výtěžek věnovali na podporu této Ligy. Srov. ČERNOUŠKOVÁ, D.; ČERNÁ, I.; LIŠKA, P., 2008, s. 26.

²⁸⁷ Historií domu mezi lety 1940–1950 se podrobně zabývají Zdeněk a Lenka Kudělkovi v: KUDĚLKA, Z.; KUDĚLKOVÁ, L. *Nové poznatky o vile Tugendhat*. In: 57. Bulletin Moravské galerie v Brně, 2001, s. 92–98. Dostupné na WWW: <http://www.tugendhat.eu/data/Bulletin-Kudelkovi.pdf>

pamětnice v souvislosti s vilou Tugendhat následovně: „Odbourali plot zahrady asi v délce 6m a tudy na koních jezdili po Černých Polích, kde plenili byty. A protože jsme bydleli přímo proti zničenému plotu zahrady Tugendhatových, byli jsme tímto počínáním zděšeni. Z okna obývacího pokoje jsme viděli pouze bývalou zimní zahradu ve vile. Z nádherné společenské místnosti si udělali stáj pro koně!“²⁸⁹

Po válce byla oprava vily svěřena staviteli Albínu Hofírkovi, jelikož především její interiér byl v dezolátním stavu. Od srpna 1945 do roku 1950 sloužila vila k účelům soukromé taneční školy, poté byla vila zestátněna a sloužila jako rehabilitační středisko Fakultní dětské nemocnice, které zde působilo až do 70. let.²⁹⁰ Zástupcem rodiny původních majitelů vily byla podána žádost o restituci, průběh jejího vyřizování však byl výrazně ovlivněn změnou politického režimu u nás v únoru 1948. Od 60. let se stále víc mluvilo o obnově vily, takže v roce 1963 byla vila zapsána do seznamu kulturních památek a začalo se pomýšlet na její rekonstrukci. Stavba byla zaměřena, byl ustaven poradní sbor sestávající z mnoha odborníků a vše nasvědčovalo tomu, že vile bude vrácen její původní půvab. Jenže s normalizací po srpnu 1968 bylo vše zameteno pod koberec a vila si na nějaké zásahy musela počkat až do 80. let, kdy se podařilo zachránit vilu před tím nejhrošším a připravit ji na budoucí památkovou restituci. Po rekonstrukci sloužila vila jako reprezentační ubytovací zařízení městské samosprávy a probíhala zde i taková jednání, jakými byla ta mezi premiéry České republiky Václavem Klausem a Slovenské republiky Vladimírem Mečiarom o rozdělení Československa. Po roce 1993 bylo rozhodnuto o kulturním využití vily a byla zpřístupněna veřejnosti. Od prosince 2001 figuruje vila na seznamu UNESCO.²⁹¹ Od 1. ledna 2010 byla vila

²⁸⁸ Srov. KUDĚLKA, Z.; TEPLÝ, L., 2001, s. 20.

²⁸⁹ ČERNOUŠKOVÁ, D.; ČERNÁ, I.; LIŠKA, P., 2008, s. 27.

²⁹⁰ Takto na vilu Tugendhat vzpomínal i Otakar Máčel ve svém příspěvku během symposia věnovaného vile v roce 2000: „Někdy mezi osmým a desátým rokem se moji rodičové domnívali, že nerostu správným způsobem a že se příliš hrbím. Obávající se o mou budoucnost rozhodli se poslat mě na nápravný tělocvik. Bydleli jsme v Masarykově čtvrti a onen tělocvik byl v jiné části města. [...] Byla to podivná nízká budova, kde se do tělocvičny muselo jít po schodech dolů. Kde jsem se převlékal, to už nevím. Ale tu tělocvičnu si pamatuji. Rozhodně to tu nevypadalo jako tělocvična, kterou jsem znal ze školy. Strop byl příliš nízký a okna byla veliká. [...] Zvláštní byla také velká stěna z barevného kamene někde uprostřed. Při cvičení měla pro nás zvláštní funkci: buď opření o ni zády nebo leže na zemi s nohama ke stěně jsme vykonávali různé zdravotní cviky. Asi díky těmto cvikům jsem byl za necelý rok prohlášen za vyléčeného. Vila Tugendhat tak hrála po krátkou dobu mém životě zvláštní, zdravotní roli.“ MÁČEL, O. Místo vily Tugendhat v dějinách architektury. In: *Vila Tugendhat – význam, rekonstrukce, budoucnost. Mezinárodní symposium 11. 2.–13. 2. 2000 v Domě umění města Brna*. Dům umění města Brna, 2000.

²⁹¹ Pro detailnější poválečné dějiny vily Tugendhat viz: KUDĚLKA, Z.; TEPLÝ, L., 2001, s. 20–21.

uzavřena veřejnosti a probíhala zde rozsáhlá rekonstrukce. Veřejnosti byla opět otevřena letos na jaře.²⁹²

Druhou nejvýznamnější památkou meziválečné funkcionalistické architektury v Černých Polích je kavárna Era, jejímž autorem je architekt Josef Kranz, zástupce tzv. druhé generace brněnských architektů. Vlivem své introvertní povahy, která mu bránila zasahovat do konkurenčních bojů o nové zakázky, bylo realizováno poměrně málo z jeho návrhů.²⁹³ Kavárna Era na Zemědělské 30 se řadí mezi jeho raná díla a patří spolu s kinem Avia k těm nejvýznamnějším.

Kavárnu si v letech 1927–1929 nechal postavit Josef Špunar.²⁹⁴ Jak dokládají dochované variantní projekty, původním názvem mělo být Una, čímž se měla zřejmě manifestovat „odvozenost“ od rotterdamské kavárny De Unie architekta Jacoba Johanna Pietera Ouda, spoluzakladatele hnutí De Stijl.²⁹⁵ „Téměř plakátové průčelí s rafinovaně rozvrženou geometrickou sítí oken a typickým nápisem ERA poukazuje na Kranzovu inspiraci grafickou architekturou holandské skupiny De Stijl.“²⁹⁶ Dům je rozdělen do tří částí – přízemí bylo využito jako restaurace, v prvním patře se nacházela kavárna s přístupem na terasu a v druhém patře bydlel majitel kavárny. Ta měla být údajně součástí většího komplexu, k jehož výstavbě ale již nedošlo, a budova byla z obou stran obestavěna bytovými domy.²⁹⁷

Roky 2. světové války přečkala kavárna bez větší újmy, její devastace měla začít až s novým veřejným pořádkem po roce 1948. Během éry komunismu kavárna dlouhá léta utrpěla mnoho škod, ztroskotaly i plány na její rekonstrukci po roce 1990, kdy byla vrácena vnukům původního majitele.²⁹⁸ Až v posledních letech se její opravy ujalo

²⁹² Srov. *Villa Tugendhat* [online]. 2010-2011 [cit. 2011-10-24]. Vila Tugendhat bude pro veřejnost otevřena na jaře 2012. Dostupné z WWW: <http://www.tugendhat.eu/cz/obnova-domu.html?timeline=1>

²⁹³ Srov. ŠLAPETA, V. *Josef Kranz. Architektonické dílo*. Brno: Krajské vlastivědné muzeum, 1979, s. 1.

²⁹⁴ Srov. ALTMAN, K.; KUDĚLKOVÁ, L.; FILIP, V. *Zmizelý svět brněnských kaváren*. Brno: Josef Filip, 2008, s. 130.

²⁹⁵ Srov. KROUPA, Jiří. *Archinet* [online]. 2003 [cit. 2011-10-24]. Kavárna ERA a Josef Kranz. Dostupné z WWW: <http://www.archinet.cz/index.php?mode=article&art=12463&sec=11308&lang=cz>

²⁹⁶ KOHOUT, M.; TEMPL, S.; ZATLOUKAL, P., 2005, s. 113.

²⁹⁷ Srov. HAAS, F. *Architektura 20. století*. Praha: SPN, 1978, s. 168.

²⁹⁸ K vyvlastnění objektu došlo v roce 1959 a během následujících desetiletí byl využíván k různým účelům (např. pivnice Restaurací a jídelen Brno II), avšak neudržován. V roce 1977 byla kavárna zapsána do Státního seznamu nemovitých kulturních památek a zároveň probíhala jednání o převodu budovy pod správu nedaleké Vysoké školy zemědělské (VŠZ), která ji využívala např. jako výpočetní středisko. Došlo ale k řadě nevhodných stavebních úprav, VŠZ dokonce žádala o vyjmutí kavárny z památkového seznamu, protože technický stav budovy se stále zhoršoval a nešlo jej změnit, jelikož památkáři

Studio 19 a v červnu 2011 byla kavárna opět otevřena, a to v takové podobě, aby se co nejméně lišila od té z doby vzniku.²⁹⁹

Kavárna Era není jedinou stopou Josefa Kranze v Černých Polích. Nachází se zde i jeho rodinný dům na Alešově 24 (viz obr. 88), který byl podle jeho návrhu postaven v letech 1933–35.³⁰⁰

VI.1.4) Školy Mojžíra Kyselky

V Černých Polích se dnes nachází také Masarykova základní škola sídlící ve dvou oddělených budovách, jež spolu sousedí přes ulici. Jde o původně dvě oddělené školy, Masarykovu českou obecnou školu chlapeckou a dívčí (1930–31; Zemědělská 29) a Německou dívčí školu (1929–30; Jugoslávská 126), avšak obě jsou dílem architekta Mojžíra Kyselky, přičemž na projektu Německé dívčí školy spolupracoval s Bohuslavem Fuchsem.³⁰¹ Tyto školy se řadí mezi nejvýznamnější funkcionalistické veřejné stavby v Brně a autor za ně byl oceněn stříbrnou medailí Světové výstavy umění a techniky v Paříži.³⁰²

Stavba takových škol nebyla samozřejmě na denním pořádku, proto i jejich otevření bylo slavností v pravém slova smyslu. Řečníci ředitel škol i brněnský starosta se hájili před nařčením z přepychu, neboť šlo o moderní, krásnou a prostou budovu. Důležitost chvíle ukazuje i skutečnost, že řečníků bylo tolik a jejich projevy trvaly tak dlouho, až je netrpělivé publikum přerušilo s tím, že tady nejsou na schůzi, nýbrž na slavnosti.³⁰³ Rozporné dojmy z nové a moderní školy výstižně shrnul jeden redaktor Lidových novin, podle kterého školy „vypadají trochu jako továrny, trochu jako činžovní domy. Jsou to jen čisté bílé stěny prolomené velkými okny, střechy nahrazují

nepovolili zásahy do uličního průčelí. Objekt tedy dále chátral, a to i po předání vnukům původního majitele v 90. letech. Město dokonce poskytlo na jeho opravu velkorysou částku 2 miliony korun, avšak vybraná stavební firma po vyplacení honoráře uprostřed prací stavbu opustila. Dům zůstal otevřený, nevytápěný, jeho statika byla vážně ohrožena. Srov. ČERNÁ, 2003.

²⁹⁹ Srov. VURMOVÁ LABOHÁ, K. *Archinet* [online]. 2011 [cit. 2011-10-24]. V Brně se zpožděním otevřela funkcionalistická kavárna Era. Dostupné z WWW: <http://www.archiweb.cz/news.php?type=&action=show&id=10262>

³⁰⁰ Srov. KOHOUT, M.; TEMPL, S.; ZATLOUKAL, P., 2005, s. 118.

³⁰¹ Srov. KOHOUT, M.; TEMPL, S.; ZATLOUKAL, P., 2005, s. 114–117.

³⁰² Srov. *Archiweb* [online]. c1997–2011 [cit. 2011-10-24]. Mojžíra Kyselka st. Dostupné z WWW: <http://www.archiweb.cz/architects.php?type=arch&id=1196&action=show>

³⁰³ Otevření Masarykových škol v Brně. *Lidové noviny*. 9. listopadu 1931, r. 39, č. 560, s. 3.

většinou ploché terasy. A přece nové brněnské školy se stále více stávají vzorem moderní, účelné stavby škol nejen u nás, ale i leckde v cizině, o čemž svědčí zprávy a články v četných zahraničních odborných revuích.³⁰⁴ Pro učitele byla zase důležitá vhodná volba místa ke stavbě škol, jelikož v klidných Černých Polích nebyli během výuky rušení hlukem rušné ulice nebo např. autodílny, jak tomu bylo v jiných brněnských školách, „jež zaskočilo na kdysi klidných místech šílené tempo doby.“³⁰⁵

„Stavební ruch v našem obvodu počal teprve po válce. Zprvu na panských polích stavěli svoje vilky občané národnosti německé. Později však přibývalo obyvatelů českých, až značně převýšili obyvatelstvo německé. Z té příčiny bylo nutno, aby pro děti vystavěna byla škola, neboť školy, do nichž měli chodit, byly velmi vzdálené. Chodily totiž děti do Husovic, na Francouzskou, Dlouhou a Náměstí 28. října. Potřeba školy ukázala se tím větší, když po vystavění školy německé bouřili se rodiče nechťce dětí do vzdálených míst posílali. Po mnohých rušných veřejných schůzích všech politických stran, na nichž byli i starosta města Brna a četní zástupci města i m. úř. šk., přikročeno ke stavbě školy. Stavba dokončena byla 31. srpna 1931. Vyučovati se počalo 1. září 1931.“ (AMB, fond M142, č. 100 – kronika I. národní školy v Zemědělské ulici 29 z let 1931–1948, s. 1)

„Pravidelný provoz trval až do jara 1939, kdy v důsledku nastalých událostí škola byla zabrána pro účely říšského vojska. Škola byla pak přechodně umístěna v budově chlapecké školy na Vranovské, kde až na dvouměsíční návrat v r. 1940/41 je dosud.“ (AMB, fond M142, č. 101 – kronika I. národní školy v Zemědělské ulici 29 z let 1940–1945, s. 1)

Do charakteru budov nebylo výrazně zasahováno, jen bazén umístěný do prostoru před Masarykovu základní školu chlapeckou a dívčí zmizel a nahradilo jej hřiště.

VI.1.5) Další projevy moderní architektury 20. let

V Černých Polích bychom našli ještě mnoho staveb moderní architektury pocházejících z ateliérů mnoha významných brněnských architektů meziválečného období. Uvedme si zde krátce alespoň některé.

³⁰⁴ Nové brněnské školy. *Lidové noviny*. 31. října 1931, r. 39, č. 545, s. 5.

V první polovině 20. let se podle plánů Jana Vaňka, Jindřicha Grunta a Stanislava Kučery postavily dva rodinné dvojdomky na Alešově ulici (viz obr. 87). Systém zavěšení průčelí na nosné boční zdi umožňoval snížení stavebních nákladů a domky se stávaly dostupnými pro širší vrstvy obyvatel. Pravděpodobně tento návrh „domů s jednou zdí“ vznikl ve spolupráci s Adolfem Loosem, protože ten podobné řešení uplatnil už v roce 1921 ve Vídni a nechal si jej i patentovat.³⁰⁶ Stavbou levných rodinných domků se zabýval i Otto Eisler, který pravděpodobně navrhl řadu rodinných domků na Lesnické č. 22–32 pro jedno německé stavební družstvo.³⁰⁷ Koncem 20. let Eisler navrhl menší nájemní dům na Erbenově 3, který zahrnoval tři velkoryse pojaté byty.³⁰⁸ Zikmund Kerekes, maďarský architekt židovského původu, využil volného prostoru v místě rozvětvení ulic Černopolní a Durdákovy. Pro manžele Meerbaumovy zde roku 1929 na půdorysu písmena V postavil nájemní dům o pěti patrech.³⁰⁹ Bohužel na něj dodnes nenavazuje žádná další zástavba, takže zde působí poněkud osamoceně.

VI.1.6) Městská doprava

V oblasti přepravy obyvatel města se Brno již od počátku snažilo držet se nejmodernějších trendů, takže zde byla vybudována vůbec první koněspřežná pouliční dráha v českých zemích, a to v roce 1869. Dříve ji v monarchii měla pouze Vídeň a Pešť.³¹⁰ Hlavním uzlem bylo dnešní Moravské náměstí, ze kterého vedla trať i do Králova Pole, o rok později byl postaven úsek z Koliště na Cejl.³¹¹ Černá Pole tedy měla ve svém blízkém okolí hned dvě dráhy. Na trati do Králova Pole začala jezdit také první brněnská parní tramvaj, a to jen o rok později než ve Vídni, tedy roku 1884. Zlomovým se stal rok 1900, kdy došlo k převedení celé dopravní sítě na elektrický provoz; to už bylo jejím vlastníkem město. V červenci 1903 se i Černá Pole dočkala přímého spojení s městem, protože došlo k zahájení provozu na trati Moravské náměstí – Sadová (viz obr. 93),³¹² což byla vlastně prodloužená linka z Komárova na Moravské

³⁰⁵ Dejte školám klid. *Lidové noviny*. 18. listopadu 1931, r. 39, č. 578, s. 3.

³⁰⁶ Srov. PELČÁK, P.; WAHLA, I. (ed.) *Jaroslav Grunt: 1893–1988*. Brno: Obecní dům, 2010, s. 15. Dle uvedeného zdroje Jaroslav Grunt později autorství na těchto objektech popíral.

³⁰⁷ Srov. PELČÁK, P.; WAHLA, I.; SAPÁK, J. (ed.) *Brněnští židovští architekti 1919–1939*. Brno: Obecní dům, 2000, s. 90. Již dříve citovaná kniha prvních dvou autorů věnovaná dílu Otty Eislera a vydaná o dva roky dříve však toto autorství neuvádí.

³⁰⁸ Srov. PELČÁK; WAHLA; ŠKRABAL, 1998, s. 11.

³⁰⁹ Srov. PELČÁK; WAHLA; SAPÁK, 2000, s. 91.

³¹⁰ Srov. MARŠÁK, M. *Putování za technickými zajímavostmi ČSR*. Praha: Olympia, 1981, s. 202.

³¹¹ Srov. LOSOS, L. a kol. *Atlas tramvají*. Praha: Nadas, 1981, s. 113.

³¹² Srov. Nová trať. *Lidové noviny*. 12. července 1903, r. 11, č. 157, s. 4.

náměstí. Tramvaje jezdící na této trati byly označeny modrým štítem, číselné značení se v Brně začalo používat až později.³¹³ Do roku 1906 byla dokončena plánovaná síť pěti linek, takže před 1. světovou válkou Brno disponovalo celkem 22,2 km tratí.³¹⁴

Po válce docházelo k prodlužování již stávajících tratí, především do městských předměstí. Avšak již v polovině 20. let byl současný stav považován za nedostačující, a to jak z hlediska sítě, tak vozového parku. V požadavcích na regulační plán z roku 1924 se uvádí potřeba zdvojkolejnění tratě končící na ulici Drobného. Ta měla být také prodloužena až do horní části Černých Polí, k tomu však došlo až během 2. světové války.³¹⁵

Tramvajová doprava začala být v Brně v období první republiky doplňována linkami autobusovými. Jedna z prvních tří linek zavedených v květnu 1930 vedla z dnešního Moravského náměstí přes Francouzskou do Černých Polí k Vysoké škole zemědělské a zpět.³¹⁶ Povolení dostala linka do Černých Polí jako první, neboť na ostatních dvou nebyl dopravní podnik schopen včas zajistit bezpečnost – autobusy totiž měly jezdit přes staré mosty, které by zatížení obsazeným autobusem pravděpodobně nevydržely. Jeden radní dokonce prý navrhoval, aby cestující před problematickými mosty vystoupili a přešli je pěšky, tento návrh ovšem neprošel...³¹⁷ Do roku 1938 bylo zavedeno již 11 linek a ta v Černých Polích byla prodloužena až do Štefánikovy čtvrti.³¹⁸

VI.2. Významné události

Ačkoliv snaha o rekonstrukci stavebního vývoje je při studiu regionální historie jistě nutná, bylo by chybou zůstat jen u něj. V následující části bych se tedy chtěl věnovat některým významným událostem z 20. let, o nichž máme zprávy v pramenných materiálech a které nám mohou doplnit představu o Černých Polích o další cenné poznatky.

³¹³ Srov. MORÁVEK, J. a kol. *Sto dvacet let městské hromadné dopravy v Brně: 1869–1989*. Brno: Dopravní podnik města Brna, 1989, s. 16.

³¹⁴ Srov. KUČA, 2000, s. 148–149.

³¹⁵ Srov. tamtéž, s. 157.

³¹⁶ Srov. JELÍNEK, B.; KOŽÍŠEK, A. V. (ed.) *Brno k osmdesátinám presidenta Tomáše Garrigue Masaryka*. Brno: Národohospodářská propagace ČSR, 1930, s. 38.

³¹⁷ Srov. Potíže autobusové dopravy v Brně. *Lidové noviny*. 30. dubna 1930, r. 38, č. 218, s. 4.

³¹⁸ Srov. MORÁVEK a kol., 1989, s. 22.

VI.2.1) Otevření nové školy

Dalším příkladem prvorepublikového stavitelství v Černých Polích je Česká měšťanská škola na Merhautově ulici. Jde o první českou měšťanskou školu v Brně a otevřena byla 2. října 1921 starostou Macků.³¹⁹ Může se zdát, že tři roky, které uběhly od vyhlášení ČSR, jsou přeci jen dosti dlouhá doba. Českým kruhům se ve skutečnosti podařilo prosadit stavbu školy již v roce 1913, kdy byly položeny základy nové školy, avšak válečné události jejich plány překazily. Otevření nové školy bylo tedy skutečnou slavností, při které se hrála Smetanova Libuše, řečnili různí veřejní činitelé a zástupci obce, „která budovala tuto školu za poměrů svízelných, ale ráda, poněvadž si je vědoma toho, že teprve generace příští, v duchu zásad našeho prezidenta vychovaná, upevní ty velké ideje, z nichž vyhoupl se náš národ v lidství.“ Ke slovu se dostali i zástupci dětí, kterým byla škola určena. Ti slíbili, „že si nové školy budou vážit, ji pilně navštěvovat, všeho šetřit, pilně pracovat, aby se řádně vyzbrojily na cestu do života.“³²⁰

Na škole je dnes nalevo od vchodu umístěna pamětní deska, která připomíná události z let 1941–1942. Tehdy budova sloužila jako mezistanice pro židovské občany, kteří odtud byli dále transportováni do některého z táborů. Celkem odtud bylo na smrt vypraveno 9 397 židů.

Na místě základní školy i dříve stála nějaká budova, je zachycená již na mapě z roku 1840 a při sčítání lidu v roce 1870 zde bydlelo pět osob.³²¹

VI.2.2) Spartakiáda

Od roku 1975 do pádu komunistického režimu visela vedle jednoho vchodu na zimní stadion za Lužánkami pamětní deska připomínající druhou celostátní spartakiádu, která se odehrála na ploše bývalého vojenského cvičiště za parkem Lužánky (viz obr. 74).³²² Tato událost se v areálu za Vysokou školou zemědělskou odehrála ve dnech 4.–9. července 1922 a zúčastnilo se jí celkem asi 10 000 cvičenců. Několik týdnů před zahájením spartakiády upravovali členové Federace dělnických tělocvičných jednot terén a stavěli malou tribunu. Posledního dne cvičení se zúčastnilo několik desítek tisíc

³¹⁹ Srov. KORYČÁNEK, 2003, s. 74.

³²⁰ Školská slavnost. *Lidové noviny*. 3. října 1921, r. 29, č. 494, s. 3.

³²¹ Více k této budově s číslem 10 viz kap III.4.1) Cihelna a první domky.

³²² Srov. FLODROVÁ, M. *Pamětní desky a pomníky v Brně*. Brno: Šimon Ryšavý, 2004, s. 146.

diváků, které ke konci programu překvapila vichřice a ohromný mrak prachu z okolních polí.³²³ Akce se zúčastnili i hosté ze Sovětského svazu, Rakouska nebo USA.³²⁴

Spartakiáda jakožto komunistická slavnost měla představovat jakousi protiváhu sletu Orlů, nicméně z celé akce bylo patrné, že v mnohém napodobuje slety sokolské (ráz cvičení, kroje, cvičiště atd.).³²⁵ Akce dle jednoho z redaktorů Lidových novin proběhla v poklidu, pro Brňany byla příjemným povyražením uprostřed letního vedra, rozhodně ale nešlo o masový projev komunistické síly.³²⁶ „Brněnské ulice neduní pod revolučním nástupem komunistického proletariátu a nepřátelé chudého lidu netrnou hrůzou při myšlence, že tyto nepřehledné pluky jsou útočné sbory proti starému a nespravedlivému společenskému řádu.“³²⁷ Vnitřní město na tuto událost nereagovalo téměř žádnou výzdobou, jen v některých předměstských obcích si dělníci vyzdobili své čtvrtě různými prapory a girlandami.³²⁸ Můžeme předpokládat, že takto reagovali i někteří dělničtí obyvatelé Černých Polí, kteří to na cvičiště měli opravdu co by kamenem dohodili. Zvláštní případ představovaly Husovice – nejprve se zde objevilo několik rudých praporů, ty však (zřejmě po otištění zprávy o tom v novinách) během noci zmizely a obec se oblékla do sokolské červenobílé.³²⁹

VI.2.3) Návštěva Tomáše Garrigua Masaryka

Došlo k ní 21. 6. 1924. Prohlásil při ní, že „je rád, že už takovou vysokou školu máme a že doufá, že nám a vládě se podaří, abychom vybudovali skutečně vzornou vysokou školu zemědělskou. Nadto pan prezident prohlásil, že na náš ústav nezapomene, nýbrž naopak v mezích ústavních bude usilovat, aby byl co nejdříve vybudován.“³³⁰

³²³ Srov. *Brno: město - lidé – události*. Brno: Josef Filip, 2011, s. 82–91.

³²⁴ Srov. *Encyklopedie.brna.cz* [online]. 2012 [cit. 2012-02-09]. Spartakiáda. Dostupné z WWW: http://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_udalosti&load=123

³²⁵ Srov. Spartakiáda v Brně. Čtvrtý den. In *Lidové noviny*, 10. 7. 1922, r. 30, č. 339, s. 3.

³²⁶ Srov. Po Spartakiádě. In *Lidové noviny*, 11. 7. 1922, r. 30, č. 342, s. 1.

³²⁷ Spartakiáda v Brně. První den na cvičišti. In *Lidové noviny*, 7. 7. 1922, r. 30, č. 334, s. 4.

³²⁸ Srov. Spartakiáda v Brně. In *Lidové noviny*, 9. 7. 1922, r. 30, č. 338, s. 4.

³²⁹ Srov. Spartakiáda v Brně. Čtvrtý den, s. 2.

³³⁰ O moravské vysoké školství. In *Lidové noviny*, 29. 11. 1924, r. 32, č. 599, s. 2.

VII. Černá Pole do 2. světové války

VII.1. *Nové ulice*

Z hlediska zakládání nových ulic bylo v Černých Polích to nejdůležitější již uděláno, ve 30. letech se uliční síť rozrostla jen velmi málo. Dosud nevyužitým byl prostor bývalé cihelny u Merhautovy ulice. Již v druhé polovině 20. let zřejmě existoval územní plán architekta Otty Eislera na zastavění území kolem Jugoslávské a Hoblíkovy, který vypracoval pro stavební družstvo zaměstnanců. Stavěno zde ale bylo (až na ojedinělé výjimky) teprve ve 30. letech.³³¹ Roku 1928 zde vznikla ulice Hoblíkova, roku 1932 Ryšánkova a roku 1938 Kladivova.³³² Pokračování Slepé směrem k Helfertově vzniklo někdy v letech 1933 nebo 1934. Během 30. let zde došlo k poměrně hustému zastavění.

Zřejmě prvním domem na Hoblíkově ulici byl nájemní dům architekta Emericha Horváta z let 1931–1933, což lze vypočítat z mapy z roku 1932.³³³ Na mapě nás může zaujmout i rozsáhlý objekt uprostřed sudé strany Merhautovy ulice. Jde o šestipatrový nájemní dům s obchodem od již zmiňovaného Zigmunda Kerekese (viz obr. 104). Stavbu si v roce 1932 objednalo stavební družstvo Freundschaft (Přátelství) a je charakteristická svou jednoduchou, plochou, až jednotvárnou fasádou,³³⁴ která je dnes památkově chráněná.³³⁵ Na stejné ulici pak Kerekes v roce 1936 naprojektoval ještě jeden činžovní dům, a to č. 5. Tento typ domu je typický pro tuto část Černých Polí, nikde jinde nestojí v takovém množství jako zde. Tvoří jakýsi pomyslný přechod mezi oblastí Cejlu, kde převažují velké nájemní domy pro dělníky postavené ještě v 19. století, a vilovou částí Černých Polí.

³³¹ Srov. PELČÁK, P.; WAHLA, I.; ŠKRABAL, J. (ed). *Otto Eisler: 1893–1968*. Brno: Obecní dům Brno, 1998, s. 9.

³³² Srov. FLODROVÁ, 2009, s. 83, 237, 121.

³³³ Srov. PELČÁK; WAHLA; SAPÁK, 2000, s. 77.

³³⁴ Srov. tamtéž, s. 16.

³³⁵ Srov. *Seznam nemovitých památek městské části Brno-sever*, s. 2. Dostupné na WWW: <http://www.sever.brno.cz/pamatky/>

Druhou velkou plochou, která byla začátkem 30. let stále téměř nezastavěnou, bylo pokračování ulice Merhautovy od křižovatky se Sýpkou. Merhautova tehdy dokonce končila na místě křížení s Trávníky, dále pokračovala jen pole s několika volně rozmístěnými domky. Zatím zde ani nebyla rozvržena síť ulic (viz obr. 95). Z Jugoslávské, která končila na hranici s územím Husovic (systém ulic byl rozvržen jen po hranici s územím Husovic, protože vznikl ještě před válkou, kdy byla Husovice ještě samostatnou obcí), vedla jakási spojka do Štefánikovy čtvrti (pozůstatek staré polní cesty), která byla pojmenována jako Šemberova ulice. Toto pojmenování jsem našel už na mapě z roku 1914 (viz obr. 92), jasně je zde vidět i cesta odbočující k Tišnovce a do Husovic, pozdější Venhudova. Tyto cesty zde vydržely až do 30. let. Místo, kde začínala Šemberova, je dodnes docela patrné – jde o křižovatku před základní školou na Jugoslávské (viz obr. 98). Nejpozději roku 1932 vznikl plán na změnu uspořádání ulic v této oblasti. Především došlo k přímému prodloužení Merhautovy ulice až do Štefánikovy čtvrti, přičemž od křižovatky s Provozničkovou pokračovala ve stopách Šemberovy. Ulice Šemberova byla v místech, kde se již příliš přibližovala k Merhautově, uměle zakončena a vznikl zde malý park (viz obr. 97). Dnes toto torzo ze Šemberovy tvoří pokračování Zemědělské. Součástí plánu z roku 1932 je i pokračování ulice Tišnovské rovnoběžně s Merhautovou, a to až do místa, kde by se křížila se zahýbající tratí Tišnovkou na hranici Štefánikovy čtvrti. Obě ulice měly být propojeny nově vzniklými spojkami – Venhudovou (která už existovala, ale jen v husovickém úseku po tišnovskou trať) a Maškovou. Tato část plánu se realizovala skutečně během 30. let realizovala,³³⁶ ale Tišnovská byla zakončena hned za Maškovou.

Ve 30. a 40. letech tedy v Černých Polích docházelo ke stavbě dalších a dalších rodinných i nájemních domů, a to na síti ulic, které byly z větší části vytvořeny do konce 20. let. Ani z hlediska architektonického zde nevzniklo již nic, co by se svým významem mohlo rovnat odkazu předcházejících let. Nicméně Černá Pole sloužila i nadále jako prostor, kde mohlo mnoho moderních architektů realizovat své nápady.

VII.2. *Moderní architektura*

V 30. letech se na výstavbě Černých Polí podílelo velké množství architektů, u většiny budovy jejich autory zatím ani neznáme. Mezi těmi známými se ale objevují velká jména brněnského stavitelství jako Jan Vaněk, Otto Eisler nebo bratři Kubové.

³³⁶ Maškova vznikla roku 1938. Srov. FLODROVÁ, 2009, s. 162.

Katalog výstavy nesoucí název O nové Brno uvádí v přehledu architektů velké množství autorů, kteří byli nějak činní i v Černých Polích, avšak bez udání konkrétních staveb. Pro další výzkum tohoto období by tedy bylo třeba ponořit se hlouběji do materiálů v Archivu města Brna a hlavně Muzea města Brna.

Na přelomu 20. a 30. let vznikla na rohu nových ulic Mathonovy (sudá č. 28–62) a Krkoškovy (lichá č. 45a–59 a sudá č. 48–58) skupina řadových rodinných domků ze společné dílny Václava Dvořáka a bratří Viléma a Aloise Kuby (viz obr.).³³⁷ Václav Dvořák v Černých Polích již v roce 1926, tedy jako právě dostudovaný architekt, navrhl a postavil tři domky pro policisty. Podle zápisu v jeho deníku o to žádali zrovna jej, protože jako mladík je nebude chtít ošidit, jak by to jistě udělal nějaký starší stavitel.³³⁸ Větší rodinný dům postavil roku 1931 architekt Zikmund Kerekes na Zdráhalově 34 (viz obr. 105). Ten patří k jeho nejvýraznějším brněnským stavbám, ačkoliv dnes je mezi vyššími sousedními domy lehce přehlédnutelný.³³⁹ Velké funkcionalistické rodinné domy navrhl v letech 1935–1936 v Černých Polích také Max Tinter, a sice na Erbenově a Helfertově se shodným orientačním číslem 14 (viz obr. 103).³⁴⁰ Na Helfertově 14 stojí ještě jedna funkcionalistická stavba – velký rodinný dům od Emmericha Spitzera z roku 1937.³⁴¹

Pro 30. léta je v některých částech Černých Polí charakteristická výstavba především nájemních domů, zvláště v okolí Merhautovy ulice, kde byli činní např. Horváth nebo Kerekes, dále také Endre Steiner, autor nájemního domu na Merhautově 7.³⁴² Svůj příspěvek zanechal na ulici Drobného č. 28 v roce 1935 i výše zmíněný Otto Eisler.³⁴³

Do proudu moderní architektury 30. let patří také ještě jedna školní budova, a sice ta na Merhautově 15. Jde o Odbornou školu pro ženská povolání Charlotty Garrigue Masarykové (dnes je to Střední zdravotnická škola a Vyšší odborná škola

³³⁷ Srov. PELČÁK, P.; WAHLA, I. (ed.) *Václav Dvořák, Vilém a Alois Kuba: brněnští stavitelé 30. let*. Brno: Obecní dům, 2002, s. 118.

³³⁸ Srov. tamtéž, s. 10.

³³⁹ Srov. PELČÁK; WAHLA; SAPÁK, 2000, s. 91.

³⁴⁰ Srov. PELČÁK; WAHLA; SAPÁK, 2000, s. 92–93.

³⁴¹ Srov. *Bam.brno.cz* [online]. 2012 [cit. 2012-02-21]. Emmerich Spitzer. Dostupné z WWW: <http://www.bam.brno.cz/architekt/63-emerich-spitzer?filter=code>

³⁴² Srov. PELČÁK; WAHLA; SAPÁK, 2000, s. 92.

³⁴³ Srov. PELČÁK; WAHLA; ŠKRABAL, 1998, s. 73.

zdravotnická) od architekta Josefa Poláška postavená v letech 1936–1938.³⁴⁴ Zkušenosti se stavbou podobného zařízení nabyt Polášek již dříve díky stavbě Odborné školy pro ženskou povolání Vesna v Masarykově čtvrti, velká řada jednotlivostí tak mohla být v budově na Merhautově zdokonalena.³⁴⁵

VII.3. Přímé spojení Černých Polí s centrem Brna

V době vypuknutí 2. světové války byl již jasně stanoven charakter nově vzniklé čtvrti nad Lužánkami. Existoval systém ulic, které byly z větší části zastavěné převážně řadovými rodinnými domy. Nová čtvrť měla své školy, nemocnici, parky, univerzitu... Aby však mohla být považována za plnohodnotnou část města, bylo nutné, aby s ním byla také vhodně spojena, a to jak hromadnou dopravou, tak i silnicí umožňující automobilový provoz. Část nad Lužánkami byla přístupná jak ulicí Antonína Slavíka, tak rostoucí Erbenovou (i když ty nebyly vzhledem k úzkému profilu a prudkému sklonu vhodné pro tramvajovou dopravu), do budoucna se podle plánů počítalo s prodloužením Drobného směrem ke kasárnám. Pokud se však někdo chtěl dostat do vzdálenějších částí, především do Štefánikovy čtvrti, musel se komplikovaně proplétat ulicí Francouzskou (kudy se navíc nedala vést tramvajová dráha), aby se dostal na Merhautovu, která začínala na kopci u Dětské nemocnice a postupně byla prodlužována až do Štefánikovy čtvrti. Její role byla (a je dodnes) velmi důležitá, neboť jde o poměrně širokou komunikaci, ze které je po Černopolní nebo Jugoslávské snadný přístup do velké části Černých Polí. Bylo však nutné vhodně propojit jižní konec Merhautovy s okružní třídou kolem centra města. To si město Brno uvědomovalo již koncem 20. let, kdy se uvažovalo o nutnosti vybudování zvláštní silnice od Francouzské přes Merhautovu (která tehdy končila teprve u Trávníků, viz obr. 110) do Štefánikovy čtvrti a vedoucí dále za Brno do Moravského krasu.³⁴⁶ Jak jsme popsali výše, plán budování Merhautovy byl postupně realizován, avšak stále chybělo ono napojení na Francouzskou.

K tomu došlo paradoxně až v době, kdy bychom to asi nejméně čekali – během 2. světové války. S pracemi se začalo v říjnu 1939.³⁴⁷ První hlasy volající po veřejné dopravě vedoucí až nahoru do Černých Polích se však ozývaly již počátkem 20. let. Tak

³⁴⁴ Srov. PELČÁK, P.; WAHLA, I. (ed.) *Josef Polášek: 1899–1946*. Brno: Obecní dům Brno, 2004, s. 20.

³⁴⁵ Srov. tamtéž, s. 43.

³⁴⁶ Srov. JELÍNEK; KOŽÍŠEK, 1930, s. 19.

³⁴⁷ Srov. Premiéra brněnské devítky. *Lidové noviny*. 11. listopadu 1924, r. 48, č. 575, s. 2.

si alespoň neznámý autor článku v Lidových novinách stěžuje na plánované rozšíření tratě do Husovic, přitom ale celé nově vybudované čtvrti zůstávají bez spojení, mezi jinými i kolonie Domicilium v Černých Polích. Autor sice věří, že v brzké době dojde k nápravě, avšak v poněkud netradiční podobě – vzhledem k prudkému stoupání vidí jako řešení vybudovat do Černých Polí lanovou nebo ozubenou dráhu.³⁴⁸ Je možná škoda, že se jeho návrh nesetkal s pochopením, Černá Pole tak přišla o zajímavou atrakci.

K vybudování přímé cesty k Merhautově ulici bylo třeba zbourat několik domů stojících na Francouzské, což nám zachycují i dobové fotografie (viz obr. 106). Dodnes je v těchto místech patrné násilné přerušení původně plynulé zástavby. Materiály získané průkopem se měl využít na dobudování okolí sportovního hřiště za Lužánkami, kde se na volných plochách měly vysázet veřejné sady jakožto volné pokračování parku Lužánek.³⁴⁹ Součástí sportovního areálu měla být i 500 m dlouhá sánkařská dráha!³⁵⁰ Velkou část těchto ploch ale zabrala rozrůstající se univerzita a její botanická zahrada, na sánky vůbec nedošlo.

Projekt průkopu měl na starost kolektiv pracovníků Stavebního úřadu města Brna i s architektem Jaroslavem Gruntem, v té době zaměstnaným jako úředník zemského hlavního města Brna s funkcí vrchního technického komisaře.³⁵¹ Nově vzniklou ulicí byly vedeny tramvajové koleje, které daly vzniknout pokračování linky z Komárova přes Moravské náměstí až do nové smyčky v Černých Polích před vysokou školou (občas je využívána dodnes). K slavnostnímu zprovoznění dráhy č. 9 došlo 10. listopadu 1940, a to k 40. výročí elektrifikace veřejné dopravy v Brně.³⁵² Nacistická správa města samozřejmě využila této příležitosti k demonstraci své síly a starosti o blaho všech. Ulice byly vyzdobeny květinami a hákovými kříži, pronášely se projevy a zájemci se mohli projet po nové dráze (viz obr. 107). „Před polednem vyjelo z Pisárek devět vlakových souprav, sestavených vždy z jednoho motorového a jednoho vlečného vozu. Ve vozech zaujali místo ti, kteří si předtím zakoupili jízdenku za deset korun, výtěžek z prodeje těchto jízdenek byl určen válečným účelům. Těchto devět vlaků, symbolizujících devět tratí pouliční dráhy v Brně, projelo novou tratí až do Černých

³⁴⁸ Srov. Husovice, dobrá – co ty ostatní? *Lidové noviny*. 24. srpna 1922, r. 30, č. 423, s. 2.

³⁴⁹ Srov. SPAZIER, 1939, s. 63.

³⁵⁰ Srov. tamtéž, s. 123–124.

³⁵¹ Srov. PELČÁK; WAHLA, 2010, s. 20.

³⁵² Srov. *Sto let městské hromadné dopravy v Brně*. Brno, 1970, s. 66.

Polí, kde byly očekávány prokřehlým zástupem dělníků, kteří sem byli nakomandováni.³⁵³

Tato událost představovala symbolickou tečku za několik desítek let trvajícím vývojem, kterým se z bezvýznamných černých polí na předměstí Brna stala Černá Pole, čtvrť spojující v sobě všechny vrstvy městského obyvatelstva a nabízející prostor nejen pro bydlení, práci a odpočinek, ale také pro uplatnění tvůrčího genia mnoha známých i neznámých, avšak jistě vynalézavých architektů, kteří Černým Polím vtiskli dnešní podobu malebné mozaiky brněnské architektury od konce 19. století až do velkého zlomu 2. světové války.

³⁵³ Tamtéž, s. 69.

Závěr

Mezi dobou prvního výskytu Černých Polí v dochovaném archívním materiálu, kde vystupují jako skupina několika polí ležících nedaleko brněnských hradeb a jsou předmětem čilého obchodu, a rokem 1940, kdy došlo k přímému spojení nově vzniklé čtvrti ve stylu anglického zahradního města s centrem Brna a dovršení tak jejího stavebního vývoje, uběhlo bezmála 600 let. Budování vlastní čtvrti však trvalo velmi krátce, v podstatě od počátku 20. století do 2. světové války.

Na začátku práce jsem se snažil dokázat, že některá pole vyjmenovávaná ve starých listinách ze 14. století leží skutečně na ploše dnešní čtvrti Černá Pole, což bylo doposud některými autory tvrzeno nebo předpokládáno, avšak ne odůvodněno. Domnívám se, že výsledkem mé práce je také nález zatím nejstaršího dochovaného dokumentu s uvedeným pojmenováním Černá Pole, který v době kolem přelomu 14. a 15. století nahradil původní místní názvy svahu nebo polí: Prühl nebo Pruel, Hack, Ryemer atd. Černá Pole si vždy zachovávala svůj zemědělský ráz a sloužila k pěstování obilnin, později i vinné révy a to až do počátku 19. století, kdy se tato lokalita začíná využívat i k dalším účelům. Šlo o oblast rozkládající se na malém vrchu ležícím mezi levým břehem říčky Ponávky a obcí Husovice a svažujícím se na obě strany poměrně prudkým svahem. Od pradávna po planině na vrchu tohoto kopce vedla cesta spojující dvě obce nedaleko Brna – Královo Pole a Zábrdovice. Zdejší polnosti byly majetkem především několika klášterů: premonstrátského v Zábrdovicích, kartuziánského v Králově Poli a augustiniánského v Brně. Během staletí se zde ale vystřídalo více větších nebo menších vlastníků, místní vinice kupovaly zejména bohatší vrstvy obyvatel města.

Zdá se, že po několik staletí zde z hlediska využití nedošlo k žádné větší proměně. Roku 1786 však císař Josef II. zrušil brněnskou jezuitskou kolej a dvůr, který jezuité vlastnili a který ležel na druhém břehu Ponávky, nechal proměnit ve velký veřejný park. Součástí parku se v první polovině 19. století stala i vyhlídka nazvaná Belvedere a ležící na vrcholu svahu nad Ponávkou, tedy v Černých Polích. K Belvederu vedla svahem od řeky cesta lemovaná keří a vůbec celý park byl příjemným místem plným zeleně. Místo nad svahem se pro obyvatele Brna stalo oblíbeným cílem procházek s krásným výhledem na město. Parkový charakter svahu nad Ponávkou byl v 60. letech 19. století ideálním místem pro stavbu vil městské smetánky a v prvním

desetiletí století následujícího i celých ulic krásných nájemních domů. Louky, sady a malé hájky byly často navštěvovaným, a přesto klidným zákoutím hned za hranicí města, takže zde mohl najít útočiště každý, kdo toužil po chvilce ticha. Část Černých Polí blíže Husovicím však tak romantická nebyla. Počátkem 19. století zde vznikla jedna nebo více cihelen, které na téměř 100 let vtiskly této oblasti spíše dělnický charakter; kolem cihelen nepravidelně vznikaly menší domy s byty pro chudé. Mezi cihelnami a Belvederem začaly vznikat levné cihlové domy určené pro střední vrstvy. Rozpor mezi výstavní nádherou domů nad Ponávkou a chudými obydlími vznikajícími kolem cihelen se stal charakteristickým pro Černá Pole 19. a počátku 20. století. Dělnický ráz byl navíc umocněn blízkým průmyslovým předměstím Cejl s mnoha továrnami a komíny. Černá Pole poskytovala výhled na celé toto špinavé a zakouřené panorama. Především od konce 1. světové války však s postupující zástavbou mizely i chudinské příbytky a byly nahrazovány především rodinnými domy a vilami. Posledním místem, kde žili lidé v dosti nedůstojných podmínkách, byla nouzová kolonie Na Novém hřbitově přezdívaná Krchov a zrušená až po 2. světové válce.

V 2. polovině 19. století tedy začala být Černá Pole využívána také jako místo k bydlení. V předválečných letech se zde uplatnil architekt Fischer, který vybudoval téměř celou jednu stranu nově vznikající Merhautovy ulice. Skutečný stavební boom ale vypukl až po 1. světové válce, kdy se město začalo rychle rozpínat a bylo nutné hledat další a další prostory k bydlení. Tehdy zde začala vznikat skutečná vilová čtvrť. Na jejím budování se podílelo mnoho známých i neznámých architektů, pro které byly volné plochy na okraji města vhodné k realizaci vlastních myšlenek (Mies van der Rohe, Kranz, Kyselka, Dvořák, bratři Kubové atd.). Proto zde můžeme najít mnoho staveb meziválečného moderního stavitelství, z nichž některé jsou velmi cennými památkami (vila Tugendhat, kavárna Era). Nová čtvrť se pro svůj klidný ráz a příjemné bydlení rychle stávala atraktivní lokalitou pro široké vrstvy. Na místě bývalého hřbitova vznikl park, bylo zde několik škol, dokonce i jedna univerzita. O dopravní spojení s městem bylo poměrně brzy postaráno a to nejprve tramvají, později i první brněnskou autobusovou linkou. Hlubší studium by si zde jistě zasloužily vztahy mezi českým a německým obyvatelstvem a jejich vzájemný poměr. Dokladem o určité rivalitě může být i založení nové české základní školy a to hned vedle té německé.

Pedagogická a jiná sociální zařízení různého typu jsou také velmi úzce spojena s historií Černých Polí. Vůbec první zaznamenanou budovou na tomto území byla Ochrannovna zanedbané mládeže z roku 1848 stojící nad Lužánkami, první zařízení svého typu v českých zemích. V její těsné blízkosti vznikla nemocnice, která zde (samozřejmě v nové budově) sídlí dodnes, v její blízkosti Útulna pro slepé dívky,

u parku Lužánky zase soukromé sanatorium. Roku 1915 byla dokončena velká budova ústavu slepců, ve které dnes sídlí Mendelova univerzita. Na místě bývalého hřbitova vznikly tzv. Schreberovy zahrádky určené pro správný fyzický vývoj dětí. Ve 30. letech byly postaveny dvě funkcionalistické základní školy podle návrhů Mojžíry Kyselky, to už ale na Merhautově stála první česká měšťanská škola v Brně. I to tedy něco vypovídá o tehdejší kvalitě života v Černých Polích, především té části nad Lužánkami. Dnes zde bohužel není dřívější parkový ráz tak patrný, neboť tady vznikla hustá zástavba oddělující Lužánky od svahu Černých Polí. Zůstává ale pravdou, že každý, kdo si přeje bydlet v klidné a malebné čtvrti vzdálené ruchu města, zároveň ale s centrem přímo spojené, musí být s Černými Poli velmi spokojen.

Na začátku své práce jsem netušil, jak velké množství materiálu bude třeba zpracovat, a jak široké téma jsem si vybral. Postupně jsem ale zjišťoval, že není možné do této práce zahrnout dějiny Černých Polí v celém jejich rozsahu. Zůstává proto velké množství otázek (sociální nebo hospodářské dějiny, národnostní poměry atd.), kterým bych se jednou rád věnoval v nějaké své další práci. Tato bakalářská práce je tedy spíše jakýmsi historickým souhrnem, který se snaží podat základní přehled o vývoji Černých Polí, a který může mně nebo komukoliv jinému sloužit jako odrazový můstek pro další bádání. V tom vidím její hlavní přínos, neboť podobná práce zabývající se Černými Poli zatím sepsána nebyla. Zvláště pro obyvatele Brna nebo samotných Černých Polí může být její přečtení malým obohacením vědomostí o místě, kde žijí.

Zároveň jsem velmi rád, že jsem mohl pomoci objasnit nebo upřesnit některé historické údaje, které nebyly doposud podrobněji zkoumány (a přesto publikovány) nebo pravda o nich (uložená v nějakém starém článku nebo knize) kdysi dávno zmizela někde v knihovním skladu. V tomto smyslu mně má práce někdy připadala opravdu detektivní, o to zajímavější pro mě ale byla. Konkrétně jde např. o určování prvních archivních zmínek týkajících se Černých Polí. Zde jsem se snažil pracovat s co největším počtem archivního materiálu a na jeho základě určit, kdo byl vlastníkem těchto polností ve středověku.

Pro studium 19. a především 20. století se jako klíčový ukázal kartografický materiál, pomocí kterého jsem se snažil co nejpřesněji popsat postup zastavování této lokality. Díky mapám se mi povedlo také zjistit více informací ke vzniku Sanatoria u Lužánek, jehož vznik byl doposud datován až do let po 1. světové válce. Podrobnějším studiem většího množství drobných článků nebo publikací jsem došel k závěru, že některé údaje o počátcích zastavování Černých Polí uváděné v některých větších dílech nejsou přesné. Jde např. o určení doby vzniku Ochrannovy zanedbané mládeže,

slepeckého ústavu, Dětské nemocnice nebo prvních vil, o nichž pan Kuča ve své rozsáhlé práci *Brno – vývoj města, předměstí a připojených vesnic* uvádí mylné údaje. Z badatelské činnosti také vyplynulo, že Černá Pole se mohou na regionální úrovni těšit několika malým prvenstvím (např. první ústav pro zanedbanou mládež v českých zemích nebo první autobusová linka v Brně), o kterých místní obyvatelé možná doposud vůbec nevěděli.

Pro větší názornost jsem se snažil práci doplnit rozsáhlejším obrazovým materiálem, aby si tak i ten, kdo tuto lokalitu nezná, o ní mohl udělat alespoň přibližnou představu. Jsou zde otištěny i některé dosud nepublikované archivní fotografie, některé z nich jsem se snažil porovnat s aktuálním stavem daného místa.

Jsem velmi rád, že jsem se mohl tomuto tématu věnovat, a snad bude má práce zajímavá i pro další čtenáře a badatele.

Seznam literatury

Prameny

Moravský zemský archiv:

fond D 22 – sbírka map a plánů

mapy č. 41, 1503, 1522,

fond E 4 – augustiniáni u sv. Tomáše

fond E 6 – benediktini Rajhrad:

listina z 13. prosinec 1466

fond E 9 – cisterciáčky na Starém Brně

fond E 25 - jezuité:

signatura 97 U, akta z roku 1717

fond E 39 – kartuziáni v Králově Poli

č. 38, listina z 8. července 1675

č. 36, listina z 16. října 1667

signatura B 6, akta z 1. října 1735

fond E 59 – premonstráti Zábřdovice:

skupina I, č. 8, listina z 19. května 1379

skupina I, č. 31, listina z 12. června 1589

skupina II, č. 3, listina z 25. listopadu 1370.

fond G 1 – Bočkova sbírka:

listina č. 5170

Archiv města Brna:

fond A 1/3 – sbírka rukopisů a úředních knih

rkp. 2902, 2903

fond A 13 – archiv města Husovice

fond A 20 – archiv města Královo Pole

fond B 28 – Obvodní národní výbor Brno III.:

Pamětní kniha města Brna obvodní rady Brno 8 (1. díl)

fond B 32 – Obvodní národní výbor Brno V.:

Pamětní kniha města Brna obvodní rady Brno 7 (1375 – 1971)

fond H 4 – Královo Pole:

rejstříky vinic, č. 2063, 2070, 2071.

fond U 5 – sbírka fotografií:

sešit II g, č. 19

sešit XI b, č. 14, 15, 51, 58, 86, 193, 215

sešit XIX d, č. 12, 14, 111, 124, 125, 126, 127, 128, 130

fond U 7 – nová sbírka fotografií:

list L 49, č. 1369, 2890, 2891

fond U 9 – sbírka map a plánů:

mapy K 1, 13, 29, 37, 41, 44, 48, 57, 58, 74

mapy KAT 14

fond U 25 – sbírka grafik, kreseb a reprotisků:

č. 548, 550

Archiv Mendelovy univerzity v Brně:

fond C 2 – sbírka fotografií:

fotografie FOT II/9

Edice

BOČEK, A. (ed.) *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae II – 1200-1240*. Olomouc, 1839.

BRANDL, V. (ed.) *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae IX – 1356-1366*. Brno: Verlag des Mährischen Landes-Ausschusses, 1875.

BRANDL, V. (ed.) *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae X – 1367-1375*. Brno: Verlag des Mährischen Landes-Ausschusses, 1878.

BRANDL, V. (ed.) *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae XI – 1375-1390*. Brno: Verlag des Mährischen Landes-Ausschusses, 1885.

DUŠKOVÁ, S.; VAŠKŮ, V. (ed.) *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae V – 1235-1278*. Praha: Akademie věd České republiky, 1992. ISBN 80-200-0456-4.

FLODR, M. (ed.) *Pamětní kniha města Brna z let 1343-1376 (1379)*. Brno: Matice moravská, 2005. ISBN 80-86488-19-5.

MENDL, B. *Knihy počtů města Brna z let 1343 - 1365*. Brno: Československý státní ústav historický, 1935.

Monografie

ALTMAN, K.; KUDĚLKOVÁ, L.; FILIP, V. *Zmizelý svět brněnských kaváren*. Brno: Josef Filip, 2008, s. 130. ISBN 80-254-3346-1

BÍLEK, T. V. *Statky a jmění kolleji jesuitských, klášterů, kostelů, bratrstev a jiných ústavů v království Českém od císaře Josefa II. zrušených*. Praha: František Bačkovský, 1893

BÍLEK, J. *Brněnské kostely*. Šlapanice: Vlastním nákladem, 2000, 4. doplněné vydání.

Brno: město - lidé – události. Brno: Josef Filip, 2011. ISBN 978-80-260-1389-1

BRETHOLZ, B. *Geschichte der Stadt Brünn. Band 1, bis 1411*. Brünn: Verlag des Vereines, 1911.

BROUČEK, S.; JEŘÁBEK, R. (ed.) *Lidová kultura: národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. Věcná část A-N*. Praha: Mladá fronta, 2007, s. 631. ISBN 978-80-204-1450-2.

BUBEN, M. *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích. I.-III. díl*. Praha: Libri, 2002-2008. ISBN 80-7277-084-5

BUKOVSKÝ, J. *Královopolský kartouz*. Brno: Blok, 1994. ISBN 80-7029-086-2

BUKOVSKÝ, J a kol. *Cartusia Brunensis: dějiny královopolského kláštera a jeho proměny v 21. století*. Brno: VUTIUM, 2005. ISBN 80-214-2921-6

BURIAN, V. *Vývoj náboženských poměrů v Brně 1570-1618*. Brno: Nákladem Ústředního národního výboru, 1948.

ČAPKA, F. *Dějiny země Koruny české v datech*. 4. vydání. Praha: Libri, 2010. ISBN 978-7277-469-2

ČEJKA, J. *Dětská nemocnice v Brně. Procházka historií*. Brno: Fakultní nemocnice Brno, 2002.

ČERMÁK, D. K. *Premonstráti v Čechách a na Moravě: stručné vypsání osudů jednotlivých buď ještě stávajících neb již vyhlazených klášterů toho řádu dle roků jich založení*. Praha: Nákladem kanonie Strahovské, 1877.

ČERNOUŠKOVÁ, D.; ČERNÁ, I.; LIŠKA, P. *Vila Tugendhat*. Nadační fond vila Tugendhat: Brno, 2008. ISBN 978-80-86549-48-4

DŘÍMAL, J. a kol. *Dějiny města Brna I*. Brno: Blok, 1969.

- DŘÍMAL, J. a kol. *Dějiny města Brna II*. Brno: Blok, 1973.
- FILIP, V. *Brno: staré pohlednice. Svazek XX*. Brno: Josef Filip, 1999. ISBN 80-238-4349-4.
- FLODROVÁ, M. *Brněnské hřbitovy*. Brno: Rovnost, 1992.
- FLODROVÁ, M. *Brněnské ulice a vývoj jejich názvů od 13. století po dnešek*. Brno: Magistrát města Brna, 1997. ISBN 80-238-1790-6
- FLODROVÁ, M. *Pamětní desky a pomníky v Brně*. Brno: Šimon Ryšavý, 2004. ISBN: 80-86137-97-X
- FLODROVÁ, M. *Názvy brněnských ulic, náměstí a jiných veřejných prostranství v proměnách času*. Brno: Nakladatelství Šimon Ryšavý, 2009. ISBN 978-80-7354-073-9
- FOLTÝN, D. a kol. *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*. Praha: Libri, 2005. ISBN 80-7277-026-8
- HAAS, F. *Architektura 20. století*. Praha: SPN, 1978.
- HÁLOVÁ-JAHODOVÁ, C. *Brno. Stavební a umělecký vývoj města*. Brno: Pražské nakladatelství V. Poláčka, 1947, s. 322.
- HÁLOVÁ-JAHODOVÁ, C. *Brno. Dílo přírody, člověka a dějin*. Brno: Blok, 1975.
- HAŠA, R. *Historie Vysoké školy zemědělské v Brně a „Masarykova lesa“*. Brno: Mendelova zemědělská a lesnická univerzita, 2007. ISBN 80-7375-052-7
- HOFMANN, A. R. Von den Spekulation zur Intervention. Formen des Arbeiterwohnbaus in Lodz und in Brünn vor und nach dem Ersten Weltkrieg. In *Wohnen in der Großstadt 1900-1939*. Stuttgart: Franz Verlag, 2006, s. 225-228. ISBN 3-515-08345-4
- HOSÁK, L. *Historický místopis země Moravskoslezské*. Praha: Společnost přátel starožitností čsl., 1938.
- HRUDNÍKOVÁ, M. (ed.) *Řeholní život v českých zemích: řeholní řády a kongregace, sekulární instituty a společnosti apoštolského života v České republice*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1997. ISBN 80-7192-222-6
- CHRONEK, I. a kol. *Brno v architektuře a výtvarném umění*. Brno: Blok, 1981.
- JANETSCHKEK, C. *Das Augustiner-Eremitenstift S. Thomas in Brünn mit steter Bezugnahme auf die Klöster desselben Ordens in Mähren*. Brno: K.k. Hofbuchhandlung C. Winiker, 1898.
- JELÍNEK, B.; KOŽÍŠEK, A. V. (ed.) *Brno k osmdesátinám presidenta Tomáše Garrigue Masaryka*. Brno: Národohospodářská propagace ČSR, 1930.
- JIRÁSKO, L. *Církevní řády a instituce v zemích českých*. Praha: Fénix, 1991. ISBN 80-85245-11-6

- KOHOUT, M.; TEMPL, S.; ZATLOUKAL, P. *Česká republika – architektura XX. století. Díl I. Morava a Slezsko*. Praha: Zlatý řez, 2005. ISBN 80-902810-2-8
- KOL. *Brno od pravěku k dnešku*. Brno: Krajské nakladatelství, 1959.
- KORYČÁNEK, R. *Česká architektura v německém brně. Město jako ideální krajina nacionalismu*. Brno: ERA, 2003. ISBN 80-86517-31-4
- KOSÍK, M. F. *Osm století. Zábrdovice, Křtiny, Nová Říše*. Brno: Kartuziánské vydavatelství, 2009. ISBN 80-86953-55-7
- KOTRMAN, Jiří. *150 let železnice na jižní Moravě: 1839-1989*. Brno: ČSD, 1989. ISBN 80-900020-3-X
- KOŽÍŠEK, A. V. *Zemské hlavní město Brno*. Brno: Emil Šolc, 1928.
- KOŽÍŠEK, A. V. *Brno město a okolí*. Brno: Národohospodářská propagace Brna, 1938.
- KRAUS, J. a kol. *Nový akademický slovník cizích slov A-Ž*. Praha: Academia, 2005. ISBN 80-200-1351-2
- KUČA, K. *Památky města Brna*. Brno: Odbor kultury NVMB, 1989.
- KUČA, K. *Brno – vývoj města, předměstí a připojených vesnic*. Praha: Baset, 2000. ISBN 80-86223-11-6.
- KUDĚLKA, Z.; CHATRNÝ, J. *O nové Brno I*. Brno: Muzeum města Brna, 2000. ISBN 80-901969-6-9
- KUDĚLKA, Z.; TEPLÝ, L. *Vila Tugendhat*. Brno: Fotep, 2001. ISBN 80-902921-0-0
- LOSOS, L. a kol. *Atlas tramvají*. Praha: Nadas, 1981.
- MARŠÁK, M. *Putování za technickými zajímavostmi ČSR*. Praha: Olympia, 1981.
- MEZNÍK, J. *Lucemburská Morava 1310-1423*. Praha: NLN, 1999. ISBN 80-7106-363-0
- MORÁVEK, J. a kol. *Sto dvacet let městské hromadné dopravy v Brně: 1869-1989*. Brno: Dopravní podnik města Brna, 1989. ISBN 80-900001-4-2
- MRÁZEK, K. *Město Husovice - jeho minulost a přítomnost*. Husovice: Městské zastupitelstvo, 1912.
- MIKOVCOVÁ, A. (ed). *Historie Mendelovy zemědělské a lesnické univerzity v Brně v datech a obrazech*. Brno: Mendelova zemědělská a lesnická univerzita, 2004. ISBN 80-7157-851-7
- OLIVA, V. *Tovaryšstvo Ježíšovo: Několik kapitol z dějin církevních*. Brno: Dědictví sv. Cyrilla a Methoděje, 1910.
- OSOLSOBĚ, J. *Architektonické a pedagogické dílo profesorů odboru architektury a pozemního stavitelství na ČVŠT v Brně v letech 1919-1939*. Brno: Vysoké učení technické, Fakulta architektury, 2000. ISBN 80-214-1745-5.

- Ottův slovník naučný IV*. Praha: Ottovo nakladatelství, 1891.
- Ottův slovník naučný XXIV*. Praha: Ottovo nakladatelství, 1906.
- PELČÁK, P.; WAHLA, I.; ŠKRABAL, J. (ed). *Otto Eisler: 1893-1968*. Brno: Obecní dům Brno, 1998. ISBN 80-238-4172-6
- PELČÁK, P.; WAHLA, I.; SAPÁK, J. (ed). *Brněnští židovští architekti 1919-1939*. Brno: Obecní dům, 2000. ISBN 80-238-7188-9
- PELČÁK, P.; WAHLA, I. (ed.) *Václav Dvořák, Vilém a Alois Kuba: brněnští stavitelé 30. let*. Brno: Obecní dům, 2002. ISBN 80-239-7278-2
- PELČÁK, P.; WAHLA, I. (ed.) *Josef Polášek: 1899-1946*. Brno: Obecní dům Brno, 2004. ISBN 80-239-4700-1
- PELČÁK, P.; WAHLA, I. (ed.) *Jindřich Kumpošt: 1891-1968*. Brno: Obecní dům, 2006. ISBN 80-239-8332-6
- PELČÁK, P.; WAHLA, I. (ed.) *Jaroslav Grunt: 1893-1988*. Brno: Obecní dům, 2010. ISBN 978-80-904806-0-5
- POŘÍZKA, J. *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870-1998: české velkopřevorství řádu maltézských rytířů a jeho představitelé*. Olomouc: Votobia, 2002. ISBN 80-7198-547-3
- POSPĚCH, J. *Krátký dějepis bývalého kláštera premonštráků, nynější farnosti a chrámu Páně v Zábrdovicích*. Brno: Josef Šnaidr, 1869.
- PRACHAŘ, A; TÁLSKÝ, F; NOHÁČEK, J. a kol. *Královo Pole: Nástin vývoje do roku 1925*. Brno: Městská spořitelna v Králově Poli, 1926.
- RAMEŠ, V. *Slovník pro historiky a návštěvníky archivů*. Praha: Libri, 2005. ISBN 80-7277-175-2
- RETHSCHULTE, C. Schreber, Daniel Gottlob Moritz. In *Neue Deutsche Biographie* 23, 2007, s. 525-526. Dostupné na WWW:
<http://www.deutsche-biographie.de/pnd118610678.html>
- RIEDL, D.; TEPLÝ, L. *Tugendhatova vila v Brně od architekta Ludwiga Mies van der Rohe*. Brno: Památkový ústav, 1995. ISBN 80-85032-43-0
- ŘEPA, M. a kol. *Dějiny Králova Pole*. Brno: Úřad městské části Brno-Královo Pole, 2004. ISBN 80-239-3984-X
- SAMEK, B. a kol. *Brno – proměny města*. Brno: Blok, 1982.
- SAMEK, B. a kol. *Umělecké památky Moravy a Slezska*. Brno: Academia, 1994. ISBN 80-200-0473-4
- SADOVSKÝ, Z. *Dějiny Králova Pole*. Královo Pole: Otakar Sadovský, 1890.
- Stabilní katastr: Obraz zemědělství v Čechách v polovině 19. stol. z pohledu písemného oceňovacího operátu*. Praha: Geodetický ústav, 1979.

- Što let městské hromadné dopravy v Brně.* Brno, 1970.
- SEDLÁK, J. a kol. *Slavné brněnské vily.* Praha: Foibos, 2006. ISBN 80-903661-5-5.
- SKŘIVÁNEK, F. *Rytíři svatého Jana Jerusalemského u nás.* Praha: Klub pro českou heraldiku a genealogii, 1998. ISBN 80-902448-3-1
- SPAZIER, R. *Brno zítřka.* Brno: [nákladem města], 1939.
- ŠAUR, V. *Pravidla českého pravopisu: s výkladem mluvnice.* Praha: Ottovo nakladatelství, 2012, s. 167.
- ŠEBÁNEK, J. K otázce založení herburského kláštera v Brně. In *Sborník prací věnovaný prof. dru Gustavu Friedrichovi k šedesátým narozeninám jeho žáky: 1871-1931.* Praha: Historický spolek, 1931.
- ŠLAPETA, V. *Josef Kranz. Architektonické dílo.* Brno: Krajské vlastivědné muzeum, 1979.
- ŠUJAN, F. *Vlastivěda moravská. Dějiny Brna.* Brno: Musejní spolek, 1928, 2. vydání.
- ŠVÁBENSKÝ, M. *Jezuité v Brně 1241-1773. Inventář.* Brno: Krajské nakladatelství, 1954.
- VACEK, B. *Velké Brno hygienické a sociální.* Brno: Bohumil Vacek, 1925.
- VAŠÍČEK, M. a kol. *120 let trati Brno - Tišnov; 100 let trati Tišnov - Žďár nad Sázavou: 1885-1905-2005.* Brno: České dráhy, 2005. ISBN 80-239-6000-8
- VAVŘÍK, K. *Loděnice: jubilejní čtení nejen o škole.* Loděnice: Obecní úřad, 2005, s. 23-25. ISBN 80-239-6802-5
- ZATLOUKAL, P. *Brněnská okružní třída.* Brno: Památkový ústav, 1997. ISBN 80-85032-60-0
- ZATLOUKAL, P. *Příběhy z dlouhého století. Architektura let 1750-1918 na Moravě a ve Slezsku.* Olomouc: Muzeum umění, 2002. ISBN 80-85227-49-5
- ZATLOUKAL, P. *Brněnská architektura 1815-1915.* Brno: Obecní dům, 2006. ISBN 80-239-7745-8

Odborné články

Brněnský architektonický manuál – Průvodce architekturou 1918-1945. Brno: Dům umění města Brna, 2011. Dostupné na WWW: http://www.dum-umeni.cz/uploads/tz_bam.pdf

BUKOVSKÝ, J. Kostel sv. Trojice Královopolského kartouzu v Brně a uložení ostatků Prokopa Lucemburského, markraběte moravského. In *Forum Brunense*, 1993, s. 53-70.

BUKOVSKÝ, J.; CEJNKOVÁ, D. Středověké nálezy ve vnitřním obvodu bývalého kartuziánského kláštera v Králově Poli. In *Zprávy památkové péče*, 1975, č. 35, s. 235-249.

- ČERBA, O. *Přednáška z předmětu Tematická kartografie* [online]. 2006 [cit. 2011-11-08]. Gis.zcu.cz. Dostupné z WWW:
http://gis.zcu.cz/studium/tka/Slides/1_vojenske_mapovani.pdf
- ČERNÁ, I. *Archinet* [online]. 2003 [cit. 2011-10-24]. Kavárna ERA dnes. Dostupné z WWW:
<http://www.archinet.cz/index.php?mode=article&art=12464&sec=11308&lang=cz>
- ČERNOUŠKOVÁ, D. *Arnoldova vila nad Lužánkami*. In *a vůbec ... Utajený sborník Mileně Flodrové k 75. narozeninám* Brno: Archiv města Brna, 2010, s. 394-575. ISBN 80-86736-18-1
- ČERNOUŠKOVÁ, D. *Arnoldova vila nad Lužánkami. Stavebněhistorická dokumentace*. Brno, 2009. Dostupné na WWW:
http://www.tugendhat.eu/data/arnoldova_vila_LR_SDC.pdf
- ČERNUŠÁK, T. K počátkům herburského kláštera v Brně. In *Ve stopách sv. Benedikta. Sborník příspěvků z konference Středověké kláštery v zemích Koruny české konané ve dnech 24. – 25. května 2001 v Třebíči*. Brno, 2002. ISBN 80-86488-09-8
- ČERNUŠÁK, T. Otázky hospodářské základny herburského kláštera v Brně v středověku (1240-1396). In *XXVII. Mikulovské sympozium. Vývoj církevní správy na Moravě*. Brno, 2003(a). ISBN 80-85048-84-X
- ČERNUŠÁK, T. Herburský klášter v Brně v předhusitském období. In *Vlastivědný věstník moravský*. Brno, 2003(b), č. 2, r. 55, s. 165-171.
- ČERNUŠÁK, T. Reforma, úpadek a zánik herburek. In: *Brno v minulosti a dnes*. Brno, 2003(c), č. 17, s. 115-128.
- FOJTÍK, K. Tři typy dělnických obydlí v Brně. In *Brno v minulosti a dnes*. Brno, č. 1/1959, r. 1, s. 23-52.
- HOCHMANOVÁ, V. Skleněný pohárek z doby stěhování národů. In *Acta musei Moraviae*. Brno, 1952, č. 37, s. 335-345.
- HOLUB, P.; KOLAŘÍK, V.; MERTA, D.; ZŮBEK, A. Poznámky k topografii nejbližšího okolí bývalého herburského kláštera v Brně. In: *Brno v minulosti a dnes XVIII*. Magistrát města Brna, 2005.
- HURT, R. *Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Brně-Zábrdovicích*. Příloha 1. čísla VVM, 1969, r. 21.
- JAN, L. Účet starobrněnského špitálu z roku 1367. In *Forum Brunense 1993*, s. 9-20.
- JAN, L.; JESENSKÝ, V. K funkci a stavební podobě johanitských komend na Moravě. In *Průzkumy památek*. Brno, č. 1/1996, r. 3, s. 75-86.
- JAN, L. Starobrněští johanité a ves Příbice. In *Forum Brunense 1995/1996*, Brno, s. 21-31.
- KROUPA, J. Proměny svatotomášského kláštera v 18. století. In: *Bulletin Moravské galerie v Brně 50*, Brno, 1994, s. 49-59.

- KROUPA, J. *Archinet* [online]. 2003 [cit. 2011-10-24]. Kavárna ERA a Josef Kranz. Dostupné z WWW:
<http://www.archinet.cz/index.php?mode=article&art=12463&sec=11308&lang=cz>
- KROUPA, J. Urbanistické koncepce města Brna v 19. století. In *Kulturní dědictví a místní samosprávy ve střední a východní Evropě. Regionální a tematické setkání – Les Rencontres, v Brně 23.-26. září 2004*. Slavkov u Brna: BM Typo, 2004, s. 32-40. ISBN 80-903339-3-1
- KUDĚLKA, Z.; KUDĚLKOVÁ, L. *Nové poznatky o vile Tugendhat*. In: 57. Bulletin Moravské galerie v Brně, 2001, s. 92-98. Dostupné na WWW:
<http://www.tugendhat.eu/data/Bulletin-Kudelkovi.pdf>
- MÁČEL, O. Místo vily Tugendhat v dějinách architektury. In: *Vila Tugendhat – význam, rekonstrukce, budoucnost. Mezinárodní symposium 11. 2. – 13. 2. 2000 v Domě umění města Brna*. Dům umění města Brna, 2000. ISBN 80-7009-125-8
- MERTA, D.; PEŠKA, M. Několik poznámek k architektonickému vývoji bývalého kláštera augustiniánů v Brně a jeho nejbližšího okolí. In: *Brno v minulosti a dnes XVI*. Magistrát města Brna, 2002.
- MITÁČEK, J.; PLAČEK, M. Podoba komendy a špitálu řádu johanitů na Starém Brně. In *a vůbec...Utajený sborník Mileně Flodrové k 75. narozeninám*. Brno: Archiv města Brna, 2010, s. 58-73.
- OSOLSOBĚ, J.; FILIP, A. Brněnský stavitel Friedrich Wilhelm Schmeer (1875-1942). In *Brno v minulosti a dnes*. Brno, 2009, s. 231-258.
- OSOLSOBĚ, J. Od historismů ke konstruktivismu. Architekt Vladimír Fischer, raná tvorba. In *62. Bulletin Moravské galerie v Brně*. Brno: Moravská galerie, 2006, s. 231-240.
- POPELÁŘ, B. Z počátků prvního českého ústavu pro obtížně vychovatelnou mládež. In *Vlastivědný sborník Vysočiny. Oddíl věd společenských*. Jihlava: Muzeum Vysočiny, 1958, r. 2, s. 125-131.
- POSPÍŠILOVÁ, J.; KOSÍKOVÁ, J. „A chleba maminka před náma zamykala.“ o životě v nouzové kolonii Na Novém hřbitově. In *a vůbec...Utajený sborník Mileně Flodrové k 75. narozeninám*. Brno: Archiv města Brna, 2010, s. 482-499.
- SEDLÁK, J. Věrný stoupenec historizující tradice. In *Prostor Zlín*, 1997, r. 5, č. 5, s. 12-15.
- SKUTIL, J.: Moravské prehistorické výkopy a nálezy Oddělení moravského pravěku Zemského muzea 1937–1945. In *Časopis zemského muzea v Brně*, sv. 33, část společenskovední. Brno, 1947.
- SMÝKAL, J. *Smykal.ecn.cz* [online]. 1985 [cit. 2011-10-27]. 150 let výchovné a vzdělávací instituce pro nevidomé v Brně. Dostupné z WWW:
<http://smykal.ecn.cz/publikace/kniha05t.htm>
- SVOBODOVÁ, J. Brněnské obytné kolonie. In *Brno v minulosti a dnes 15*. Brno, 2000, s. 381-462.

ŠEBELA, J. Pohledy na Brno v první polovině 19. století. In *Brno v minulosti a dnes*. Brno, 1/1959, r. 1, s. 89-105.

ŠEPLÁKOVÁ, V. Děti jako sociální skupina v prostředí dělnické kolonie v Brně. In FROLEC, V. *Dítě a tradice lidové kultury*. Brno: Blok, 1980, s. 88-92.

ŠVÁBENSKÝ, M. Osudy města Brna do roku 1243. In *Brno v minulosti a dnes XI*. Brno: Magistrát města Brna, 1993. s. 221-261. ISBN 80-85048-55-8

ŠVÁBENSKÝ, M. K hospodářským dějinám Brna v období 1243-1411. In *Brno v minulosti a dnes XII*. Brno: Magistrát města Brna, 1994. s. 175-253. ISBN 80-85048-55-8

TENORA, J. Rezignace opata zábrdovského Šimona Farkaše roku 1610. In *Hlídka*, 1918, č. 35.

TIHELKA, K.; HANK, V. Sídliště z únětické a středodunajské mohylové kultury v Brně - Černých Polích. In *Časopis Moravského muzea*. Brno, 1949, s. 138-163.

TIHELKA, K. Sídliště z doby bronzové v brněnských Černých Polích. In *Brno v minulosti a dnes*. Brno, 1962, s. 161-166.

VIČAR, O. Místopis Brna v polovici 14. století – předměstí. In: *Brno v minulosti a dnes* 8. Brno, 1966, s. 226-273.

VODIČKA, J. Počátky špitálu sv. Ducha na Starém Brně. In *Sborník Matice moravské*. Brno, r. 78/1959, s. 161-204.

VURMOVÁ LABOHÁ, K. *Archinet* [online]. 2011 [cit. 2011-10-24]. V Brně se zpožděním otevřela funkcionalistická kavárna Era. Dostupné z WWW: <http://www.archiweb.cz/news.php?type=&action=show&id=10262>

ZATLOUKAL, P. Architektura 19. století na Moravě. Lexikon vídeňských umělců – Heinrich Ferstel. In *Prostor Zlín*. 1996, r. 4, č. 5, s. 19-21.

Novinové články

Městská rada brněnská. In *Lidové noviny*, 11. 3. 1922, r. 30, č. 127, s. 3.

Co se bude letos v Brně stavět? In *Lidové noviny*, 7. 5. 1922, r. 30, č. 227, s. 4.

Spartakiada v Brně. První den. In *Lidové noviny*, 7. 7. 1922, r. 30, č. 334, s. 4.

Spartakiada v Brně. In *Lidové noviny*, 9. 7. 1922, r. 30, č. 338, s. 4.

Spartakiada v Brně. Čtvrtý den. In *Lidové noviny*, 10. 7. 1922, r. 30, č. 339, s. 3.

Po Spartakiádě. In *Lidové noviny*, 11. 7. 1922, r. 30, č. 342, s. 1.

Lidové noviny, 1. 12. 1928, r. 36, č. 610, s. 20.

TAUŠKOVÁ, Z. Arnoldova vila je oficiálně památkou a čeká na opravy. *Brněnský deník* [online]. 12. 4. 2010 [cit. 2011-11-28]. Dostupné z WWW:

www.brnensky.denik.cz/zpravy_region/arnoldova-vila-je-oficialne-pamatkou-a-ceka-na-opr.html

Václav Klaus otevřel kliniku SurGal. *Severník*. 2011, č. 11. Dostupné z WWW: www.sever.brno.cz/create_file.php?id=4068

Kvalifikační práce

ADAMEC, P. *Vzdělávání nevidomých na Moravě formou ústavní péče do roku 1950*. [online]. Brno, 2010. 39 s. Bakalářská práce. Masarykova univerzita. Dostupné na WWW: http://is.muni.cz/th/124142/ff_b/Bakalarska_prace-P_Adamec.pdf

ANTOŠOVÁ, J. *Jan Jiří Etgens – kostel sv. Janů v Brně, Vranov u Brna, Czenstochovská kaple v Brně-Zábrdovicích: brněnská díla v umělcově tvorbě*. [online]. Brno, 2009. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Dostupné na WWW: http://is.muni.cz/th/75224/ff_m/Jan_Jiri_Etgens_-_kostel_sv.Janu_Vranov_u_Brna_Czenstochovska_kaple_v_Brne-Zabrdovicich_Brnenska_dila_v_umelcove_tvorbe..pdf

BELKOVÁ, A. *Bedřich Rozehnal – Dětská nemocnice v Brně -Černých Polích* [online]. 2010. 35 s. Bakalářská práce. Masarykova univerzita. Dostupné na WWW: http://is.muni.cz/th/263505/ff_b/bp_bez_obrazku.pdf

HLAVÁČOVÁ, K. *Architektura školních budov v Brně ve 20. letech 20. století*. [online]. Brno, 2008. 52 s. Bakalářská práce. Masarykova univerzita. Dostupné na WWW: http://is.muni.cz/th/179759/ff_b/Bakalarska_prace.pdf

HUDEČEK, P. *Brno – univerzitní město* [online]. Brno, 2011. 98 s. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Dostupné na WWW: https://is.muni.cz/th/144123/prif_m/hudecek_petr_dp.pdf

KLOUPAROVÁ, P. *Zahradkářská kolonie jako kulturní fenomén* [online]. Brno, 2009. Magisterská práce. Masarykova univerzita. Dostupné na WWW: http://is.muni.cz/th/163822/ff_m/DP_Zahradkarske_kolonie_Klouparova.pdf

LANGROVÁ, M. *Bytová otázka dělníků v Brně v letech 1890 – 1910 na příkladu ulice Cejl* [online]. Brno, 2006. 60 s. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Dostupné na WWW: http://is.muni.cz/th/53193/ff_m/DIPLOMKA_1.pdf

MITÁČEK, J. *Česká provincie řádu sv. Jana Jeruzalémského za vlády Lucemburků (1310-1419)*. [online]. Brno, 2005. Disertační práce. Masarykova univerzita. Dostupné na WWW: http://is.muni.cz/th/8708/ff_d/Disertacni_prace_-_Jiri_Mitacek.pdf

PEČTOVÁ, M. *Beletristická tvorba Josefa Merhauta* [online]. Brno, 2011. Bakalářská práce. Masarykova univerzita. Dostupné z WWW: http://is.muni.cz/th/179612/ff_m/Diplomova_prace_FINALNI_VERZE.pdf

ŠTAUD, O. *Koncepce a historie brněnských panelových sídlišť* [online]. 2010. 52 s. Bakalářská práce. Masarykova univerzita. Dostupné na WWW: http://is.muni.cz/th/156107/ff_b/Bakalarska_prace_O_Staud.pdf

VONDRÁČKOVÁ, J. *Obnova brněnských funkcionalistických kaváren* [online]. 2010. 115 s. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Dostupné na WWW: http://is.muni.cz/th/145449/ff_m/diplomka.pdf

Internetové zdroje

www.archinet.cz

www.archivnimapy.cuzk.cz

www.bam.brno.cz

www.brno.cz

www.dum-brno.cz

www.cms.flu.cas.cz

www.encyklopedie.brna.cz

www.fotohistorie.cz

www.hvezdarna.cz

www.idnes.cz

www.maps.google.com

www.mza.cz/indikacniskici

www.mendelu.cz

www.sever.brno.cz

www.tugendhat.eu

www.unob.cz

www.wikipedia.cz

Beletrie

MERHAUT, J. *Černá Pole*. Praha: J. Otta, 1897.

VČELIČKA, G. *Černá píseň*. Praha: Československý spisovatel, 1958.

Další zdroje

Zákon ze dne 4. listopadu 2009 o změně názvu Mendelovy zemědělské a lesnické univerzity v Brně a o změně zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů. In *Sbírka zákonů*. 2009, částka 135, s. 6984. Dostupný také z WWW: <http://www.mvcr.cz/clanek/stejnopisy-sbirky-zakonu-93409.aspx>